
**«ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΖΩΗΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ
ΑΛΛΑΓΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ (ΕΟΧ GR07/3939)»**

-

**«ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΕΛΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ ΠΟΙΟΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΕΩΝ**

ΠΕ.3»

Ιωάννα Τσίγκανου – Μαρία Θανοπούλου

Υπεύθυνες υποέργου ΕΚΚΕ

Το έργο συγχρηματοδοτείται από τον Χρηματοδοτικό Μηχανισμό ΕΟΧ 2009-2014

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

2. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3. ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

3.1. Πρώτη μελέτη περίπτωσης : Γυναίκες Ιστορικοί στον Ακαδημαϊκό Χώρο
Ιωάννα Παπαθανασίου

3.2. Δεύτερη μελέτη περίπτωσης : Γυναίκες Δημόσιοι Υπάλληλοι
Χριστίνα Βαρουζή

3.3. Τρίτη μελέτη περίπτωσης :Γυναίκες στο Δικαστικό Σώμα
Έμμο Φρονίμου

3.4. Τέταρτη μελέτη περίπτωσης :Γυναίκες Δικηγόροι
Αμαλία Φραγκίσκου

3.5. Πέμπτη μελέτη περίπτωσης Γυναίκες Συμβολαιογράφοι
Μαρία Θανοπούλου – Ιωάννα Τσίγκανου

3.6. Έκτη μελέτη περίπτωσης: Γυναίκες Ιατροί
Αλίκη Μουρίκη

3.7. Έβδομη μελέτη περίπτωσης: Γυναίκες φαρμακοποιοί
Χαρά Στρατουδάκη

3.8. Όγδοη μελέτη περίπτωσης: Γυναίκες Αισθητικοί
Δήμητρα Κονδύλη

3.9. Ένατη μελέτη περίπτωσης: Γυναίκες Αρχιτεκτόνισσες/Ελεύθεροι Επαγγελματίες
Φραϊή Καμούτση

3.10. Δέκατη μελέτη περίπτωσης: Γυναίκες Αρχιτεκτόνισσες / Πολιτικοί Μηχανικοί
Ναταλία Σπυροπούλου

3.11. Ενδέκατη μελέτη περίπτωσης :Γυναίκες Κοινωνιολόγοι

Μάχη Χατζηγιάννη

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Οδηγός Συνέντευξης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο γενικός στόχος της προτεινόμενης πράξης με τίτλο «Ισορροπία μεταξύ εργασίας και ζωής στο πλαίσιο των αλλαγών στην οικογένεια και στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα» η οποία εντάσσεται στο πλαίσιο του Χρηματοδοτικού Μηχανισμού Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου **WORLBAL**» με κωδικό ΕΟΧ GR07/3939 (ΧΜ ΕΟΧ περιόδου 2009-2014), με Διαχειριστή τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ), και υλοποιήθηκε από το «Κέντρο Μέριμνας Οικογένειας και Παιδιού (ΚΜΟΠ)» ως συντονιστή και με εταίρους το «Εθνικό Κέντρο Κοινωνικό Ερευνών (ΕΚΚΕ)», το «Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας (ΣΔΓ)» και το «Ινστιτούτο Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου της Ισλανδίας», ήταν να αξιολογήσει τις ανάγκες και τις προσδοκίες των γυναικών και να προσδιορίσει πώς βιώνουν τη συμφιλίωση της επαγγελματικής και της οικογενειακής ζωής στην Ελλάδα σε περιόδους κρίσης. Η προτεινόμενη πράξη είχε, με τους πιο γενικούς όρους, τους ακόλουθους στόχους:

Ένα περιγραφικό στόχο: να αναδείξει τις αλλαγές που έχουν επέλθει στη ζωή των γυναικών από την οικονομική κρίση, να περιγράψει τις αλλαγές στη δομή της οικογένειας και τους παράγοντες που έχουν επηρεάσει την απασχόληση και την οικογενειακή τους ζωής, να προσκομίσει αποδεικτικά στοιχεία για

την αποτελεσματικότητα των ευρωπαϊκών πολιτικών επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής συμφιλίωσης.

Ένα επεξηγηματικό στόχο: Να παράσχει εμπειρικά στοιχεία για τις ανάγκες και τις προσδοκίες συγκεκριμένων κατηγοριών γυναικών, δηλαδή τις γυναίκες επιχειρηματίες, τις γυναίκες επιστήμονες αυτοαπασχολούμενες εργαζόμενες/ μισθωτές και άνεργες γυναίκες επιστήμονες, αλλά και να προχωρήσει βαθύτερα στην προσωπική εμπειρία των γυναικών. Να περιγράψει τις ανάγκες και τις στρατηγικές της προσωπικής και επαγγελματικής τους επιβίωσης εν μέσω κρίσης.

Ένα πρακτικό και προσανατολισμένο στην παραγωγή πολιτικής στόχο: Να χαρτογραφήσει πρώτα τη φύση της αναπτυξιακής πολιτικής στην Ελλάδα σε σχέση με την προώθηση υπηρεσιών παιδικής φροντίδας, την πρόβλεψη γονεϊκών αδειών, την καθιέρωση ελαστικού ή μειωμένου ωραρίου εργασίας για κάθε ευρωπαϊκή χώρα. Να διερευνήσει μεθόδους και καλές πρακτικές για την προώθηση της αποτελεσματικής ισορροπίας ζωής-εργασίας των γυναικών στην Ελλάδα. Να προωθήσει τη συζήτηση για τις διάφορες παραμέτρους που επηρεάζουν την εργασία και την οικογενειακή ζωή των γυναικών. Να τεκμηριώσει πώς και σε ποιο βαθμό, οι φορείς χάραξης πολιτικής ενημερώνονται και συμμετέχουν, στην ανάπτυξη και στην εφαρμογή των διαφόρων ρυθμίσεων ισορροπίας εργασίας - ζωής.

Οι Μελέτες Περιπτώσεων για την συμφιλίωση δουλειάς-οικογένειας (ΠΕ 3) απέβλεπε σε μια εις βάθος ποιοτική ανάλυση του εργασιακού και οικογενειακού βίου των εργαζομένων και ανέργων

γυναικών στην Ελλάδα σήμερα, καθώς και των προσδοκιών τους. Με τη διεξαγωγή μελετών περίπτωσης επιδιώχθηκε η εμπειριστατωμένη μελέτη διαφόρων κατηγοριών των γυναικών (επιχειρηματίες, επιστήμονες, αυτοαπασχολούμενοι / μισθωτών και ανέργων γυναικών) όσον αφορά την ισορροπία επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, τις επαγγελματικές φιλοδοξίες καθώς και τις δυσκολίες συνδυασμού εργασίας και οικογένειας. Αρχικά είχαν προβλεφθεί τρεις μελέτες περίπτωσης που θα εξειδίκευαν τη διερεύνηση της ισορροπίας εργασίας και οικογένειας σε συγκεκριμένες κατηγορίες γυναικών ως εξής:

Πρώτη περίπτωση μελέτης: Ισορροπία εργασίας-ζωής των γυναικών επιχειρηματιών.

Δεύτερη περίπτωση μελέτης: Ισορροπία εργασίας-ζωής των γυναικών επιστημόνων/αυτοαπασχολούμενων/μισθωτών.

Τρίτη περίπτωση μελέτης: Ισορροπία εργασίας-ζωής των ανέργων επιστημόνων γυναικών.

Στη συνέχεια και όπως έδειξε η προέρευνα οι τρεις γενικές αυτές κατηγορίες έχρηζαν περαιτέρω εξειδίκευσης έτσι ώστε να είναι δυνατόν να εξαχθούν συγκεκριμένα συμπεράσματα ανά επαγγελματική κατηγορία. Για το λόγο αυτό κρίθηκε αναγκαίο στο εσωτερικό των αρχικά σχεδιασμένων τριών μελετών περίπτωσης να ενσωματωθούν επιμέρους μελέτες περίπτωσης που να εμπλουτίζουν το φάσμα των υπό διερεύνηση επαγγελματικών κατηγοριών γυναικών και να βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση της κατάστασης πραγμάτων στην Ελλάδα μέσω κρίσης. Έτσι η ποιοτική έρευνα συμπεριέλαβε έντεκα μελέτες περίπτωσης εργαζομένων

γυναικών και ανέργων οι οποίες ανήκουν σε διαφορετικούς επαγγελματικούς κλάδους. Οι μελέτες περίπτωσης που τελικά πραγματοποιήθηκαν αφορούν τις παρακάτω έντεκα περιπτώσεις εργαζομένων και ανέργων γυναικών:

Γυναίκες ιστορικοί του ακαδημαϊκού χώρου, γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι, γυναίκες δικαστές, γυναίκες δικηγόροι, γυναίκες συμβολαιογράφοι, γυναίκες γιατροί, γυναίκες φαρμακοποιοί, γυναίκες επιχειρηματίες – αισθητικοί, γυναίκες αρχιτεκτόνισσες, ελεύθεροι επαγγελματίες, γυναίκες αρχιτεκτόνισσες / πολιτικοί μηχανικοί άνεργες και υποαπασχολούμενες, γυναίκες κοινωνιολόγοι άνεργες και υποαπασχολούμενες.

Όλες οι παραπάνω μελέτες περίπτωσης συνιστούν ποιοτικές διερευνήσεις οι οποίες λειτουργούν συμπληρωματικά σε σχέση με προϋπάρχουσες και τρέχουσες ερευνητικά εγχειρήματα ποσοτικού χαρακτήρα. Αν και συνιστούν διερευνήσεις μικρής κλίμακας που οδηγούν σε ενδείξεις και όχι σε γενικεύσεις, οι παραπάνω έντεκα μελέτες περίπτωσης επιχειρούν μια προσέγγιση της ισορροπίας της επαγγελματικής και προσωπικής ζωής των γυναικών στην Ελλάδα της κρίσης εις βάθος. Η προσέγγιση αυτή είναι αναγκαία προκειμένου οι μελλοντικές πολιτικές συμφιλίωσης να σχεδιαστούν στη βάση συγκεκριμένων και απτών ερευνητικών δεδομένων έτσι ώστε να απεκδυθούν του γενικευτικού, ομογενοποιητικού και αφηρημένου χαρακτήρα που τις χαρακτηρίζει μέχρι σήμερα.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Αντικείμενο της ποιοτικής έρευνας ήταν η σχέση εργασίας και οικογένειας όπως αυτή διαμορφώνεται και βιώνεται από γυναίκες εργαζόμενες και άνεργες στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Σκοπός των ποιοτικών διερευνήσεων που ανέλαβε και πραγματοποίησε στο πλαίσιο του έργου το ΕΚΚΕ ήταν μια πιο εμπειριστατωμένη μελέτη της ισορροπίας επαγγελματικής, οικογενειακής και προσωπικής ζωής σε συγκεκριμένες επαγγελματικές κατηγορίες, στις παρούσες συνθήκες της τρέχουσας οικονομικής κρίσης.

Οι επαγγελματικές κατηγορίες επελέγησαν με τα εξής κριτήρια : α) Γυναίκες υπαλλήλους αλλά και ελεύθερους επαγγελματίες. β) Γυναίκες που εργάζονται στο δημόσιο αλλά και στον ιδιωτικό τομέα. γ) Γυναίκες που ασκούν επαγγέλματα υψηλής ευθύνης. δ) Γυναίκες επιστήμονες ετεροαπασχολούμενες, υποαπασχολούμενες αλλά και άνεργες. ε) Γυναίκες των οποίων τα επαγγέλματα ή η απασχόληση έχει πληγεί από την οικονομική κρίση και νέες ευάλωτες κατηγορίες γυναικών προερχόμενες από μεσαία κοινωνικά στρώματα. Δηλαδή επελέγησαν γυναίκες με το κριτήριο της άσκησης επαγγέλματος

υψηλής ευθύνης, με το κριτήριο του υψηλού εκπαιδευτικού κεφαλαίου, με το κριτήριο της άσκησης ελεύθερου επαγγέλματος καθώς και με το κριτήριο της προστασίας του επαγγέλματος από το κράτος.

Με δεδομένο ότι το αντικείμενο του έργου ήταν η σχέση εργασίας και οικογένειας όπως αυτή διαμορφώνεται και βιώνεται από γυναίκες εργαζόμενες και άνεργες στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, η έρευνα στράφηκε προς τη διερεύνηση της σχέσης αυτής εκ επόψεως ισορροπίας μητρότητας και εργασίας. Ως εκ τούτου επελέγησαν γυναίκες ηλικίας 25 έως 50 ετών, που ήταν μητέρες ανήλικων παιδιών - δηλαδή παιδιών που χρήζουν φροντίδας ως εξαρτώμενα μέλη - χωρίς να ληφθεί υπόψη η λοιπή οικογενειακή τους κατάσταση.

Προκειμένου να προσεγγίσουμε τον πληθυσμό αυτό σχεδιάσαμε έναν οδηγό συνέντευξης που να υπακούει στην έννοια του «κύκλου ζωής» που συναρθρώνεται από επιμέρους «κόσμους»: Του κόσμου της οικογένειας και του κόσμου της εργασίας. Η έρευνα ήταν επικεντρωμένη στην παρούσα κατάσταση που αντιμετωπίζουν και βιώνουν οι γυναίκες που επελέγησαν. Ωστόσο κρίθηκε αναγκαίο να συλλεγούν και πληροφορίες σχετικές με την προηγούμενη διαδρομή τους, δηλαδή τη σχέση των σπουδών τους και του επαγγέλματος με την πατρική οικογένεια ή/και το γάμο, προκειμένου να αναδειχθούν οι σύνθετες και πολλαπλές όψεις συνάρθρωσης του κόσμου της εργασίας και του κόσμου της οικογένειας. Επίσης μία από τις

διαστάσεις της έρευνας ήταν η ανίχνευση μελλοντικών δυνατοτήτων εξισορρόπησης οικογένειας και εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθούν οι απόψεις των ερωτώμενων γυναικών για τις σχετικές προοπτικές. Έτσι ο οδηγός συνέντευξης - ο οποίος παρατίθεται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ - διαρθρώθηκε από πέντε ενότητες:

α) Τα κοινωνικά – δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων, β) το βιογραφικό ιστορικό γ) την παρούσα κατάσταση και δ) τις προοπτικές. Στις ενότητες αυτές συμπεριελήφθησαν άξονες συζήτησης που εξειδίκευαν βασικά ζητούμενα της έρευνας ανά ενότητα. Ο οδηγός που σχεδιάστηκε ήταν οδηγός ημικατευθυνόμενης συνέντευξης που αποσκοπούσε να εξασφαλίσει ταυτόχρονα αφενός τη συλλογή των αναγκαίων πληροφοριών για κάποια βασικά θέματα και αφετέρου την ελευθερία στην ερωτώμενη να επιλέξει τους τρόπους απάντησης και αφήγησης. Επιπλέον ο οδηγός συνέντευξης σχεδιάστηκε με τη λογική να αποτελέσει ένα κεντρικό κορμό πάνω στον οποίο θα στηριζόταν η εξειδίκευσή του ανά επαγγελματική κατηγορία γυναικών.

Υπήρξαν δυσκολίες ως προς την προσέγγιση του πληθυσμού της έρευνας. Η τεχνική της χιονοστιβάδας που υιοθετήθηκε σε κάθε μελέτη περίπτωσης δεν εξασφάλισε αυτονόητα τον απαιτούμενο αριθμό ερωτώμενων ανά περίπτωση. Υπήρξαν αρνήσεις, προφάσεις, δυσκολίες προσδιορισμού του χρόνου συνάντησης λόγω υπεραπασχόλησης και εντοπισμού νέων ερωτώμενων που να εμπίπτουν στα κριτήρια της έρευνας. Τελικώς ο συνολικός

πληθυσμός της ποιοτικής έρευνας ανήλθε σε 110 γυναίκες που κατανέμονται ισάριθμα στις έντεκα μελέτες περίπτωσης.

Το υλικό που συλλέχθηκε είναι εκτενές υπερβαίνοντας τις 1000 σελίδες απομαγνητοφωνημένου κειμένου. Από το υλικό αυτό σταχυολογήθηκαν τα θέματα που άπτονται της σχέσης οικογένειας και εργασίας ανά επαγγελματική κατηγορία. Στις σελίδες που ακολουθούν παρουσιάζονται ευσύνοπτα και εξειδικεύονται τα αποτελέσματα των έντεκα μελετών περίπτωσης της ποιοτικής έρευνας του έργου.

3. ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Το μέρος αυτό της έκθεσης αναφέρεται στις 11 μελέτες περίπτωσης για το ζήτημα της εξισορρόπησης μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής των γυναικών όπως το αντιλαμβάνονται οι ίδιες με βάση το επάγγελμά τους.

3.1. Πρώτη μελέτη περίπτωσης

Γυναίκες Ιστορικοί στον Ακαδημαϊκό Χώρο

Ιωάννα Παπαθανασίου

Η πρώτη μελέτη περίπτωσης αναφέρεται στις λειτουργούς της ανώτατης πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και στις ερευνήτριες που αντιπροσωπεύουν σχεδόν το 1/3 (30,5%) του ακαδημαϊκού προσωπικού στην Ελλάδα. Στη μελέτη αυτή που αφορά ένα τμήμα της γυναικείας ακαδημαϊκής κοινότητας, συγκεκριμένα τις γυναίκες ιστορικούς οι οποίες εργάζονται ως διδακτικό επιστημονικό προσωπικό στο ελληνικό πανεπιστήμιο, επιχειρώ να δείξω ότι η «ισότητα» στις σχέσεις των δύο φύλων αν και προβλέπεται στο παρόν σύστημα από ένα ισχυρό θεσμικό πλαίσιο, παρεμποδίζεται δομικά και εμπράκτως ακόμη και σε επαγγελματικές κατηγορίες που κατατάσσονται αβίαστα στις κοινωνικές και πνευματικές «ελίτ» της

χώρας. Τα προβλήματα δεν οφείλονται αποκλειστικά στην εγγενή ανδροκρατική στελέχωση κάποιων ανώτερων δημοσίων δομών. Δεν εκπορεύονται επίσης, όπως διαφαίνεται στην συγκεκριμένη έρευνα μόνον από τον πολυσυζητημένο τα τελευταία χρόνια «ιεραρχικό κατά φύλα καταμερισμό στην αγορά της εργασίας».

Η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου των γυναικών και η συνεχής βελτίωση της θέσης τους στον τομέα της εργασίας επέτρεψε μετά τον πόλεμο και ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια την είσοδό τους σε επαγγελματικούς χώρους που στερεοτυπικά καθιερώθηκαν ως «ανδρικοί». Οι ανώτατες σπουδές και η επαγγελματική σταδιοδρομία δεν αποτρέπουν, ωστόσο, την παρατεταμένη -αν και σταδιακά μειούμενη- υπο-εκπροσώπηση της γυναικείας παρουσίας σε κομβικές θέσεις της επιστημονικής, όπως και της διοικητικής, ιεραρχίας και κυρίως τα εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά συμμετοχής τους στα κέντρα σχεδιασμού και λήψης των αποφάσεων.

Το φαινόμενο, βεβαίως δεν είναι μόνον ελληνικό. «Σε όλες τις χώρες-μέλη της Ε.Ε. έχουν επισημανθεί σαφείς διαφορές ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες τόσο στις εκπαιδευτικές όσο και στις επαγγελματικές τους διαδρομές και οι γυναίκες αποτελούν τη μειοψηφία του προσωπικού των Πανεπιστημίων και των ερευνητικών κέντρων, σύμφωνα με τα δεδομένα σχετικών εκθέσεων».

Τα δεδομένα αυτά επιβεβαιώνονται και από την πρόσφατη ποιοτική έρευνα που διεξαγάγαμε το καλοκαίρι του 2016. Στο πλαίσιο της, 10 ελληνίδες πανεπιστημιακοί, με

ειδικότητα στη νεώτερη και σύγχρονη ιστορία, κλήθηκαν να απαντήσουν σε ερωτήματα για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στην προσπάθεια εναρμόνισης των διαφορετικών ρόλων που έχουν αναλάβει ως μητέρες, σύζυγοι, θυγατέρες και παράλληλα ως πανεπιστημιακοί λειτουργοί στην ανώτατη εκπαίδευση και ως γυναίκες επιστήμονες στο ανδροκρατούμενο και ανταγωνιστικό ακαδημαϊκό περιβάλλον.

Παραθέτω συνοπτικά κατ' αρχάς κάποια στοιχεία για την έρευνα. Πρόκειται για πληθυσμό ηλικίας μεταξύ 45 και 55 ετών με διδακτορικά διπλώματα από την Ελλάδα ή το εξωτερικό, και σταθερή σχέση εργασίας κατόπιν κρίσης σε διαφορετικά πανεπιστήμια και σε διαφορετικές βαθμίδες. Από τις γυναίκες αυτές 2 είναι καθηγήτριες, 2 είναι αναπληρώτριες καθηγήτριες, 4 επίκουροι και 2 λεκτόριες. Να σημειώσουμε επίσης ότι 3 εργάζονται στο ΕΚΠΑ, 2 στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, μία (1) στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και οι υπόλοιπες στα περιφερειακά πανεπιστήμια (Ιωαννίνων, Κέρκυρας, Αιγαίου και Πελοποννήσου). Είναι όλες μητέρες ανήλικων τέκνων, 3 μόνον έχουν από 2 παιδιά και οι υπόλοιπες από 1. Είναι όλες παντρεμένες ή σε ελεύθερη συμβίωση, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις ο σύντροφος δεν είναι υποχρεωτικά ο πατέρας των παιδιών τους. Οι σύντροφοί τους είναι κατά κύριο λόγο άτομα αντίστοιχων προσόντων, πανεπιστημιακοί συνάδελφοι στο ίδιο ή σε διαφορετικά πανεπιστήμια ή υψηλόβαθμα στελέχη στην διοίκηση ή στον ιδιωτικό τομέα. Η οικονομική κρίση των τελευταίων χρόνων έχει επηρεάσει -το δηλώνουν οι ίδιες

υπογραμμίζοντας «όχι τόσο όπως άλλα τμήματα της κοινωνίας»- και το δικό τους βιοτικό επίπεδο. Παραμένουν έτσι θεωρητικά μια «προνομίουχα» κοινωνική κατηγορία.

Ωστόσο ανάμεσα στην εστία, δηλαδή στα του οίκου, και στην ιστορία ή καλύτερα στη διδασκαλία και την ιστορική έρευνα που συνιστούν τις 2 όψεις της επαγγελματικής τους ιδιότητας, οι γυναίκες με τις οποίες μοιραστήκαμε τις απόψεις τους έρχονται αντιμέτωπες με διαφορετικής τάξης προβλήματα από τα οποία παρουσιάζω κάποια επιγραμματικά για τις ανάγκες της παρούσας έκθεσης.

Η απόφαση για τεκνοποίηση: Αν και η τεκνοποίηση δηλώνεται ως σαφής επιλογή που υπακούει σε προειλημμένη απόφαση του ζευγαριού, δημιουργεί, όπως είναι φυσικό, υποχρεώσεις που βαρύνουν, τουλάχιστον θεωρητικά, και τους δύο, καθώς συνεπάγεται διαθεσιμότητα, επένδυση και διαφορετικές κατανομές του χρόνου. Η διαπίστωση ερμηνεύει, σε ικανοποιητικό ίσως βαθμό, τον μεγάλο αριθμό πανεπιστημιακών και ερευνητριών που προτίμησαν να παραμείνουν άτεκνες στην λογική επένδυσης «μόνον στην καριέρα» ή επειδή, όπως λένε οι ίδιες «έχασαν το τραίνο» καθώς όταν θεώρησαν ότι «τακτοποιήθηκαν επαγγελματικά ήταν πλέον αργά...».

Σε κάθε περίπτωση, ακαδημαϊκή σταδιοδρομία και μητρότητα συνιστούν ένα ιδιαίτερο δίπολο. Αν και οι ώρες εργασίας στο πανεπιστήμιο δεν αντιστοιχούν σε καθημερινή οκτάωρη απασχόληση, η φύση της εργασίας, η προετοιμασία

των μαθημάτων, το ερευνητικό και συγγραφικό έργο που απαιτεί συγκέντρωση και απομόνωση, έρχονται σε αντίφαση με τις ανάγκες των παιδιών. Στον κατάλογο αυτό έρχεται να προστεθεί η μετακίνηση, συχνά του ενός εκ των δύο ή και των δύο, προς τον τόπο εργασίας. Από τις ιστορικούς με τις οποίες συζητήσαμε 5 μόνον εργάζονται στον τόπο διαμονής τους, και από αυτές οι 3 έχουν θητεύσει όντας ήδη μητέρες σε περιφερειακά πανεπιστήμια. Από τις άλλες 5, οι 4 μετακινούνται κάθε βδομάδα προς τον τόπο εργασίας τους και μια (1) έχει μετεγκατασταθεί οικογενειακά στην πόλη όπου εργάζεται.

Ο οικογενειακός καταμερισμός έχει αποδειχθεί σωτήρια λύση. Στις περισσότερες περιπτώσεις μετακίνησης της μητέρας, ο πατέρας παραμένει εντός έδρας αναλαμβάνοντας μαζί με τους παππούδες ενεργητικό ρόλο στα της καθημερινότητας, ενώ από τις 6 περιπτώσεις όπου οι μητέρες εργάζονται στον τόπο διαμονής τους, 3 πατέρες μετακινούνται προς τον τόπο εργασίας και ένας (1) μένει μόνιμα στο εξωτερικό. Υπάρχει όμως και η περίπτωση μετακινούμενου σε διαφορετικές ημέρες την εβδομάδα ζευγαριού προς 2 διαφορετικά πανεπιστήμια. «Αισθάνομαι να λειτουργώ καθημερινά σαν σε μονογονεϊκή οικογένεια», δηλώνει η ιστορικός που συνευρίσκεται με τον άντρα της και το παιδί τους μόνον τα Σαββατοκύριακα. «Αυτά τουλάχιστον προσπαθούμε να είναι δικά μας» υπογραμμίζει.

Από την άλλη πλευρά, η φράση «είμαι γεμάτη τύψεις κι ενοχές» επανέρχεται συχνά στο λόγο των περισσότερων ιστορικών, όταν αναφέρονται στις ώρες που παραχωρούν στα

παιδιά τους. Ο χαρακτηρισμός ως «δημιουργικού» του λιγοστού χρόνου ενασχόλησης με την καθημερινότητα των παιδιών, ή η έκφραση «ευτυχώς που τα καλά σχολεία τα φροντίζουν» δεν ανακόπτουν τις «ενοχές» που ξεδιπλώνονται πίσω από τις κλειστές πόρτες της κουζίνας ή του υπνοδωματίου-γραφείου, τις διήμερες και τριήμερες κάθε εβδομάδα απουσίες στο πανεπιστήμιο ή το ταξίδι που επιβάλλει η συμμετοχή σε ένα διεθνές συνέδριο. Παρά την υποστήριξη των οικογενειακών συγγενικών δομών ή/και το «σπίτι-γραφείο όπου το φως και ο υπολογιστής ανάβουν περιμένοντας το «ξέκλεμα χρόνου ή τις ώρες του ύπνου» το κύριο βάρος του παιδιού παραμένει στην μητέρα. Και δεν είναι λίγες οι φορές που το «παιδί με τις μπογιές και τα τετράδιά του» θα καθίσει για χάρη της μαμάς του υπομονετικά σε κάποια αίθουσα συνεδρίου, διδασκαλίας ή έκτακτης γενικής συνέλευσης.

Η μεγαλύτερη επίπτωση της πρόσφατης οικονομικής κρίσης για τη συγκεκριμένη ομάδα γυναικών έγκειται στην αδυναμία εξασφάλισης αμειβόμενων οικιακών υπηρεσιών στις οποίες συμπεριλαμβάνονται οι κυρίες ή οι κοπέλες που φρόντιζαν σε σταθερή βάση το σπίτι και τα παιδιά. Αυτό που κάποτε θεωρείτο δεδομένο, δεν αναπληρώνεται εύκολα στις μέρες μας. «Κάθε 6 μήνες αλλάζω κατσαρόλα. Ξέρεις πόσες φορές έχω κάψει τις φακές;» είναι η χιουμοριστική απάντηση μιας συναδέλφου. Το χιούμορ υποκρύπτει, αλλά δεν αναπληρώνει το ψυχικό κόστος της μη απόλυτης διαθεσιμότητας για την μητέρα, την γυναίκα και την

επιστήμονα. Μόνο που, όπως τονίζουν, ευτυχώς κανένας από τους ρόλους αυτούς «δεν αποτελεί μονόδρομο».

Για τις ανάγκες της παρούσας έκθεσης, αρκέστηκα σε κάποια ζητήματα που αφορούν στη μητρότητα και στις ιδιοτυπίες ενός επαγγέλματος που θεωρείται ευυπόληπτο, προνομιούχο και χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες εξωτερικά. Απομένει να μιλήσουμε για τον ρόλο της συντρόφου, της αδελφής και θυγατέρας και κυρίως για τον ρόλο του μέλους της ακαδημαϊκής κοινότητας. Θεματοφύλακες της ιστορίας και της ιστορικής μνήμης, οι γυναίκες ιστορικοί κάνουν αισθητή την παρουσία τους και την ποιότητα της δουλειάς τους σε ένα «ανδροκρατούμενο επάγγελμα» και θεωρούν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους ότι «το δώρο της φύσης, το παιδί» μπορεί να τους δημιούργησε πρόσθετες δυσκολίες αλλά δεν θέτει ανυπέρβλητα εμπόδια στη σταδιοδρομία τους, ούτε γίνεται «οροφή» για το επιστημονικό τους μέλλον. «Άλλωστε, σε λίγα χρόνια τα παιδιά παίρνουν τον δρόμο τους κι εμείς συνεχίζουμε τον δικό μας...» δηλώνουν ως γνήσιες κόρες της Κλειώς.

Εν κατακλείδι, η «ισότητα» στις σχέσεις των δύο φύλων αν και προβλέπεται στο παρόν σύστημα από ένα ισχυρό θεσμικό πλαίσιο, παρεμποδίζεται δομικά και εμπράκτως ακόμη και σε επαγγελματικές κατηγορίες που κατατάσσονται αβίαστα στις κοινωνικές και πνευματικές «ελίτ» της χώρας. Τα προβλήματα, όπως προέκυψε από την έρευνα, δεν οφείλονται αποκλειστικά στην εγγενή ανδροκρατική στελέχωση κάποιων ανώτερων δημοσίων δομών, ούτε εκπορεύονται μόνον από τον

πολυσυζητημένο τα τελευταία χρόνια «ιεραρχικό κατά φύλα καταμερισμό στην αγορά της εργασίας».

3.2. Δεύτερη μελέτη περίπτωσης

Γυναίκες Δημόσιοι Υπάλληλοι

Χριστίνα Βαρουξή

Η δεύτερη μελέτη περίπτωσης βασίζεται στις αφηγήσεις δέκα γυναικών δημόσιων υπαλλήλων που έχουν οικογένεια, με παιδιά, οι οποίες ανήκουν στο τακτικό προσωπικό του δημόσιου τομέα και υπηρετούν σε κεντρικές υπηρεσίες πέντε διαφορετικών Υπουργείων. Μέσα από τις εμπειρίες τους, επισημαίνουν τα όσα τους δυσκολεύουν στην καθημερινή τους διαδρομή «Σπίτι - Δουλειά, Δουλειά - Σπίτι» και προτείνουν μέτρα που θα βελτιώσουν την ισορροπία της οικογενειακής και επαγγελματικής τους ζωής.

Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στη χώρα, οι υπάλληλοι του δημόσιου τομέα βίωσαν δυσμενείς ανατροπές στους όρους και τις συνθήκες εργασίας τους, οι οποίες επηρέασαν τόσο τις επαγγελματικές τους προσδοκίες όσο και την ικανότητά τους να τις εναρμονίσουν με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Την τελευταία εξαετία, τα μέτρα που θεσπίστηκαν σε σχέση με τη δημόσια διοίκηση περιέλαβαν τη μείωση του προσωπικού, τις μετακινήσεις των υπαλλήλων (εφεδρεία, διαθεσιμότητα, κινητικότητα), το πάγωμα των μισθών, την οριζόντια περικοπή των αποδοχών, τη μείωση ή κατάργηση γενικών και κλαδικών επιδομάτων, τις

περικοπές στις συντάξεις και τα εφάπαξ καθώς και την αύξηση των συνταξιοδοτικών ορίων ηλικίας.

Συγχρόνως, έχουν αυξηθεί και οι απαιτήσεις της δουλειάς, με όρους εντατικοποίησης της εργασίας, αφού το μειωμένο προσωπικό του δημόσιου τομέα, με μειωμένες αποδοχές κι επαγγελματικές προοπτικές, καλείται να παρέχει σε περισσότερους και νέους χρήστες των δημόσιων υπηρεσιών, τις ίδιες (ή και καλύτερες) υπηρεσίες, στον ίδιο (ή και μικρότερο) χρόνο.

Σε αυτό το οικονομικό και εργασιακό περιβάλλον, η μεγαλύτερη πρόκληση για τις εργαζόμενες μητέρες του δημόσιου τομέα είναι να βρουν αρκετό χρόνο για να ανταποκριθούν στις πολλαπλές υποχρεώσεις τους, στη δουλειά και στην οικογένεια, με λιγότερα χρήματα, περισσότερες ευθύνες και την αίσθηση της απαξίωσης του επαγγέλματος τους να τις ακολουθεί και να τις στιγματίζει. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι γυναίκες υπάλληλοι του δημόσιου τομέα στέκονται τριπλά ηττημένες, αφού και το μεγαλύτερο μερίδιο των ευθυνών φροντίδας της οικογένειάς τους επωμίζονται και την απίσχνανση του εισοδήματός τους αντιμετωπίζουν αλλά και τον ευτελισμό της εργασιακής τους ιδιότητας βιώνουν καθημερινά. Ως αποτέλεσμα, η σύγκρουση μεταξύ εργασιακής και οικογενειακής ζωής οξύνεται, συμπαρασύροντας προς τα κάτω και τα δύο πεδία της δραστηριότητάς τους.

Διπλή βάρδια λοιπόν, οι ευθύνες πολλές, άνιση η κατανομή κι ο χρόνος λίγος. Η προτεραιότητα που τίθεται από την πράξη τους είναι η οικογένεια, εκεί που αρχίζει και τελειώνει η εργασιακή τους

μέρα, και η δουλειά το μέσο για να τη στηρίζουν. Γι' αυτό το λόγο, οι γυναίκες υπάλληλοι του δημόσιου τομέα, στην προσπάθειά τους να συμφιλιώσουν την οικογένεια και την εργασία τους, ζητούν μέτρα στήριξης της οικογένειας, τα οφέλη των οποίων εγγράφονται στην εργασιακή τους απόδοση και μέτρα βελτίωσης των όρων εργασίας τους προς όφελος της οικογένειάς τους..

Οι αφηγήτριες μας εκτιμούν ότι η διαχείριση της ισορροπίας μεταξύ οικογένειας και εργασίας ακολουθεί την ηλικία των παιδιών. Όσο πιο μικρά είναι τα παιδιά, τόσο πιο μεγάλες οι ανάγκες για την παροχή φροντίδας και αυξημένες οι οικογενειακές ευθύνες των εργαζόμενων γονιών. Γι' αυτό το λόγο θεωρούν ότι είναι πολύ σημαντική η υποστήριξη της εργαζόμενης μητέρας όταν τα παιδιά της είναι μικρά. Σε σχέση με την παροχή φροντίδας στην παιδική ηλικία οι αφηγήτριες μας ζητούν:

- Την καθολική πρόσβαση των μικρών παιδιών -βρεφικής, νηπιακής και προσχολικής ηλικίας- σε διαθέσιμες, ποιοτικές, οικονομικά προσιτές και κοντινές στον τόπο κατοικίας ή εσωτερικές στον τόπο εργασίας κοινωνικές δομές παιδικής φροντίδας και προσχολικής αγωγής.
- Τη ενίσχυση με οικονομικούς και ανθρώπινους πόρους των δομών παιδικής φροντίδας και προσχολικής αγωγής καθώς και τη διεύρυνση του ωραρίου λειτουργίας τους ώστε να συμβαδίζει με το ωράριο εργασίας των γονέων.
- Την χωρίς περιορισμούς πρόσβαση των παιδιών πρώτης σχολικής ηλικίας σε νηπιαγωγεία και δημοτικά κοντά στον τόπο κατοικίας

τους, τα οποία θα λειτουργούν με ενιαίο και διευρυμένο ωράριο που μπορεί να καλύψει το ωράριο του εργαζόμενου γονέα.

- Την καθολική πρόσβαση των παιδιών σε κοινωνικές δομές δημιουργικής απασχόλησης, σε χρόνο εκτός του σχολικού ωραρίου ή στις θερινές διακοπές και τις σχολικές αργίες. Οι δομές αυτές μπορούν να είναι εκτός ή εντός των σχολικών μονάδων, με αναδιαμόρφωση των κτιριακών τους εγκαταστάσεων και με πρόγραμμα δραστηριοτήτων προσαρμοσμένων στην ηλικία των παιδιών.
- Την πρόσβαση σε δημόσια ποιοτική εκπαίδευση, η οποία θα καλύπτει τις εκπαιδευτικές ανάγκες των παιδιών μέσα στα όρια του σχολείου έτσι ώστε να αποφεύγονται οι φροντιστηριακές ώρες σε βασικά μαθήματα και ξένες γλώσσες.

Σε σχέση με την εργασία τους οι γυναίκες υπάλληλοι με οικογένεια ζητούν:

- Την εξατομίκευση και επέκταση της διάρκειας της γονικής άδειας για την παρακολούθηση της προσχολικής και σχολικής ζωής των παιδιών.
- Τη θέσπιση αμειβόμενης γονικής άδειας παροχής φροντίδας για ιατρικούς λόγους (π.χ. ιατρικές εξετάσεις/επισκέψεις, κατ' οίκον ιατρική φροντίδα ή νοσηλεία σε νοσοκομείο). Στο πλαίσιο αυτό, καίριας σημασίας θεωρείται επίσης η θέσπιση οικογενειακής άδειας για παροχή φροντίδας σε εξαρτημένα μέλη της οικογένειας (ηλικιωμένοι συγγενείς, μέλη της οικογένειας με αναπηρία ή

- ασθενείς κ.λπ.), σε συνδυασμό με την καθιέρωση «πιστωτικών μονάδων εργασιακού χρόνου οικογενειακής φροντίδας».
- Την αναμόρφωση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου προς την κατεύθυνση της πρόβλεψης μιας εξατομικευμένης, υποχρεωτικής και μη μεταβιβάσιμης γονικής άδειας φροντίδας ή ανατροφής παιδιού, η οποία θα ευνοούσε την αξιοποίηση οικογενειακών αδειών από τους πατέρες για την ανάληψη περισσότερων ευθυνών φροντίδας στην οικογένεια και την οικογενειακή εστία.
 - Τη δυνατότητα ατομικής διαχείρισης του εργασιακού χρόνου και την ευχέρεια επιλογής ευέλικτων και εξατομικευμένων μορφών οργάνωσης του χρόνου. Στο πλαίσιο αυτό προτείνονται μέτρα ελαστικοποίησης του ωραρίου για συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα του εργασιακού βίου, όταν υπάρχουν έκτακτες ή αυξημένες ανάγκες οικογενειακής φροντίδας, ή και σε τακτική βάση, σε συνδυασμό με την καθιέρωση «πιστωτικών μονάδων εργασιακού χρόνου». Προς αυτήν την κατεύθυνση προτείνεται η ευχέρεια επιλογής της εργασίας με μειωμένο ωράριο, για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, ή η εφαρμογή ενός διευρυμένου ημερήσιου, εβδομαδιαίου ή/και μηνιαίου ευέλικτου εργασιακού ωραρίου, ή ενός ωραρίου εργασίας ad hoc, στο πλαίσιο ενός προκαθορισμένου επιτρεπού ορίου ευελιξίας.
 - Τη δυνατότητα εφαρμογής ενός μικτού συστήματος εργασίας από το σπίτι/τηλεργασίας και φυσικής εργασιακής παρουσίας, ή της συμπιεσμένης εβδομάδας εργασίας, στο πλαίσιο ενός προκαθορισμένου επιτρεπού ορίου ευελιξίας ωρών ή/και ημερών.

- Τέλος, αυτό που πάνω απ' όλα ζητούν είναι η επαναφορά των αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων σε επίπεδα επάρκειας κάλυψης των προσωπικών και οικογενειακών τους αναγκών.

Συμπερασματικά, οι γυναίκες υπάλληλοι του δημόσιου τομέα που έχουν οικογένεια επιμένουν, και στα χρόνια της κρίσης, να διεκδικούν τις χαρές της οικογένειάς τους χωρίς να αποποιούνται τις αυξημένες ευθύνες της εργασίας τους. Με την ιδιότητά τους ως παροχείς και χρήστριες των δημόσιων υπηρεσιών αλλά και ως φροντίστριες της οικογένειας και επαγγελματίες, εκτιμούν ότι οι δυο όψεις της ζωής τους μπορούν να συνυπάρξουν, άλλοτε εύκολα, συχνά πιο δύσκολα, με πολλές συγκρούσεις, αντιφάσεις, κούραση και άγχος. Δηλώνουν ότι αν διευκολυνθεί η μητέρα, θα προσφέρει και καλύτερη δουλειά. Στον αγώνα τους αυτό ζητούν τη φροντίδα του κράτους για να εκπληρώνουν καλύτερα τους ρόλους τους.

Παρά το γεγονός ότι τα μέτρα λιτότητας έχουν επιβαρύνει τη βιωσιμότητα των δημόσιων οικονομικών που απαιτούνται για τις πολιτικές εναρμόνισης της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε - τη γήρανση του πληθυσμού, τις αυξημένες ανάγκες φροντίδας, τα χαμηλά ποσοστά γεννητικότητας, την ποικιλομορφία της γονικής ευθύνης και των οικογενειακών σχέσεων, τη μετανάστευση των νέων παιδιών, τα υψηλά επίπεδα ανεργίας (και) των γυναικών, την απορρύθμιση των όρων εργασίας και την εργασιακή επισφάλεια - η συμφιλίωση της

οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, με τη στήριξη της εργαζόμενης οικογένειας, αποτελεί μια καίρια απάντηση.

Εν κατακλείδι, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στη χώρα την τελευταία εξαετία, οι γυναίκες υπάλληλοι του δημόσιου τομέα βιώνουν δυσμενείς ανατροπές στους όρους και τις συνθήκες εργασίας τους, οι οποίες επηρεάζουν τόσο τις επαγγελματικές τους προσδοκίες όσο και την ικανότητά τους να τις εναρμονίσουν με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Στόχος της έρευνας ήταν να καταγράψει τις ιδιαιτερότητες της διαδικασίας αυτής δίνοντας έμφαση στην προσπάθεια των γυναικών υπαλλήλων με παιδιά να εξισορροπήσουν τις υποχρεώσεις της δουλειάς με τη φροντίδα της οικογένειάς τους. Οι αφηγήσεις δέκα γυναικών υπαλλήλων του δημόσιου τομέα, οι οποίες, μέσα από τις εμπειρίες τους, επισημαίνουν τα όσα τους δυσκολεύουν στην καθημερινή τους πρακτική και προτείνουν μέτρα που θα βελτιώσουν την ισορροπία της οικογενειακής και επαγγελματικής τους ζωής.

3.3. Τρίτη μελέτη περίπτωσης

Γυναίκες στο Δικαστικό Σώμα

Έμμη Φρονίμου

Η *τρίτη* μελέτη περίπτωσης αναδεικνύει την ασύμπτωτη σχέση ανάμεσα στην επαγγελματική και οικογενειακή ζωή των ελληνίδων δικαστών. Αντικείμενο της μελέτης μου απετέλεσε η διερεύνηση των παραμέτρων που επηρεάζουν τη σχέση μεταξύ

προσωπικής-οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής των Ελληνίδων Δικαστών. Ειδικότερα διερευνήθηκαν οι δυσκολίες, οι ανάγκες, οι επαγγελματικές φιλοδοξίες και οι προσδοκίες, καθώς και οι στρατηγικές, τις οποίες οι δικαστίνες ως δρώντα υποκείμενα επέλεξαν να μεταχειριστούν για να υπερβούν τη διχοτομική αντίθεση οικογένεια/εργασία, στην έμφυλη διάστασή της

Για το σκοπό αυτό πραγματοποιήθηκαν με τη δειγματοληπτική μέθοδο της «χινοστιβάδας» (snowball), 10 ημικατευθυνόμενες συνεντεύξεις με 9 γυναίκες δικαστές και μία εισαγγελέα, ηλικίας 38-51 ετών, με ένα τουλάχιστον ανήλικο παιδί. Έγινε επίσης και μια ενδέκατη συνέντευξη με πληροφορήτρια-κλειδί, μέλος του συνδικαλιστικού οργάνου, της Ένωσης Δικαστών και Εισαγγελέων, κατά τη διάρκεια της οποίας εκτέθηκαν όλα τα σημαντικά προβλήματα του κλάδου και ιδιαίτερα εκείνα που αφορούσαν τις γυναίκες δικαστές και εισαγγελείς. Αξίζει να αναφέρω ότι, όλων των παραπάνω συνεντεύξεων, είχε προηγηθεί μια ακόμα πολύωρη πιλοτική συνέντευξη, που έγινε στο σπίτι μου, με δικαστίνα του φιλικού μου περιβάλλοντος, για να αποκτήσω μια πρώτη εικόνα του θέματος και να επισημάνω κάποια κρίσιμα σημεία, που θα με βοηθούσαν να διαμορφώσω τα προς συζήτηση θέματα, στον Οδηγό Συνέντευξης. Δεν θα επεκταθώ περισσότερο στη μεθοδολογία λόγω έλλειψης χρόνου. Στο τελικό δημοσίευμα θα παρουσιαστεί το σύνολο της μελέτης με όλες τις λεπτομέρειες. Σήμερα θα επιλέξω ν' αναφερθώ μόνο σε δύο-τρία σημεία της έρευνας, που θεωρώ ιδιαίτερα σημαντικά.

Θα ξεκινήσω λοιπόν με μερικά χρήσιμα στοιχεία αναφορικά με το επάγγελμα του/της δικαστή και κατόπιν θα κάνω λόγο για κάποια ευρήματα, που νομίζω έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Ίσως δεν γνωρίζουν πολλοί ότι η δικαιοσύνη στη χώρα μας είναι **γένους θηλυκού**. Τα πράγματα όμως δεν ήταν πάντοτε έτσι. Μέχρι και τη δεκαετία του '80 η πλειονότητα των δικαστών ήταν άνδρες και πολλές επιφυλάξεις συνέχιζαν να διατυπώνονται για την κατάληψη από γυναίκες, θέσεων δικαστών.

Για ιστορικούς λόγους ίσως αξίζει ν'αναφερθώ, σχετικά με το θέμα, σε γνωμοδότηση της Ολομέλειας του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους (την υπ'αριθ. 275/1955), με την οποία αμφισβητείται η ικανότητα των γυναικών να δικάζουν και διατυπώνεται η άποψη ότι «αι γυναίκες ως εκ της βιολογικοφυσιολογικής συνθέσεως αυτών, συγκρινόμεναι προς τους άνδρας, υπόκεινται εις μεγαλύτεραν ευσυγκινησίαν, υφίστανται την επίδρασιν των συναισθηματικών παραγόντων περισσότερο, έχουν ρυθμιστικήν ικανότητα μικροτέραν και ένστικτον αγωνιστικόν ολιγώτερον εξελιγμένον, είναι μικροτέρας σωματικής αντοχής και ευκολώτερον ενδίδουν εις παρακλήσεις».

Οι κοινωνικές αλλαγές ωστόσο που επακολούθησαν, στην αρχή διστακτικά και αργότερα γρήγορα και καταγιμιστικά, διαμόρφωσαν νέες συνθήκες σχετικά με τη θέση και τον κοινωνικό κι επαγγελματικό ρόλο της γυναίκας. Έτσι η πρώτη Ελληνίδα δικαστής διορίστηκε ως πάρεδρος στην Αθήνα το 1959 και ήταν η Άννα Αθανασιάδου. Στον εισαγγελικό κλάδο ωστόσο έγινε δεκτή γυναίκα εισαγγελέας μόλις το 1975, και ήταν πολύ πρόσφατα που

διορίστηκε γυναίκα Πρόεδρος του Αρείου Πάγου, το 2011 (η κ. Ρένα Ασημακοπούλου), ενώ πρώτη γυναίκα Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου ορίστηκε μόλις το 2013 (η κ. Ευτέρπη Κουτζαμάνη).

Τα τελευταία χρόνια όμως ο αριθμός των γυναικών δικαστών έχει αυξηθεί θεαματικά. Σήμερα οι γυναίκες αποτελούν το 60% του συνόλου των δικαστικών λειτουργών, ενώ στις χαμηλές βαθμίδες της δικαστικής ιεραρχίας φτάνουν και το 65%. Ειδικά δε στα Διοικητικά Δικαστήρια, όπου οι μεταθέσεις δεν είναι τόσο συχνές, οι γυναίκες αποτελούν περίπου το 70% του συνόλου των δικαστών.

Αναφορικά με τα προσόντα τους: Οι δικαστές γενικά είναι δημόσιοι λειτουργοί που έχουν ισοβιότητα και πρέπει να είναι απόφοιτοι της Νομικής Σχολής με τουλάχιστον τριετή πείρα άσκησης στη δικηγορία. Από το 1995, οπότε και ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη η Εθνική Σχολή Δικαστών, πρέπει να έχουν αποφοιτήσει και από αυτή τη Σχολή.

Ο αριθμός των υποψηφίων είναι πολύ μεγάλος (π.χ. χίλιοι υποψήφιοι για εξήντα μόνον θέσεις) και ο διαγωνισμός εισαγωγής στη Σχολή Δικαστών εξαιρετικά απαιτητικός έτσι ώστε ελάχιστοι μπαίνουν με την πρώτη φορά. Οι περισσότεροι χρειάζεται να ξαναδώσουν εξετάσεις και 2 και 3 φορές. Η εκπαίδευση των εισαχθέντων διαρκεί 16 μήνες ενώ επακολουθούν υποχρεωτικά και 18 μήνες πρακτικής άσκησης στο δικαστήριο. Για να έχουν δικαίωμα συμμετοχής στο διαγωνισμό οι υποψήφιοι χρειάζεται να έχουν συμπληρώσει το 27^ο έτος της ηλικίας τους και να μην είναι μεγαλύτεροι των 40 ετών.

Όσοι έχουν ολοκληρώσει τον παραπάνω κύκλο φοίτησης διορίζονται ως Πάρεδροι σε κάποιο από τα Πρωτοδικεία της χώρας. Για κάθε προαγωγή σε ανώτερο βαθμό υπάρχουν και συνεχείς μεταθέσεις.

Στον εισαγωγικό βαθμό του Παρέδρου οι δικαστές παραμένουν υποχρεωτικά για 1 τουλάχιστον χρόνο. Στο βαθμό του Πρωτοδίκη που ακολουθεί υπηρετούν για 12 περίπου χρόνια ενώ ως Πρόεδροι Πρωτοδικών υπηρετούν τουλάχιστον για 4 χρόνια. Στους επόμενους βαθμούς του Εφέτη και Προέδρου Εφετών, επίσης παραμένουν περίπου για 10 με 12 χρόνια. Στην βαθμολογική εξέλιξη των δικαστών τηρείται η επετηρίδα και μόνο σε περίπτωση υπηρεσιακού ή πειθαρχικού προβλήματος υπάρχει επανάκριση. Ο βαθμός του Προέδρου των Εφετών είναι συνήθως και ο καταληκτικός βαθμός. Όσοι επιθυμούν να προχωρήσουν στον Άρειο Πάγο απαιτείται να κάνουν ειδική αίτηση γι' αυτό. Οι Αρεοπαγίτες συνταξιοδοτούνται στην ηλικία των 67 ετών, σε αντίθεση με όλους τους άλλους δικαστές που συνταξιοδοτούνται υποχρεωτικά στα 65 τους χρόνια.

Στο κείμενο αυτό θα επιλέξω ν'αναφερθώ σε δύο από τις ιδιομορφίες που χαρακτηρίζουν το επάγγελμα του/της δικαστή, οι οποίες, κατά τη γνώμη μου επιδρούν καθοριστικά στη σχέση που διαμορφώνεται ανάμεσα στην οικογένεια και στην εργασία, της συγκεκριμένης επαγγελματικής ομάδας. Η μία ιδιομορφία είναι οι **μεταθέσεις** και η άλλη είναι η δυνατότητα **εργασίας στο σπίτι**.

Οι μεταθέσεις γενικά είναι υποχρεωτικές για τους δικαστικούς. Το θέμα προκύπτει άμεσα μετά την αποφοίτησή τους από τη Σχολή

Δικαστών αλλά και κάθε φορά που προάγονται σε ανώτερο βαθμό. Η πρώτη τοποθέτησή τους, μπορεί να λάβει χώρα σε οποιαδήποτε περιοχή της Ελλάδας και εκτός του τόπου κατοικίας τους, όπου υπάρχουν δικαστήρια που έχουν ανάγκες και κενές θέσεις. Η ύπαρξη οικογένειας δεν επηρεάζει τις αποφάσεις της Υπηρεσίας για τις μεταθέσεις των γυναικών δικαστών, αφού το θέμα είναι απόλυτα συνυφασμένο με το επάγγελμα και επαφίεται στις ίδιες τις δικαστίνες το πώς θα το διαχειριστούν. Οι συνομιλήτριές μου είχαν συνολικό χρόνο μεταθέσεων από 2 έως 5 χρόνια. Οι περισσότερες μεταθέσεις γίνονται όταν οι γυναίκες δικαστές βρίσκονται στις ηλικίες μεταξύ 30 και 40 ετών, τότε που ως πάρεδροι ή πρωτοδίκες έχουν και το μεγαλύτερο φόρτο υποθέσεων να διαχειριστούν αλλά είναι και οι ηλικίες που αποκτούν παιδιά.

Μία από τις δικαστίνες που συνομίλησα, ήδη παντρεμένη όταν πήρε την πρώτη της μετάθεση σε ακριτική περιοχή της χώρας, μου περιέγραφε την περίπτωση της. Μένοντας έγκυος παρέμεινε στον τόπο μετάθεσής της δικάζοντας μέχρι τον 8^ο μήνα της εγκυμοσύνης της. Κατά τη διάρκεια της νόμιμης άδειας της κύησης και λοχείας γύρισε στην Αθήνα, όπου συνέχισε να ζει και να εργάζεται ο σύζυγός της. Μετά λίγους μήνες επέστρεψε στη βάση της, μόνη με το μωρό ακόμα να θηλάζει κι αφού βρήκε μια ντόπια γυναίκα να φροντίζει το παιδί, δικάζε από το πρωί στις 8.00 μέχρι τις 6-7 το απόγευμα. Μου εξομολογήθηκε ότι στα 3 χρόνια αυτής της μετάθεσής της πήγαινε στην Αθήνα να δει τον άντρα της μόνο το Πάσχα και το καλοκαίρι. Ενδιάμεσα ερχόταν εκείνος να τους δει αν μπορούσε, δυο φορές το μήνα. Όταν ζήτησε κάποια άδεια για έκτακτο λόγο, που δεν της

δόθηκε τελικά, έμαθε ότι σχολιάστηκε από πρόσωπο ιεραρχικά ανώτερο με τη φράση: «... και ποιος της είπε της κυρίας να κάνει παιδιά;..».

Μια άλλη δικαστίνα εξετάζει το ζήτημα μέσα σ' ένα πιο ολιστικό πλαίσιο. Χρησιμοποιώ τα δικά της λόγια: (Συνέντευξη 2) «Όταν ξεκινάς 30 χρονών περίπου την καριέρα σου και είσαι σε μια πόλη που θα εγκαταλείψεις σε 1-2 χρόνια και θα πας σε άλλη πόλη για άλλα 1-2 χρόνια με τις μεταθέσεις, και γυρνάς στη βάση σου σε ηλικία 36 χρονών, εκεί είναι δύσκολο αμέσως να γνωρίσεις τον κατάλληλο άνθρωπο, να παντρευτείς και να προλάβεις και την αναπαραγωγική ηλικία. Γι' αυτό συναντάται το φαινόμενο πολλές δικαστίνες σήμερα να είναι ανύπαντρες. Επομένως το θέμα οικογένεια είναι ακανθώδες στο δικό μας τον κλάδο...». Και παρακάτω συνεχίζει: «... Η συνεχής μετακίνηση δεν σου επιτρέπει να έχεις ένα σταθερό κοινωνικό περιβάλλον. Ποιον να γνωρίσεις στην επαρχία; Τους δικηγόρους που συναναστρέφεται στα δικαστήρια καθημερινά; Ούτε μπορείς να έχεις μια πλούσια κοινωνική ζωή... Αναγκάζεσαι να κάνεις πολύ κλειστή ζωή. Δουλειά μόνο και συναναστροφή μόνο με συναδέλφους, πράγμα που μειώνει τις πιθανότητες να κάνεις μια γνωριμία για γάμο. Και μάλιστα μέσα στο χρονικό διάστημα που μπορείς να κάνεις και οικογένεια...».

Η δεύτερη ιδιομορφία του δικαστικού επαγγέλματος στην οποία θέλω ν' αναφερθώ σχετίζεται με την **εργασία στο σπίτι**. Οι δικαστές έχουν αυτή τη δυνατότητα να μελετούν τις δικογραφίες τους και να συντάσσουν τις αποφάσεις, δουλεύοντας από το σπίτι

τους να πηγαίνουν δε στο δικαστήριο τις ημέρες που ανεβαίνουν στην έδρα.

Αν και αυτό μπορεί, εκ πρώτης όψεως, να γίνει αντιληπτό μόνον ως πλεονέκτημα εντούτοις έχει και προβληματικές διαστάσεις. Όπως μου ανέφεραν συνομιλήτριές μου, οι Πρωτοδίκες και οι Πρόεδροι Πρωτοδικών δεν έχουν δικό τους γραφείο στην Ευελπίδων. Υπάρχει μόνο μία μεγάλη αίθουσα για να πιουν, αν θέλουν, ένα καφέ πριν μπουν στο ακροατήριο. Οι Πρόεδροι Πρωτοδικών βρίσκονται 4-5 άτομα σ' ένα γραφείο όπου δεν μπορεί κανείς να έχει την απαιτούμενη ησυχία για να δουλέψει. Μόνον οι Πρόεδροι Εφετών έχουν δικό τους γραφείο. Όπως μου είπε μία δικαστίνα: «Για πρώτη φορά είχα γραφείο μόνιμα όταν ήμουν στο Δικαστήριο Ανηλίκων». Στο σπίτι, όμως τα πράγματα δεν είναι πάντα τόσο εύκολα γιατί δεν έχουν όλοι οι δικαστές τη δυνατότητα να διατηρούν προσωπικό γραφείο ή αποκλειστικό χώρο εργασίας εκεί όπου κατοικεί ολόκληρη η οικογένεια.

Οι δικαστίνες μου δεν έχουν ωράριο εργασίας δουλεύουν και 10 και 12 ώρες την ημέρα όταν έχουν ακροατήριο. Πολλές φορές έως και αργά το βράδυ, όταν τα παιδιά έχουν πέσει να κοιμηθούν. Μία συνομιλήτριά μου εξηγούσε πως προετοίμασε τον τότε μέλλοντα σύζυγό της για τις απαιτήσεις της δουλειάς της. (Συνέντευξη 2) «Όταν ήταν να παντρευτούμε του είπα: Ξέρεις δουλεύω όλη τη βδομάδα και Σάββατα και Κυριακές. Εκδρομές θα πάω μια στις τόσες. Δεν έχει να μου πεις: είναι Πάσχα δεν δουλεύεις, είναι Χριστούγεννα δεν δουλεύεις. Έχω αυτό το ωράριο, αν μπορείς να με αντέξεις». Και συνεχίζει η ίδια με χιούμορ. «Αντί για μένα

πήγαινε εκείνος στα παιδικά πάρτυ. Εμένα δεν με ξέρανε, νομίζανε πως είμαστε χωρισμένοι. Βλέπανε μόνο ένα μπαμπά. Ρωτούσαν: η μαμά πού είναι; Σπίτι δουλεύει... Κι' όποιος το πίστευε!».

Η αδιατάρακτη ατμόσφαιρα που οι δικαστίνες έχουν ανάγκη για μια δουλειά που απαιτεί μεγάλη συγκέντρωση και νηφαλιότητα δεν είναι πάντα εφικτή μέσα στο σπίτι, ιδιαίτερα όταν υπάρχουν μικρά παιδιά. Οι περισσότεροι εύρωστες οικονομικά έχουν το γραφείο τους σε άλλον όροφο του σπιτιού ή αναζητούν άλλους τρόπους επίλυσης του προβλήματος. (Συνέντευξη 5) «Τον τελευταίο καιρό νοίκιασα με μια συνάδελφό μου ένα γραφείο έξω, εδώ κοντά. Για να γίνει σεβαστό απ' όλους ότι η μαμά και η γυναίκα φεύγει απ' το σπίτι και πάει σ' ένα χώρο εργασίας. Γιατί όσο είμαστε μέσα στο σπίτι όλοι θεωρούν: Έλα μωρέ, στο σπίτι είσαι, κάνε κι αυτό. Κι αν και μαγείρευα και τα έκανα όλα είχα να μου λένε: γιατί δεν πλήρωσες αυτόν τον λογαριασμό; Αν ήμουν έξω και δούλευα σε μια δουλειά κι έπρεπε να χτυπάω κάρτα, δεν θα μου το λέγανε αυτό!...».

Είναι όμως και οι ενοχές που εκφράζονται με συγκίνηση, διάσπαρτες μέσα στις συνεντεύξεις, από τις μητέρες που αναστοχάζονται την παιδική ηλικία των μεγαλύτερων σήμερα παιδιών τους, που θεωρούν ότι την έχασαν πνιγμένες στις στοίβες των δικογραφιών κι ας είχαν το γραφείο στο σπίτι. Γιατί η εξισορρόπηση οικογένειας και εργασίας, αν και αφορά ολόκληρη την οικογένεια, συνεχίζει να θεωρείται πρωταρχικά μέλημα της γυναίκας.

Παραθέτω ένα χαρακτηριστικό περιστατικό που μου εκμυστηρεύτηκε συντετριμμένη μία συνομιλήτριά μου για την εποχή που είχε μετατρέψει σε γραφείο το σαλόνι του σπιτιού της.

(Συνέντευξη 1) «Ερχόταν (ο γυιος μου) απ' έξω, ήταν τριών ετών, μικρούλης τότε και χτύπαγε την πόρτα να μπει μέσα. Δεν τον άφηνα, κλείδωνα. Κλείδωνα συνήθως και δούλευα. Κί'ερχόταν ο καημένος έξω απ' την μπαλκονόπορτα και χτύπαγε τα τζάμια, γιατί ήθελε να πάρει μια ζωγραφιά και να καθίσει στο πάτωμα να ζωγραφίσει. Κι εγώ για να μη με βλέπει έκλεινα την εξωτερική μπαλκονόπορτα και τράβαγα και την κουρτίνα. Τώρα αυτό το θεωρώ τραγικό και μετανιώνω και λέω μήπως η σχέση μου με το παιδί μου δεν είναι καλή επειδή έκανα όλα αυτά τότε; Τώρα δεν θα το ξανάκανα!».

Αυτές είναι οι δικαστίνες μου. Με την υπευθυνότητα που τις διακρίνει στη άσκηση του τόσο απαιτητικού επαγγέλματός τους, οι εννέα από τις δέκα συνομιλήτριές μου ήταν φανερό ότι στη ζυγαριά που στην μια μεριά έχει την εργασία και στην άλλη την οικογένεια, το βάρος έπεφτε στη δουλειά. Και μόνο μία από τις δέκα έβαζε σε προτεραιότητα την οικογένειά της.

Εν κατακλείδι, και με μια αναστοχαστική διάθεση θα έλεγα πως η αρχική μου πεποίθηση ότι οι γυναίκες δικαστές και εισαγγελείς θα ήταν δύσκολες στην προσέγγισή τους, ότι θα διακρίνονταν από ψυχρό ορθολογισμό και τιμωρητικό πνεύμα, διαψεύστηκε τελείως. Μέσα από αυτή την έρευνα συνάντησα γυναίκες δραστήριες, που δουλεύουν σκληρά αλλά είναι και ευαίσθητες, με βαθιά ενσυναίσθηση για τους ανθρώπους που καλούνται να κρίνουν από την έδρα, ανοιχτές στη συζήτηση, να συγκρούονται με τα συναισθήματά τους, να συγκινούνται, και να μιλούν ελεύθερα – να έχουν ανάγκη να μιλήσουν – για όλα, ακόμα και για τα πιο λεπτά προσωπικά κι επαγγελματικά ζητήματα.

3.4. Τέταρτη μελέτη περίπτωσης

Γυναίκες Δικηγόροι

Αμαλία Φραγκίσκου

Έναν αιώνα μετράει η γυναικεία παρουσία στο δικηγορικό επάγγελμα, ένα επάγγελμα απαιτητικό, σε απόλυτη συνάφεια με τον συχνά αποδιδόμενο επιθετικό χαρακτηρισμό του «μαχόμενου». Από τότε που «... το λάλον δεσποινίδιον» κλήθηκε «να επανέλθη, ως τάχιστα, εκεί όπου φύσει ανήκει...» έχουν συμβεί τεράστιες αλλαγές τόσο στην εξέλιξη της επαγγελματικής δραστηριοποίησης των γυναικών¹ όσο και σε αυτές καθαυτές τις ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά του επαγγέλματος. Με την πάροδο των χρόνων, ένα πλέγμα μεταβαλλόμενων οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων συνετέλεσε στην πολυδιάσπαση και την κατάτμηση της δικηγορικής πρακτικής τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο.

Από τις ποικίλες κατηγοριοποιήσεις² που συναντούμε σήμερα κατά την άσκηση του δικηγορικού επαγγέλματος, στο πλαίσιο της έρευνάς μας εστίασαμε στις δικηγόρους που ασκούν αποκλειστικά

¹ Σε σύνολο 21.766 εγγεγραμμένων δικηγόρων στον ΔΣΑ (το 2015), 9.263 είναι άντρες και 12.503 γυναίκες, δηλαδή σχεδόν 2 στους 3 δικηγόρους είναι γυναίκες.

² Έτσι, το δικηγορικό επάγγελμα παρουσιάζει κατηγοριοποιήσεις που διαφοροποιούν τελείως το περιβλημά του από το περιεχόμενο άσκησής του, την μορφή δηλαδή του επαγγέλματος. Για παράδειγμα, ένας δικηγόρος (αστικών κέντρων) μπορεί να εργάζεται σε ελεύθερη δικηγορία, να την συνδυάζει με παγία αντιμισθία ή να εργάζεται αποκλειστικά σε έμμισθη σχέση με παγία αντιμισθία (ή κατ' αποκοπήν.). Σημαντική διαφοροποίηση αποτελεί επίσης το εάν αντικείμενο είναι η ένδικη διαφορά ή η συμβουλευτική υποστήριξη του πελάτη. Εμφανίζονται δικηγόροι, οιονεί στελέχη επιχειρήσεων, εταίροι- μέλη δικηγορικών εταιριών και γενικά παρατηρείται συγκέντρωση της αγοράς των νομικών υπηρεσιών.

το ελεύθερο επάγγελμα. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις με γυναίκες δικηγόρους, ηλικίας 25-55 ετών «με οικογένεια», με στόχο την διερεύνηση της σχέσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, την καταγραφή προβλημάτων ισορροπίας, τρόπων επίλυσής τους και τέλος την επίδραση της οικονομικής κρίσης και τις αλλαγές που έχουν προκύψει και στις δύο πτυχές της ζωής τους. Ένα επιπλέον στοιχείο σημαντικό για την πλήρη κατανόηση των εμπειρικών δεδομένων είναι ότι οι αφηγήτριες ζουν και εργάζονται στην Αθήνα.

Οι συνεντεύξεις υλοποιήθηκαν ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη η πολύμηνη (τελικά) απεργία των δικηγόρων με αιχμή του δόρατος το προωθούμενο από την κυβέρνηση ασφαλιστικό νομοσχέδιο. Οι περιπτώσεις που μελετήθηκαν κάλυπταν όλο το ηλικιακό φάσμα³ (από 53 ετών έως 30) γυναικών μητέρων ανηλίκων (ενός, δύο αλλά και τριών παιδιών) τα οποία επίσης ηλικιακά κυμαίνονταν από βρέφος τριάντισυ μηνών έως 17 ετών). Μέσα από την ανάκληση της τροχιάς ζωής τους (βιογραφικό ιστορικό), διερευνήθηκαν οι επιλογές (επαγγέλματος, μορφής επαγγελματικής δραστηριότητας, οικογενειακός προγραμματισμός, κ.λ.π.) και οι στρατηγικές που έχουν αναπτυχθεί όχι μόνο στη σημερινή συγκυρία αλλά και σε όλα τα στάδια (διαχρονικά) τόσο της επαγγελματικής όσο και της οικογενειακής ζωής.

Ευρήματα

³ 53 (17, 14.5), 52 (17, 14), 51 (12, 10), 45 (16, 14, 4.5), 44 (7.5,11), 44 (17, 15), 37 (2), 36 (2), 30 (8 μηνών), 30 (3,5 μηνών)

Παρά την εικασία ότι θα είναι κυρίαρχο το προϋπάρχον νομικό περιβάλλον, οι περιπτώσεις που εξετάστηκαν καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα προέλευσης και ταξικής διαστρωμάτωσης (από αγροτική οικογένεια έως και τρίτη γενιά δικηγόρων). Δεν έχει δηλωθεί ιδιαίτερη πίεση προς αυτήν την επαγγελματική επιλογή – πλην μιας περίπτωσης- εκτός από τις περιπτώσεις που και οι ίδιες αναγνωρίζουν ως συνειδητό ή ασυνείδητο «μονόδρομο» την προϋπάρχουσα ύπαρξη ευοίωνων επαγγελματικών συνθηκών. Η μαχόμενη δικηγορία υπήρξε συνειδητή επιλογή, αν και όσο κατεβαίνουμε την ηλικιακή κλίμακα, αναφέρεται ότι υπήρξαν προσπάθειες για αναζήτηση εξαρτημένης εργασίας που όμως δεν καρποφόρησαν. Η μητρότητα υπήρξε επίσης συνειδητή απόφαση. Ανιχνεύονται κάποια κοινά χαρακτηριστικά όπως η επιθυμία κοινωνικής ανόδου ή διατήρησης του οικογενειακού status, η ευρύτητα των νομικών σπουδών και των δυνατοτήτων, καθώς επίσης η αντίληψη για το επάγγελμα ως δημόσιο λειτούργημα, κοινωνική προσφορά και συμμετοχή στο πολιτικό γίγνεσθαι. Κοινό χαρακτηριστικό και των δέκα ολότελα διαφορετικών περιπτώσεων, υπήρξε η «προσωπικότητά» τους και η πολυεπίπεδη ανάλυση που μου «προσφέρθηκε» κατά την κατάθεση των σκέψεων, των πληροφοριών και των βιωμάτων τους.

Θα επιχειρήσω συνοπτικά να παρουσιάσω κάποια ευρήματα από την ανάλυση του υλικού.

Πως βιώνεται αυτή η σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής; Πως την περιγράφουν; Το ελεύθερο επάγγελμα γενικά και η

δικηγορία ειδικότερα θεωρείται ασυμβίβαστο με την μητρότητα, επειδή δεν μπορούν να διευθετηθούν με χρονικούς περιορισμούς και απαιτούν πλήρη αφοσίωση. Επιπλέον δεν υπάρχει καμία θεσμοθετημένη παροχή για γυναίκες δικηγόρους (παρά τις επανειλημμένες διεκδικήσεις προς τον Δικηγορικό Σύλλογο). Δεν προβλέπεται ως λόγος αναβολής κάτι σχετικό με το παιδί (αρρώστια ή σχολείο). Δεν προβλέπεται τίποτα για τις περιόδους που το σχολείο είναι κλειστό, οι δε δημόσιες εκπαιδευτικές δομές λειτουργούν πρωί – εντός του υπαλληλικού ωραρίου.

Έτσι λοιπόν επιστρατεύεται κάθε είδους προσφερόμενης βοήθειας και υποστηρικτικού δικτύου. Σημαντική στήριξη παρέχει η γονεϊκή οικογένεια (παππούδες- γιαγιάδες), η συζυγική ανάληψη του πατρικού ρόλου ή έστω η κατανόηση καθώς και η οικονομική άνεση που εξασφαλίζει την παροχή διάφορων υπηρεσιών τόσο σχετικά με το σπίτι και το παιδί όσο και με το γραφείο, παράγοντες που ιδανικά θα πρέπει να συντρέχουν ταυτόχρονα και συχνά συντρέχουν⁴. Η όλη κατάσταση βιώνεται πιο ισορροπημένα όταν εμπλέκονται οι γονείς ή ο πατέρας στην ανατροφή του παιδιού, γεγονός που συμβαίνει συχνά. Αποτελεί αξιοσημείωτο εύρημα, που εντοπίζεται στις νεότερες ηλικίες των περιπτώσεων που μελετήθηκαν, το πόσο πρόθυμα κάποιοι σύζυγοι/ πατέρες προτιμούν να αναλάβουν την φροντίδα του παιδιού ή και σπιτιού από την πάλη στην «εργασιακή ζούγκλα».

⁴ Για παράδειγμα, μία περίπτωση τριών μάλιστα παιδιών που είπε ότι έχει βιώσει την σχέση σχετικά ισορροπημένα είχε την στήριξη τεσσάρων γονέων, βοηθό στο σπίτι και στη φύλαξη των παιδιών και σύζυγο δικηγόρο που την υποστήριζε και στην εργασία της και στην φροντίδα των παιδιών.

Παρόλη την βοήθεια από τα μετόπισθεν – συχνά απεριόριστη από τους γονείς και επιπλέον επ' αμοιβή υπηρεσίες κλπ-εξακολουθεί να πρόκειται για «υπέρβαση»...συνεχής υπέρβαση, όπως ειπώθηκε, «αν θέλεις να είσαι επαρκής –κι όχι απλά να λήγεις δικηγόρος – κι αν θέλεις να είσαι παρούσα στη ζωή του ή των παιδιών σου». «Θέλει δύναμη και κουράγιο να είσαι δικηγόρος και μητέρα, σε όλες τις ηλικίες (των παιδιών), σε μια πόλη εχθρική για τα παιδιά και εξοντωτική για τον δικηγόρο (μέχρι πρόσφατα υπήρχαν και απογευματινές παραστάσεις, δικαστήρια διάσπαρτα, γραφειοκρατία...).

Είναι δύο κόσμοι, «παντελώς ασύμβατοι στις σημερινές συνθήκες». Είναι για «σούπερ- ήρωες». Επιπόηση, ευελιξία και καταπόνηση. Τρελλός συνδυασμός... «Ψάξιμο του εαυτού να βρεις τα όριά σου» και τρομερές ισορροπίες, διπλωματία.... και κυρίως μάχη με τον εαυτό σου».

Μαχόμενη Δικηγορία & μαχόμενη μητρότητα.

Η μητρότητα σε βάζει αυτόματα στον «κόσμο των τύψεων» όπως ειπώθηκε. «Από εκεί και πέρα δεν αισθάνεσαι ότι είσαι εντάξει ούτε με τα παιδιά σου, ούτε με τη δουλειά σου, ούτε με τον σύντροφό σου, ούτε με τον εαυτό σου. Σε όλα αισθάνεσαι ότι υστερείς. Τσαπατσουλιές. Και στη δουλειά κάνεις ευκολίες, ... σου μιλάνε τα παιδιά και ακούς με το μισό αυτί και με το άλλο μισό κοιτάς αν ήρθε η απάντηση στο e-mail. Μισά πράγματα... όλα μισά... Ένα

δράμα». Πρέπει να συνδυάσεις τα ασυνδύαστα», πρέπει να είσαι σούπερ ήρωας για να διαχειριστείς όλο αυτό...⁵

Αυτή η τόσο καθαρά εκπεφρασμένη σύγκρουση φαίνεται επίσης ότι «τρέφει», είναι πρόκληση για την επιβεβαίωση του τεράστιου πλαισίου δυνατοτήτων τους. Τρελαίνει αλλά και γοητεύει! Οι περισσότερες γυναίκες αντλούν ικανοποίηση από το γεγονός ότι καταφέρνουν να διαχειριστούν τις καθημερινές αντιξοότητες, τις σεξιστικές διακρίσεις ή και τις εχθρικές προς την μητρότητα συμπεριφορές (ιδίως από άλλες γυναίκες αναφέρουν), επίτευγμα που αποδίδουν σε «γυναικείες» ιδιότητες, όπως το να κάνει κανείς πολλά πράγματα μαζί, «ένα multi task εργαλείο», στην ευφυΐα, στην προσαρμοστικότητα, στην αντοχή στους κόπους και στους πόνους, στην ανοχή της σύγκρουσης... Επιπλέον η συγκρουσιακή, όπως χαρακτηρίστηκε σχέση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, έχει να επιδείξει και θετικές πλευρές της δραστήριας εργαζόμενης μητέρας, όπως το πρότυπο ισότητας, αυτοπραγμάτωσης που συντελεί στην αυτονόμηση και η ανάληψη ευθυνών από τα παιδιά.

Ωστόσο, ο απολογισμός είναι πικρός. Εκπτώσεις παντού, φθίνουσα πορεία, τεράστιο ψυχολογικό κόστος. Παρά τους ελιγμούς και τις καταπονήσεις που είναι ή ήταν διατεθειμένες να κάνουν οι γυναίκες που μίλησαν, οι απώλειες είναι δεδομένες και

⁵ Κατά αυτήν την έννοια εκτός της σημερινής χρήσης του όρου εδώλιο, καλύπτονται πολλές προηγούμενες σημασίες: κάθισμα για δυο ή και περισσότερα άτομα, αλλά και κάθισμα κωπηλασίας...

ποικίλει το που εντοπίζονται: στις στιγμές που χάθηκαν από την σχέση μητέρας- παιδιού, στον κλονισμό του γάμου, στον επαγγελματικό χώρο, στην προσωπική υγεία, (αναφέρθηκαν πολλά αυτοάνοσα νοσήματα). Επίσης δεδομένα είναι και τα οφέλη: η μητρότητα και η αυτοπραγμάτωση μέσω της εργασίας (...και σε κάποιες περιπτώσεις, η δυνατότητα απουσίας από το σπίτι κατά την εφηβική ηλικία των παιδιών).

Η παρατεταμένη ύφεση που αντιμετωπίζει η χώρα έχει επιδράσεις σε όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής: μείωση εσόδων, που σημαίνει περικοπές της όποιας βοήθειας στο σπίτι ή στην δουλειά. Συχνά ανάγκη για διάθεση ακόμα περισσότερου χρόνου. Σε κάποιες περιπτώσεις μητέρων μικρότερων παιδιών, η επαγγελματική δυσπραγία οδηγεί σε απόκτηση εμπειριών πολύτιμων (όπως «να τρώμε μαζί το μεσημέρι»). Οι μητέρες εφήβων έχουν ένα επιπλέον ρόλο, να δίνουν μάχη με τον εαυτό τους, να αλλάζουν πρόσωπο γυρνώντας σπίτι, να δείχνουν αισιόδοξες ώστε να μην αφήσουν τα παιδιά που σε αυτήν την ηλικία σκέφτονται το μέλλον τους να καταρρακωθούν από αυτό που συμβαίνει γύρω τους, «να μην ακρωτηριαστούν». Η εργασία από το σπίτι απαιτεί σκηνοθεσία που κυρίως να κρύβει την μητρότητα. Γενικά όμως το γραφείο, είτε έχει δουλειά είτε όχι είναι ένας ζωντανός οργανισμός «αν το αφήσεις σε αφήνει».

Ζοφερή περιγράφεται η κατάσταση στα δικηγορικά γραφεία: Πελάτες μαινόμενοι που πρέπει να κατευναστούν, επιθετικοί που σε απορρίπτουν, άνθρωποι σε κατάρρευση που πρέπει να στηριχθούν ψυχολογικά!!! Η πολύμηνη αποχή έχει δημιουργήσει άγχος και

ανασφάλεια. Παιδεία και Υγεία σε κατάρρευση. Και ένα εντελώς αποδιοργανωμένο σύστημα απονομής της Δικαιοσύνης, με τους δικαστικούς λειτουργούς να κρίνονται με έλλειψη ευαισθησίας και αίσθησης «φυσικού» δικαίου. Σε τομείς που πλήττονται άμεσα (πχ. Απολύσεις, εργατικά) και χρειάζεται μια δεκαετία για να τελεσιδικήσει η απόφαση... υπάρχει πλέον αρνησιδικία, γεγονός που βλάπτει το δικηγορικό επάγγελμα και την εμπιστοσύνη του πολίτη στον θεσμό.

Οι προοπτικές

Οι προοπτικές του επαγγέλματος είναι δυσοίωνες γενικά, με τις γυναίκες να πλήττονται περισσότερο. Ήδη διαπιστώνονται: η υπαλληλοποίηση, οι απάνθρωπες συνθήκες εργασίας, οι πενιχρές αμοιβές, (με τα σημερινά δεδομένα για τις νέες δικηγόρους μιλούν για δωδεκάωρη εργασία με αμοιβή 400 ευρώ), η υποχρεωτική συσπείρωση σε σχήματα συνεργασίας (πραγματικής ή εικονικής), η πρόωρη συνταξιοδότηση. Αναζητούνται διαφυγές (δύο αλλάζουν ήδη επάγγελμα αν και αγαπούν την δικηγορία) ειδικά από τις νεώτερες δικηγόρους- μητέρες. Παρά τις απαισιόδοξες προβλέψεις, εκτέθηκαν προτάσεις που απαιτούν οικονομική στήριξη και θέσπιση μέτρων ευαισθητοποίησης της κοινωνίας και εδραίωσης της αντίληψης προστασίας της μητρότητας και του γονεϊκού ρόλου γενικότερα.

Εν κατακλείδι, το ελεύθερο επάγγελμα γενικά και η δικηγορία ειδικότερα θεωρείται ασυμβίβαστο επάγγελμα με την μητρότητα,

επειδή δεν μπορεί να διευθετηθεί με χρονικούς περιορισμούς στην άσκησή του. Στο πλαίσιο της διερεύνησης της ισορροπίας εργασίας-ζωής των γυναικών αυτοαπασχολούμενων δικηγόρων οι περιπτώσεις που μελετήθηκαν, ανέδειξαν πολλές πτυχές της σχέσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, σκιαγραφώντας έναν «κόσμο τύψεων», μια «σύγκρουση τρέφει» προσφέροντας και ικανοποίηση και μία συνεχή υπέρβαση. Σημαντική στήριξη παρέχει η γονεϊκή οικογένεια, η συζυγική ανάληψη του πατρικού ρόλου ή έστω η κατανόηση καθώς και η οικονομική άνεση που εξασφαλίζει την παροχή διάφορων υπηρεσιών, παράγοντες που ιδανικά θα πρέπει να συντρέχουν ταυτόχρονα. Παρά τους ελιγμούς και τις καταπονήσεις που είναι ή ήταν διατεθειμένες να κάνουν, οι απώλειες είναι δεδομένες και ποικίλει το που εντοπίζονται: στις στιγμές που χάθηκαν από την σχέση μητέρας- παιδιού, στον κλονισμό του γάμου, στον επαγγελματικό χώρο, στην προσωπική τους υγεία. Η κρίση που αντιμετωπίζει η χώρα και αφορά σε όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής έχει επιδεινώσει κατά πολύ την κατάσταση και οι προοπτικές του επαγγέλματος είναι δυσοίωνες γενικά με τις γυναίκες να πλήττονται περισσότερο.

3.5. Πέμπτη μελέτη περίπτωσης

Γυναίκες Συμβολαιογράφοι

Μαρία Θανοπούλου – Ιωάννα Τσιγκανου

Εισαγωγή

Κατά παράδοση το επάγγελμα του συμβολαιογράφου στην Ελλάδα ήταν συνυφασμένο με υψηλό κύρος, κοινωνικό γόητρο και αυξημένες οικονομικές απολαβές. Σε μία χώρα όπου οι πολίτες επιχειρούσαν να αντιμετωπίσουν τις συνθήκες οικονομικής και κοινωνικής αστάθειας με επενδύσεις σε ακίνητη περιουσία, ο Συμβολαιογράφος ασκούσε πάντα έναν ιδιαίτερο ρόλο, το ρόλο του θεματοφύλακα της περιουσίας των Ελλήνων πολιτών. Ήταν ο μυστικός και εχέμυθος σύμβουλος των οικογενειών σε πλήθος νομικών ζητημάτων, πράγμα το οποίο του προσέδιδε σημαντικό κοινωνικό ρόλο. Μεταπολεμικά μάλιστα, η ραγδαία ανάπτυξη του κατασκευαστικού τομέα προσέδωσε στο επάγγελμα οικονομική αίγλη έτσι ώστε να θεωρείται προνομιούχο από κάθε άποψη. Το επάγγελμα του συμβολαιογράφου είχε πάντα διττή υπόσταση: αυτήν του δημοσίου λειτουργήματος και εκείνην του ελεύθερου επαγγέλματος με έμφαση στο χαρακτήρα του ως δημοσίου λειτουργήματος.

Με την έλευση της κρίσης οι συνθήκες άσκησης του επαγγέλματος του συμβολαιογράφου άρχισαν σταδιακά να αλλάζουν. Οι αλλαγές αυτές συναρτώνται με το μετασχηματισμό του κράτους, την επίταση της πολυνομίας, τη διόγκωση της γραφειοκρατίας. Παράλληλα το επάγγελμα όχι μόνον έχει πληγεί σοβαρά από την κατάρρευση του κατασκευαστικού κλάδου, την υπερφορολόγηση των ακινήτων και των εισοδημάτων που βαίνουν διαρκώς μειούμενα αλλά και από τις νέες νομοθετικές ρυθμίσεις που τροποποιούν τους όρους άσκησης του επαγγέλματος. Ο συμβολαιογράφος σταδιακά επιφορτίζεται με αρμοδιότητες του

κράτους, τις οποίες ως δημόσιος λειτουργός καλείται να ασκεί αμισθί, την ίδια στιγμή που ως ελεύθερος επαγγελματίας συνεχώς πλήττεται από νέες – αυξημένες - φορολογικές επιβαρύνσεις.

Οι παράμετροι αυτές του συμβολαιογραφικού επαγγέλματος, μέχρι την έλευση της κρίσης δημιουργούσαν ένα ασφαλές περιβάλλον. Οι παράμετροι αυτές συνδέονται και με τους λόγους για τους οποίους οι απόφοιτες νομικών σπουδών- όπως οι ερωτώμενες της έρευνάς μας - επέλεξαν το επάγγελμα του συμβολαιογράφου. Μάλιστα, ειδικότερα, ως προς τη σχέση εργασίας και οικογένειας οι απόφοιτες νομικών σπουδών επέλεξαν τη συμβολαιογραφία λόγω των δυνατοτήτων που τους παρείχε να αποκτήσουν οικογένεια: ρύθμιση ωραρίου εργασίας και οικονομική άνεση που εξασφάλιζε τόσο έμμισθη βοήθεια στο γραφείο και στο σπίτι όσο και προοπτικές υψηλού επιπέδου διαβίωσης. Υπήρχαν δηλαδή ισχυρά αντισταθμίσιμα που υποβοηθούσαν την εξισορρόπηση οικογένειας και εργασίας. Με την έλευση της κρίσης τα αντισταθμίσιμα αυτά επηρεάζονται καταλυτικά όπως έδειξε η έρευνά μας, που είχε ως αντικείμενο τη διερεύνηση της σχέσης εργασίας και οικογένειας εν μέσω κρίσης.

Η έρευνα

Η έρευνα βασίστηκε σε υλικό που προέρχεται από ημικατευθυνόμενες συνεντεύξεις με δέκα γυναίκες συμβολαιογράφους, ηλικίας μέχρι 50 ετών, μητέρες ανηλίκων παιδιών που έχουν γραφεία στην ευρύτερη περιοχή της

πρωτεύουσας. Η επαφή με τις γυναίκες συμβολαιογράφους δεν ήταν διαδικασία εύκολη. Τόσο η έλλειψη χρόνου από πλευράς τους όσο και η επιφυλακτικότητά τους απέναντι στο ερευνητικό μας εγχείρημα δυσχέραναν τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων η οποία προσέκρουσε και σε αρκετές αρνήσεις. Παρόλα αυτά πολλές από τις συνεντεύξεις που είχαν ως σημείο εκκίνησης μια ευγενική τυπική ανταπόκριση στο αίτημά μας, σταδιακά μετεξελίχθηκαν σε αφηγήσεις εξομολογητικού χαρακτήρα. Στις περιπτώσεις αυτές οι γυναίκες συμβολαιογράφοι οι οποίες εξ επαγγέλματος επέχουν θέση προσεκτικού και εχέμυθου ακροατή, 'μεταμορφώθηκαν' σταδιακά σε εξομολογούμενες αφηγήτριες. Παραχώρησαν δηλαδή προσωρινά σε μας τις ερευνήτριες αυτόν τον συνηθή ρόλο τους (ως προσεκτικών και εχέμυθων ακροατριών).

Από το πλούσιο υλικό που συγκεντρώθηκε σταχυολογήσαμε μερικά θέματα που επαναλαμβάνονται στις περισσότερες συνεντεύξεις. Πρέπει να σημειώσουμε όμως ότι τα θέματα αυτά απεικονίζουν μέρος των αποτελεσμάτων της ποιοτικής μας έρευνας τα οποία ούτως ή άλλως είναι ενδεικτικά και σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να οδηγήσουν σε γενικεύσεις.

Θέματα

Βασικό θέμα το οποίο διατρέχει και κατατρέχει όλες τις αφηγήσεις των γυναικών συμβολαιογράφων είναι **το συνεχές «κυνήγι του χρόνου»**. Του χρόνου που λειτουργεί σαν διελκυστίνδα ανάμεσα στο επάγγελμα και την οικογένεια. Του

χρόνου που δεν επαρκεί προκειμένου να συνδυαστούν στην καθημερινότητα οι απαιτήσεις του επαγγέλματος με τις απαιτήσεις της οικογένειας, σήμερα πλέον χωρίς βοήθεια επ' αμοιβή και μόνο με τη στήριξη του οικογενειακού δικτύου, όταν αυτό είναι εφικτό. Του χρόνου που τις καταδιώκει, μέχρι ασφυξίας, και να τις εγκλωβίζει στο καθημερινό κυνήγι του χρόνου προκειμένου να προλάβουν την ατέλειωτη λίστα υποχρεώσεων στο γραφείο και στο σπίτι. Την έλλειψη επαρκούς χρόνου για την εκπλήρωση της μακράς λίστας καθηκόντων οι γυναίκες συμβολαιογράφοι προσπαθούν να αντιμετωπίσουν με ακριβή και συνεχή οργάνωση των δραστηριοτήτων τους και αυστηρή τήρηση καθημερινών χρονοδιαγραμμάτων, τα οποία όμως συμβαδίζουν με συνεχές άγχος και ψυχικό κόστος.

Άλλο σημαντικό θέμα που διατρέχει τις αφηγήσεις των γυναικών συμβολαιογράφων είναι **το σπίτι γραφείο και το γραφείο σπίτι**. Δηλαδή το σπίτι των γυναικών συμβολαιογράφων έχει πλέον μετατραπεί σε γραφείο και σε κάποιες περιπτώσεις το γραφείο έχει μετατραπεί και σε σπίτι. Στην παρούσα συγκυρία, λόγω του μειωμένου ωραρίου παρουσίας στο γραφείο αλλά και της επικοινωνίας μέσω κινητών τηλεφώνων έχει καταλυθεί το οικογενειακό τους άσυλο από τις επαγγελματικές υποχρεώσεις, οι οποίες μεταφέρονται και στον προσωπικό τους χώρο. Και πολλές φορές μάλιστα εισβάλλουν σ' αυτόν επιτακτικά. Το σπίτι διαθέτει πλέον και αυτό όλο τον εξοπλισμό του γραφείου και συστηματικά φιλοξενεί φακέλους συμβολαίων οι οποίοι ανελλιπώς παρακολουθούν τις καθημερινές διαδρομές των γυναικών

συμβολαιογράφων ανάμεσα στο γραφείο και το σπίτι. Την απουσία βοήθειας στο γραφείο και στο σπίτι οι γυναίκες προσπαθούν συνήθως να αντισταθμίσουν σήμερα όχι μόνον μειώνοντας το ωράριο παρουσίας τους στο γραφείο, όπως ήδη αναφέραμε, αλλά και εκπληρώνοντας στο χώρο του σπιτιού ταυτόχρονα, τόσο τις επαγγελματικές, όσο και τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Κατ' εξαίρεση, την απουσία βοήθειας κάποιες φορές αντισταθμίζουν, μετατρέποντας το γραφείο σε σπίτι που φιλοξενεί για κάποιες ώρες κατά τη διάρκεια του ωραρίου εργασίας νεογέννητα μωρά («το εργαζόμενο μωρό») ή μικρά παιδιά προσχολικής ηλικίας.

Η εξισορρόπηση ανάμεσα στην εργασία και οικογένεια δεν είναι η μόνη εξισορρόπηση που πρέπει να επιτύχουν οι γυναίκες συμβολαιογράφοι. Τρίτο σημαντικό θέμα που αναδεικνύουν οι αφηγήσεις τους είναι **η ανάγκη επίτευξης συνεχών και πολλαπλών εξισορροπήσεων** εντός της οικογένειας και εντός της εργασίας. Στην μεν οικογένεια απαιτείται όχι μόνο ο συνδυασμός των επαγγελματικών ωραρίων τους με τα ωράρια των συζύγων και των παιδιών και ο συνδυασμός της εργασίας στο σπίτι με τις οικιακές ασχολίες αλλά και η εξισορρόπηση των σχέσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας (με το σύζυγο, με τα παιδιά, των παιδιών μεταξύ τους κλπ.). Στο δε επάγγελμα υπό την επήρεια των συνεχών νέων νομοθετικών ρυθμίσεων απαιτείται να επιτυγχάνουν συνεχείς εξισορροπήσεις όχι μόνον μεταξύ των συμβαλλομένων μερών αλλά και μεταξύ πελατών και εφορίας, πελατών και λογιστών, πελατών και πολιτικών μηχανικών. Καλούνται δηλαδή να επιδείξουν ικανότητες ενορχήστρωσης και μαεστρίας για την εναρμόνιση των

αναγκών και απαιτήσεων διαφορετικών κόσμων. Τη σύνθετη και κοπιώδη προσπάθεια που απαιτείται για να επιτευχθεί συντονισμός όλων αυτών των πολλαπλών επιπέδων που διαρθρώνουν τους κόσμους της εργασίας και της οικογένειας οι γυναίκες συμβολαιογράφοι αντισταθμίζουν συνήθως με την ικανοποίηση που αντλούν από την προσφορά είτε στον πελάτη είτε στους οικείους.

Στις αφηγήσεις των γυναικών συμβολαιογράφων δεν υπάρχει καμία αναφορά στο κράτος ως αρωγό της συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Αντίθετα, η όποια αναφορά στο κράτος εμφανίζεται με αρνητικό πρόσημο. Οι γυναίκες συμβολαιογράφοι θεωρούν ότι το κράτος είναι απόν από τη στήριξη της οικογενειακής ζωής των ελεύθερων επαγγελματιών. Μάλιστα, υπό την επήρεια της μετάθεσης ευθυνών και αρμοδιοτήτων του κράτους στους συμβολαιογράφους, της υπερφορολόγησής τους ως ελευθέρων επαγγελματιών, των μνημονιακών πολιτικών που έχουν επηρεάσει καταλυτικά τα εισοδήματα και την αγορά των ακινήτων, οι γυναίκες συμβολαιογράφοι θεωρούν ότι το κράτος λειτουργεί ως άδικος και ανάλγητος διώκτης τους. Την μεν έλλειψη κρατικής μέριμνας για την οικογενειακή ζωή των ελευθέρων επαγγελματιών οι γυναίκες συμβολαιογράφοι αντισταθμίζουν είτε με την προσφυγή στην επιστράτευση μελών της οικογένειας είτε με τη συρρίκνωση του επαγγελματικού ωραρίου και του προσωπικού χρόνου. Τη δε διωκτική στάση του κράτους απέναντι στους ελεύθερους επαγγελματίες αντιμετωπίζουν με φόβο για το μέλλον του επαγγέλματος εκτιμώντας σε κάποιες περιπτώσεις ότι το επάγγελμα βρίσκεται υπό εξαφάνιση.

Ένα ακόμα σημαντικό θέμα που αναδύεται στις αφηγήσεις είναι **η ισοπέδωση της επαγγελματικής και της προσωπικής ταυτότητας των γυναικών συμβολαιογράφων**. Στην τρέχουσα συγκυρία της κρίσης, η υπερβολική αύξηση των επαγγελματικών ευθυνών που συμβαδίζει με σημαντική μείωση του όγκου των εργασιών και των απολαβών, η έκπτωση του επιστημονικού αντικειμένου, η αβεβαιότητα λόγω ρευστότητας του ισχύοντος δικαίου, η καχυποψία των πελατών, οδηγούν σε ένα αίσθημα ματαιοπονίας. Ματαιοπονίας όχι μόνο λόγω της αδυναμίας τους να εξασφαλίσουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο ζωής, μέσω της εργασίας τους, για τις ίδιες αλλά και για το μέλλον των παιδιών τους αλλά και λόγω απώλειας του νοήματος της καθημερινής επαγγελματικής δραστηριότητας. Την κρίση της επαγγελματικής ταυτότητας κάποιες γυναίκες συμβολαιογράφοι προσπαθούν να αντισταθμίσουν αντιμετωπίζοντας το ενδεχόμενο πρόωρης εξόδου από το επάγγελμα και της επιστροφής στον παραδοσιακό ρόλο της μητέρας και νοικοκυράς στο σπίτι. Σε άλλες περιπτώσεις περιορίζονται στο να εκφράσουν έντονα την οδύνη τους προ του αδιεξόδου που βιώνουν από την άλωση του κοινωνικού και οικονομικού κύρους του επαγγέλματός τους. Όμως την ισοπέδωση της προσωπικής τους ταυτότητας βιώνουν οι γυναίκες συμβολαιογράφοι και λόγω της έλλειψης ατομικού χρόνου αναψυχής. Δεν είναι τυχαίο ότι όλες οι δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου ταυτίζονται με τις ανάγκες και τις δραστηριότητες των παιδιών τους. Και στην περίπτωση αυτή αντισταθμίζουν την άλωση του προσωπικού τους χρόνου με την

καταφυγή στο παραδοσιακό πρότυπο της μητέρας που αρκείται στο να «χαιρείται μέσα από τη χαρά των παιδιών της».

Συμπεράσματα

Σε συνθήκες κρίσης το επάγγελμα του συμβολαιογράφου μετασηματίζεται από ασφαλές επάγγελμα σε επισφαλές. Από επάγγελμα του τύπου ταυτισμένο με την αυστηρότητα και την ακαμψία του τύπου σταδιακά μετατρέπεται σε ένα επάγγελμα που για να επιβιώσει καλείται να προσαρμοστεί στην ευελιξία και τη ρευστότητα που συνοδεύουν την αυξανόμενη πολυνομία και γραφειοκρατία.

Στο νέο αυτό περιβάλλον που διαμορφώνεται από τις επιπτώσεις της κρίσης η σχέση εργασίας και οικογένειας των γυναικών συμβολαιογράφων επηρεάζεται πλέον από τους νέους όρους άσκησης ενός επισφαλούς του επαγγέλματος. Αλλά επηρεάζεται και από την ευελιξία που οι γυναίκες συμβολαιογράφοι μπορούν να επιδεικνύουν προκειμένου να επιτυγχάνουν συνεχείς εξισορροπήσεις. Εξισορροπήσεις ανάμεσα στην άσκηση ενός ελεύθερου επαγγέλματος που συνεχώς επιφορτίζεται με αρμοδιότητες και ευθύνες του κράτους χωρίς αντίστοιχες οικονομικές απολαβές, από τη μία πλευρά και από την άλλη στην ανταπόκριση στον παραδοσιακό ρόλο της μητέρας και νοικοκυράς που δεν υποστηρίζεται ούτε από το κράτος ούτε πλέον από προσφυγή σε επ' αμοιβή εξωτερική βοήθεια.

Η σχέση εργασίας και οικογένειας των γυναικών συμβολαιογράφων επηρεάζεται όμως και από τη συγχώνευση προσωπικού, οικογενειακού και επαγγελματικού χώρου και χρόνου. Δηλαδή την αλληλοαπορρόφηση εργασίας και οικογένειας και τελικώς την πλήρη απορρόφηση του προσωπικού από το οικογενειακό και το επαγγελματικό.

Εν κατακλείδι, στην περίπτωση των γυναικών συμβολαιογράφων, η εξισορρόπηση εργασίας και οικογένειας όπως διαμορφώνεται σήμερα εν μέσω κρίσης απομακρύνεται από το πρότυπο της συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Οι γυναίκες αυτές αντί της κάποτε ευαγγελιζόμενης απελευθέρωσης μέσω της εργασίας μοιάζουν να βιώνουν με νέους όρους το παραδοσιακό πρότυπο της γυναίκας. Παραμένουν κλασικές μητέρες και νοικοκυρές την ίδια στιγμή που επωμίζονται συνεχώς και επιβαρύνονται με πολλαπλές επαγγελματικές ευθύνες. Μάλιστα προσπαθούν εναγωνίως με όλα τα μέσα να δημιουργούν βεβαιότητες στο χώρο εργασίας και στο χώρο της οικογένειας στις συνθήκες αυξανόμενης επισφάλειας που διέρχεται σήμερα το επάγγελμα του συμβολαιογράφου.

Εν κατακλείδι, κατά παράδοση το επάγγελμα του συμβολαιογράφου ήταν συνυφασμένο με υψηλό κύρος, γόητρο και υψηλές οικονομικές απολαβές. Επιπλέον η δυνατότητα ρύθμισης του ωραρίου εργασίας αποτελούσε σημαντικό λόγο επιλογής του επαγγέλματος αυτού από γυναίκες που ήθελαν να αποκτήσουν οικογένεια.

Όλες αυτές οι παράμετροι του συμβολαιογραφικού επαγγέλματος δημιουργούσαν μέχρι την έλευση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα ένα ασφαλές περιβάλλον εντός του οποίου ήταν δυνατή η εξισορρόπηση οικογένειας και εργασίας γιατί υπήρχαν ισχυρά αντισταθμίσιμα. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, με τις αλλαγές που συντελούνται στο κράτος, με τη κρίση στον κατασκευαστικό τομέα και την υπερφορολόγηση των ακινήτων, με την φορολογική επιβάρυνση των πολιτών αλλά και των ελευθέρων επαγγελματιών, την πολυνομία και την αύξηση της γραφειοκρατίας, οι συνθήκες άσκησης του επαγγέλματος άλλαξαν ριζικά επηρεάζοντας καταλυτικά τα αντισταθμίσιμα που επέτρεπαν την εξισορρόπηση της επαγγελματικής και της οικογενειακής ζωής των γυναικών συμβολαιογράφων.

Στο νέο επισφαλές περιβάλλον εργασίας τους, οι γυναίκες αυτές, οι οποίες αποτελούν σήμερα και την πλειοψηφία στον κλάδο, ο συνδυασμός του ρόλου της μητέρας και της συμβολαιογράφου βασίζεται σε συνεχή αναζήτηση νέων ισορροπιών ανάμεσα από την μία πλευρά στην άσκηση ενός ελεύθερου επαγγέλματος που συνεχώς επιφορτίζεται με αρμοδιότητες και ευθύνες του κράτους χωρίς αντίστοιχες οικονομικές απολαβές και από την άλλη στην ανταπόκριση στον παραδοσιακό ρόλο της μητέρας και νοικοκυράς που δεν υποστηρίζεται ούτε από το κράτος ούτε πλέον από προσφυγή σε επ' αμοιβή εξωτερική βοήθεια.

Τις ανατροπές που προκαλεί η τρέχουσα κρίση οι γυναίκες συμβολαιογράφοι βιώνουν με καθημερινό άγχος και οδύνη μη διαβλέποντας ένα ευοίωνο μέλλον για την επιβίωση του

επαγγέλματός τους αλλά και για τις προοπτικές εξασφάλισης ενός ικανοποιητικού επιπέδου ζωής για τις ίδιες και για τα παιδιά τους.

3.6. Έκτη μελέτη περίπτωσης

Γυναίκες Ιατροί

Αλίκη Μουρίκη

1. Εισαγωγή

Το ερώτημα κατά πόσον είναι εφικτή η ταυτόχρονη επιδίωξη μιας επιτυχημένης επαγγελματικής σταδιοδρομίας και η ανατροφή ισορροπημένων παιδιών, κατατρώχει τις γυναίκες από την πρώτη στιγμή που αποφασίζουν να ενταχθούν ισότιμα με τους άνδρες στην αγορά εργασίας, δίχως να θυσιάσουν την οικογενειακή και προσωπική τους ζωή, ή το αντίστροφο. Έχοντας άγνοια κινδύνου, οι περισσότερες, ιδίως οι νεότερες, πιστεύουν ότι 'αυτές θα τα καταφέρουν', κι ας βρithουν τα παραδείγματα ματαίωσης των αρχικών προσδοκιών και ανώμαλης προσγείωσης στην πραγματικότητα. Σε περιόδους κρίσης, μάλιστα, όπως αυτή που διανύει τα τελευταία χρόνια η χώρα μας, η εξισορρόπηση των επαγγελματικών και οικογενειακών υποχρεώσεων καθίσταται ακόμη δυσχερέστερη. Κι αυτό γιατί η κρίση ανέτρεψε μια σειρά από σταθερές, που επέτρεπαν στους εργαζόμενους γονείς να

ακροβατούν, έστω και δύσκολα, ανάμεσα στους σύνθετους ρόλους τους. Οι κυριότερες ανατροπές συνοψίζονται στα παρακάτω:

(α) η ανεργία υπέσκαψε το μοντέλο του 'άνδρα-προμηθευτή' και του ζεύγους διπλής σταδιοδρομίας, προκαλώντας ταυτόχρονα αλλαγή ρόλων μέσα στην οικογένεια (άνεργος ο σύζυγος, εργαζόμενη η σύζυγος, έστω με μερική ή αδήλωτη απασχόληση)

(β) τα άτυπα δίκτυα υποστήριξης, όπως η οικογένεια, εξασθένησαν, λόγω ανεργίας και συρρίκνωσης των εισοδημάτων, και αδυνατούν να επιτελέσουν τον ζωτικό τους ρόλο ως υποκατάστατο του ελλειμματικού κράτους πρόνοιας

(γ) η κοινωνική υποδομή (βρεφονηπιακοί σταθμοί, σχολικά ωράρια), ανεπαρκής και προ κρίσης, υπέστη περαιτέρω υποβάθμιση και απαξίωση

(δ) μειώθηκε η διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων και αυξήθηκε η απροθυμία των εργοδοτών να παράσχουν διευκολύνσεις στους εργαζόμενους με οικογενειακές υποχρεώσεις. Κατά μείζονα λόγο, περιορίστηκε δραστικά ο βαθμός ελευθερίας που είχαν οι ελεύθεροι επαγγελματίες να οργανώνουν τον χρόνο τους με τρόπο που να υπηρετούνται και οι απαιτήσεις του επαγγέλματος και οι οικογενειακές τους υποχρεώσεις.

Στην περίπτωση των γυναικών που επέλεξαν ν' ασκήσουν ένα από τα πιο απαιτητικά επαγγέλματα της εποχής μας, το ιατρικό επάγγελμα, η πίεση που τους ασκείται για ν' αντεπεξέλθουν επιτυχώς στους πολλαπλούς ρόλους τους είναι τεράστια. Οι ασκήσεις ισορροπίας και οι συμβιβασμοί που καλούνται να κάνουν

καθημερινά επηρεάζουν τόσο την επαγγελματική τους πορεία, όσο και τις ενδο-οικογενειακές σχέσεις.

Θέλοντας ν' ανιχνεύσουμε τις δυσκολίες, τις απαιτήσεις, τους συμβιβασμούς, αλλά και τη χαρά και ικανοποίηση που βιώνουν οι γυναίκες γιατροί κατά την άσκηση των σύνθετων και πολλαπλών ρόλων τους, αναζητήσαμε γυναίκες γιατρούς με ανήλικα παιδιά, σε διάφορες φάσεις της ζωής τους, προκειμένου να μας μιλήσουν για τις εμπειρίες τους.

2. Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά

Καταβλήθηκε προσπάθεια το δείγμα των 10 γιατρών, να αντανakλά το ευρύ φάσμα επιστημονικής και επαγγελματικής δραστηριοποίησης, εργασιακών καθεστώτων και οικογενειακών συνθηκών που τις χαρακτηρίζουν. Οι περισσότερες γιατροί του δείγματος είναι άνω των 40 ετών, παντρεμένες, με 1 έως 3 παιδιά. Οι 6 στις 10 εργάζονται ως ελεύθεροι επαγγελματίες στο ιδιωτικό τους ιατρείο, 3 εργάζονται σε δημόσιο νοσηλευτήριο και μια σε 3 ταυτόχρονα ιδιωτικά νοσηλευτήρια. Όλες πλην μιας έχουν από 11 έως 27 χρόνια στο επάγγελμα (μαζί με την απόκτηση ειδικότητας).

Στην επιλογή της ειδικότητας, οι 6 στις 10 γιατροί της έρευνας οδηγήθηκαν σε μια 'εξ αποκλεισμού' επιλογή, καθώς οι οικογενειακές υποχρεώσεις, τρέχουσες ή μελλοντικές, φαίνεται να έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην αποφυγή μιας ειδικότητας που θα είχε ιδιαίτερες απαιτήσεις ως προς τα απρόβλεπτα ωράρια, μεγάλο χρόνο αναμονής, ή έντονο ανταγωνισμό με άνδρες συναδέλφους τους.

Υπήρξαν, ωστόσο, και περιπτώσεις που μάλλον μετάνιωσαν για την επιλογή τους να γίνουν γιατροί και τον χρόνο που αφιέρωσαν στην επιστήμη τους, κυρίως γιατί είχαν υποτιμήσει τις δυσκολίες του επαγγέλματος, ειδικά όσον αφορά τη μακρόχρονη αναμονή για τη λήψη ειδικότητας και τη βραδεία επαγγελματική τους εξέλιξη:

«Μπορεί να έκανα μία διαφορετική επιλογή αν ήξερα όλες τις δυσκολίες που έχει. Εννοώ με αναμονές, με τεράστιους χρόνους μεταξύ της λήψης της ειδικότητας (...) Πλέον δεν αξίζει, δεν θα έλεγα στα παιδιά μου πηγαίνετε να γίνετε γιατροί. Δηλαδή είμαι ακόμα σαράντα δύο χρονών και είμαι ξεκρέμαστη.»

Ενώ το ιατρικό επάγγελμα δεν φαίνεται να επηρέασε την επιλογή συντρόφου/συζύγου παρά σε 3 περιπτώσεις που ήταν συμφοιτητές, επηρέασε σαφώς σε μεγαλύτερο βαθμό τον χρόνο απόκτησης παιδιών (αναβολή τεκνοποίησης), αλλά και τον αριθμό τους. Η παρουσία παιδιών, και μάλιστα μικρής ηλικίας, επηρεάζει, αντίθετα, και σε καθοριστικό βαθμό, την άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος για τις περισσότερες γιατρούς της έρευνας, με αποτέλεσμα την απώλεια ευκαιριών επαγγελματικής ανέλιξης, ακόμη και διεθνούς καριέρας, την απόρριψη προτάσεων για δουλειά, και την υποβάθμιση των φιλοδοξιών τους. Ειδικότερα, επισημάνθηκαν οι πρακτικές δυσκολίες συνδυασμού των δύο ρόλων, όπως οι εφημερίες, η δυσχέρεια παρακολούθησης των εξελίξεων της επιστήμης τους και συμμετοχής σε συνέδρια και σεμινάρια, η αδυναμία μελέτης για την απόκτηση μεταπτυχιακού ή διδακτορικού

τίτλου σπουδών, η πρωτοκαθεδρία των παιδιών έναντι του επαγγέλματος, κ.ά.

Άλλες, πάλι, χαμήλωσαν τον πήχη των προσδοκιών εξαρχής και εγκατέλειψαν κάθε ιδέα για πανεπιστημιακή καριέρα ή μεγάλη ιδιωτική πελατεία, προκειμένου να μη βιώνουν έντονα τη σύγκρουση των ρόλων. Μόνο σε 2 περιπτώσεις δεν αναφέρθηκε κάποια σύγκρουση ρόλων.

Παρά το καθεστώς των εφημεριών που επιβάλλει την παρουσία των γιατρών για οκτώ 24ωρα τον μήνα, οι εργαζόμενες σε δημόσιο νοσοκομείο είναι σε καλύτερη μοίρα από τις συναδέλφους τους που εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα ή έχουν ελεύθερο επάγγελμα, οι οποίες δήλωσαν ότι ευχαρίστως θα διορίζονταν σε δημόσιο νοσοκομείο, καθώς έτσι θα είχαν περισσότερο ελεύθερο χρόνο και λιγότερη πίεση από τη δουλειά.

3. Ο αντίκτυπος της κρίσης στο ιατρικό επάγγελμα

Η κρίση είχε πολλαπλά αρνητικό αντίκτυπο στην επαγγελματική αλλά και την οικογενειακή ζωή των γιατρών της έρευνας. Όσες μεν εργάζονται ως μισθωτές σε δημόσιο ή ιδιωτικό νοσηλευτήριο είδαν τις αμοιβές τους να συρρικνώνονται δραστικά, τους μισθούς τους να καταβάλλονται με μεγάλη καθυστέρηση (ιδίως στον ιδιωτικό τομέα, αλλά και οι εφημερίες στα δημόσια νοσοκομεία), ενώ κάποιες αναγκάζονται να εργάζονται παράλληλα σε 2 και 3 δουλειές για να τα βγάλουν πέρα. Συχνά, στα δημόσια νοσοκομεία, αναγκάζονται να

ασκήσουν το επάγγελμά τους με σοβαρές ελλείψεις σε φάρμακα, προσωπικό και υγειονομικό υλικό, και όχι μόνο.

Όσον δε αφορά τις ελευθέρους επαγγελματίες, αυτές έχουν υποστεί διπλό πλήγμα: από τη μία έχει μειωθεί η πελατεία τους και οι ασθενείς που τις επισκέπτονται δυσκολεύονται να πληρώσουν, ενώ και οι αμοιβές για τις υπηρεσίες που προσφέρουν είναι ιδιαίτερα χαμηλές, από την άλλη, η δραστική αύξηση των ασφαλιστικών τους εισφορών έχει εξανεμίσει τα ήδη μειωμένα εισοδήματά τους. Το αποτέλεσμα είναι να αναγκάζονται να εργάζονται περισσότερες ώρες για να μπορούν να αντεπεξέλθουν στις αυξημένες υποχρεώσεις τους, γεγονός που δυσχεραίνει τον προγραμματισμό των υπολοίπων υποχρεώσεών τους και αφαιρεί χρόνο από την οικογένειά τους.

Η κρίση, ωστόσο, έχει επηρεάσει και την οικογενειακή τους ζωή, καθώς η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος επιφέρει περικοπές δαπανών στις σχολικές και εξω-σχολικές δραστηριότητες των παιδιών, στην προσφυγή σε επαγγελματική βοήθεια για την κάλυψη των αναγκών του νοικοκυριού, αλλά και στην αναγκαία ψυχαγωγική δραστηριότητα.

4. Κυριότερες δυσκολίες στον συνδυασμό του ιατρικού επαγγέλματος και της οικογενειακής ζωής

Όπως είναι αναμενόμενο, οι γιατροί της έρευνας αντιμετωπίζουν, όλες ανεξαιρέτως, σημαντικά εμπόδια στην παράλληλη άσκηση ενός απαιτητικού επαγγέλματος και ανατροφής των παιδιών τους, ενώ αυτές είναι που επωμίζονται το κύριο βάρος των οικογενειακών

υποχρεώσεων. Οι κυριότερες δυσκολίες που αναφέρθηκαν περιλαμβάνουν:

- την απουσία επαρκούς βρεφονηπιακής μέριμνας και παιδικού σταθμού που να λειτουργεί απογευματινές ώρες, όταν πρέπει να ανοίγουν τα ιδιωτικά τους ιατρεία
- τα ακατάλληλα σχολικά ωράρια των δημοσίων σχολείων (με εξαίρεση το ολοήμερο δημοτικό)
- την ανεπαρκή υποστήριξη στην φροντίδα των παιδιών, ιδίως σε έκτακτα περιστατικά (π.χ. ασθένεια)
- τα παρατεταμένα ή/και ακατάλληλα ωράρια εργασίας, το συνεχές στρες και την κούραση του επαγγέλματος, την ευθύνη που έχει η γιατρός απέναντι στους ασθενείς και δεν της επιτρέπει 'να κατεβάσει τα ρολά' σπίτι
- την έλλειψη ευελιξίας στα ωράρια εργασίας
- την απουσία γονικής άδειας και άλλων διευκολύνσεων για όσες δεν υπηρετούν με καθεστώς μονιμότητας σε δημόσιο νοσοκομείο
- την απουσία σταθερού περιβάλλοντος που να επιτρέπει τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό
- την έλλειψη προσωπικού χρόνου.

Οι συνηθέστεροι τρόποι αντιμετώπισης αυτών των δυσκολιών είναι η προσφυγή στα άτυπα δίκτυα υποστήριξης (γονείς, πεθερικά) και σπανιότερα σε αμειβόμενο προσωπικό (οικιακή βοηθός, νταντά). Αν και δεν εκφράστηκε ρητά, στις περισσότερες περιπτώσεις οι σύζυγοι δεν δείχνουν αρκετή κατανόηση για τις απαιτήσεις του ιατρικού επαγγέλματος και βοηθάνε από ελάχιστα έως καθόλου στις

δουλειές του σπιτιού και την ανατροφή των παιδιών, συνήθως κάνοντας κάποια δρομολόγια με το αυτοκίνητο ή ψώνια τα σαββατοκύριακα, και βοηθώντας τα παιδιά με τη μελέτη για το σχολείο. Μόνο σε μία περίπτωση αναφέρθηκε ως σημαντική η βοήθεια που προσφέρει ο σύζυγος (τρίτεκνη παιδίατρος). Στις δε περιπτώσεις των διαζευγμένων γιατρών, η βοήθεια από τον πρώην σύζυγο είναι ακόμη πιο σπάνια και ακανόνιστη.

5. Σχέσεις των δύο κύκλων ζωής

Παρά τις τεράστιες προσπάθειες που καταβάλλουν για να συνδυάσουν τις απαιτήσεις του ιατρικού επαγγέλματος με τη φροντίδα της οικογένειας, σε γενικές γραμμές, οι γιατροί της έρευνας δηλώνουν *μη* ικανοποιημένες από το αποτέλεσμα. Οι κυριότερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στον συνδυασμό των ρόλων τους είναι η σωματική και πνευματική κόπωση εξαιτίας του επαγγέλματός τους, το στρες, η έλλειψη χρόνου, κυρίως για τα παιδιά τους, η έλλειψη ουσιαστικής βοήθειας από τον σύζυγο, η απουσία κρατικής μέριμνας. Αποτέλεσμα, να νοιώθουν ανεπαρκείς και στους δύο ρόλους, να κατατρύχονται από ενοχές, να μην έχουν διάθεση για δημιουργικό χρόνο με τα παιδιά τους, να παραμελούν τις κοινωνικές τους σχέσεις και τα προσωπικά τους χόμπι, ή να θέτουν σε δεύτερη μοίρα την καριέρα τους. Άλλες πάλι έχουν μεν ένα αίσθημα ικανοποίησης, ανάμεικτο όμως με ενοχές. Αυτό ισχύει ιδίως για όσες (4 στις 10) θεωρούν ότι έχουν δώσει μεγαλύτερη βαρύτητα στο επάγγελμά τους απ' ό,τι στην οικογένεια.

Ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες (3 στις 10) που δηλώνουν σαφώς ότι η πλάστιγγα γέρνει προς το μέρος της οικογένειας και όχι του επαγγέλματος, αυτό δεν σημαίνει ότι αισθάνονται πως διαθέτουν αρκετό ποιοτικό χρόνο με τα παιδιά τους. Υπάρχουν και αυτές (3 στις 10) που δηλώνουν ότι έχουν επιτύχει μια ισορροπία μεταξύ καριέρας και παιδιών και ότι δεν νοιώθουν πως έχουν αφήσει κενά στη ζωή των παιδιών τους ή ότι έχουν παραμελήσει την καριέρα τους. Η διάψευση των προσδοκιών για έναν επιτυχή συνδυασμό καριέρας και οικογενειακής ζωής είναι, ωστόσο, μια αδήριτη πραγματικότητα για τις περισσότερες.

Όσον δε αφορά την επαγγελματική τους εξέλιξη, η πλειονότητα θεωρεί ότι ως γυναίκες είναι 'ριγμένες', και ότι οι άνδρες συνάδελφοί τους έχουν πολύ μεγαλύτερη ευχέρεια επαγγελματικής ανέλιξης από τις ίδιες. Αρκετές επεσήμαναν την απώλεια επαγγελματικών ευκαιριών λόγω των παιδιών τους, κάτι που δεν ισχύει για τους άνδρες γιατρούς.

6. Προτάσεις για τη βελτίωση της εναρμόνισης οικογένειας-εργασίας

Οι γιατροί της έρευνας δεν έχουν μόνο παράπονα για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην εναρμόνιση των πολλαπλών ρόλων τους, έχουν και συγκεκριμένες προτάσεις, βγαλμένες από την εμπειρία τους. Οι προτάσεις αυτές εστιάζουν σε ένα ευρύ φάσμα τομέων, που αφορούν τόσο σε θεσμικά μέτρα (ωράρια κοινωνικής υποδομής, εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματα των γιατρών με

καθεστώς ιδιωτικού δικαίου ή ελεύθερου επαγγελματία, ευέλικτα ωράρια εργασίας στα νοσοκομεία), όσο και στη μεγαλύτερη εμπλοκή των συζύγων/πατεράδων στις οικογενειακές και οικιακές υποχρεώσεις.

7. Σύνοψη συμπερασμάτων

Το μέλλον της συμφιλίωσης οικογένειας και εργασίας μοιάζει μάλλον ζοφερό για τις περισσότερες γιατρούς του πληθυσμού της έρευνας, καθώς η παρατεταμένη οικονομική κρίση επιτείνει τις αντικειμενικές και υποκειμενικές δυσκολίες που έτσι κι αλλιώς αντιμετωπίζουν οι γυναίκες γιατροί που θέλουν να ασκήσουν επιτυχώς το επάγγελμά τους, παράλληλα με τη δημιουργία οικογένειας, αλλά και την προσωπική τους ισορροπία. Καθώς χειροτερεύουν οι συνθήκες άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος, θα χειροτερεύουν και οι προοπτικές εξισορρόπησης των σύνθετων ρόλων που έχουν επωμιστεί οι γυναίκες γιατροί. Ιδιαίτερα προβληματισμένες για το μέλλον είναι οι γιατροί που εργάζονται ως ελεύθεροι επαγγελματίες, οι οποίες βιώνουν έντονη ανασφάλεια και αβεβαιότητα και υποχρεώνονται σε εξοντωτικά ωράρια εργασίας, καθώς η συνεχής δουλειά είναι όρος επιβίωσης. Αλλά και οι γιατροί που εργάζονται ως μισθωτές, βιώνουν έντονα την ανασφάλεια της περιρρέουσας ατμόσφαιρας και αδυνατούν να κάνουν μακροπρόθεσμα σχέδια, τόσο στην επαγγελματική, όσο και στην ιδιωτική σφαίρα.

Στο πεδίο των ενδοοικογενειακών σχέσεων, η πολύωρη απουσία της μητέρας από το σπίτι και ο λιγοστός χρόνος που αντικειμενικά αφιερώνει στα παιδιά της, λόγω εξοντωτικών ωραρίων, επιδρούν αρνητικά στην ανατροφή των παιδιών και τους δημιουργούν συναισθηματικό έλλειμμα, το οποίο μπορεί να εκδηλωθεί με ποικίλους τρόπους: επιθετικότητα, εσωστρέφεια, παράπονα. Το κενό αναλαμβάνουν να συμπληρώσουν συνήθως οι γιαγιάδες/παππούδες, άτομα που εργάζονται με αμοιβή και σε κάποιο –κυμαινόμενο, κατά περίπτωση- βαθμό και οι πατεράδες. Και αυτή η λύση, ωστόσο, συχνά προκαλεί σύγκρουση απόψεων και εντάσεις.

Η γενική αίσθηση από τις διενεργηθείσες συνεντεύξεις είναι ότι οι γυναίκες γιατροί αντιμετωπίζουν με στωικότητα και προσωπικές θυσίες τις σημαντικές δυσκολίες συνδυασμού των σύνθετων ρόλων τους, με μικρές εκπτώσεις στον χρόνο που αφιερώνουν στα παιδιά τους και πολύ μεγαλύτερες στην καριέρα τους και την προσωπική τους ανάπτυξη. Η βοήθεια που λαμβάνουν από τον σύζυγο και την πολιτεία υπολείπεται κατά πολύ των αναγκών τους και δεν επαρκεί για να μειώσει τις εντάσεις και τις δυσκολίες που συναντούν καθημερινά. Με μεγάλη προσπάθεια, ενίοτε ηρωϊκή, καταφέρνουν εν πολλοίς να σηκώσουν στους ώμους τους τις τεράστιες απαιτήσεις του ιατρικού επαγγέλματος, χωρίς να παραμελούν ουσιωδώς τα παιδιά τους και την ομαλή ανάπτυξή τους. Οι συχνά ανεπίλυτες εντάσεις, ωστόσο, που δημιουργούνται, τόσο στην ιδιωτική, όσο και στη δημόσια σφαίρα, έχουν το τίμημά τους.

Ο μοναδικός, ίσως, τρόπος για να διευκολύνονται οι γυναίκες να συνδυάζουν χωρίς μεγάλες εκπτώσεις τις οικογενειακές με τις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις είναι να έχουν μεγαλύτερο έλεγχο πάνω στον χρόνο τους, να μην υπόκεινται δηλαδή σε άκαμπτα και παρατεταμένα ωράρια εργασίας που αφαιρούν χρόνο από την προσωπική τους ζωή και απομυζούν την ενέργειά τους. Κάτι που για το ιατρικό επάγγελμα (και όχι μόνο), ιδιαίτερα στις σημερινές συνθήκες, μοιάζει σχεδόν ακατόρθωτο. Γιατί απαιτεί όχι μόνο μια τελείως διαφορετική οργάνωση του χρόνου εργασίας, των κοινωνικών ωραρίων και των ενδο-οικογενειακών διευθετήσεων, αλλά και μια ριζικά διαφορετική αντίληψη και νοοτροπία διοίκησης, καθώς και ένα αξιακό σύστημα που να περιβάλλει με τον ίδιο σεβασμό την επιλογή της γυναίκας που δίνει προτεραιότητα στην οικογένειά της, με αυτήν της γυναίκας που επιδιώκει την επαγγελματική της καταξίωση στο παρόν και όχι σε ένα απροσδιόριστο μέλλον.

Εν κατακλείδι, η επιτυχής και ισορροπημένη εναρμόνιση της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή μοιάζει ιδιαίτερα δύσκολη για τις περισσότερες γυναίκες γιατρούς με ανήλικα παιδιά, καθώς η παρατεταμένη οικονομική κρίση επιτείνει τις αντικειμενικές και υποκειμενικές δυσκολίες που έτσι κι αλλιώς αντιμετωπίζουν στην προσπάθειά τους να ασκήσουν επιτυχώς το επάγγελμά τους, παράλληλα με τη δημιουργία οικογένειας, αλλά και την προσωπική τους ισορροπία. Καθώς χειροτερεύουν οι συνθήκες άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος, χειροτερεύουν και οι προοπτικές εξισορρόπησης των σύνθετων ρόλων που έχουν επωμιστεί οι

γυναίκες γιατροί. Όπως προκύπτει από την ποιοτική έρευνα, οι γιατροί αντιμετωπίζουν με στωικότητα και προσωπικές θυσίες τις σημαντικές δυσκολίες συνδυασμού των σύνθετων ρόλων τους, με μικρές εκπώσεις στον χρόνο που αφιερώνουν στα παιδιά τους και πολύ μεγαλύτερες στην καριέρα τους και την προσωπική τους ανάπτυξη.

3.7. Έβδομη μελέτη περίπτωσης

Γυναίκες φαρμακοποιοί

Χαρά Στρατουδάκη

Εξήντα χρόνια χρειάστηκαν από την ίδρυση της Φαρμακευτικής Σχολής στην Ελλάδα, ώσπου να αποκτήσει άδεια άσκησης επαγγέλματος η πρώτη ελληνίδα φαρμακοποιός. Έναν αιώνα αργότερα, πάνω από το 60% των φαρμακοποιών είναι γυναίκες, όπως και σε πολλές ακόμη χώρες. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, κάτι τέτοιο θεωρείται ως απόδειξη πως πρόκειται για επάγγελμα φιλικό προς την οικογένεια, και – κατά συνέπεια – κατάλληλο για γυναίκες.

Στο γενικότερο πλαίσιο της έρευνας, η μελέτη περίπτωσης των γυναικών φαρμακοποιών έθεσε ως ειδικότερα αντικείμενα τη διερεύνηση:

1. του τρόπου με τον οποίο βιώνουν τις αλλαγές που επήλθαν στο επάγγελμα τα τελευταία χρόνια
2. της άσκησης του επαγγέλματος εν μέσω οικονομικής κρίσης.

Παράλληλα, θελήσαμε να ανιχνεύσουμε τη δυναμική διάσταση της σχέσης ανάμεσα στο επάγγελμα της φαρμακοποιού και την οικογενειακή ζωή, ως μια σχέση την οποία οι γυναίκες επιχειρούν να διαμορφώσουν έτσι ώστε να δίνει νόημα στη ζωή τους. Ο πληθυσμός της έρευνας αποτελείται από 10 γυναίκες φαρμακοποιούς ηλικίας από 40 έως 55 ετών, ιδιοκτήτριες φαρμακείου, με ανήλικο τέκνο ή τέκνα. Οι περισσότερες από τις φαρμακοποιούς που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν μεταξύ 40 και 55 χρόνων. Οκτώ ήταν παντρεμένες και δύο διαζευγμένες. Οι περισσότερες είχαν 2 παιδιά, τρεις είχαν ένα και μία τρία παιδιά. Μόνο δύο ανέφεραν πως έχουν εξαρτώμενα μέλη στην οικογένεια, πέρα από τα παιδιά τους. Καμία δεν έχει πραγματοποιήσει μεταπτυχιακές σπουδές.

Η Φαρμακευτική δεν ήταν για τις περισσότερες η πραγματική τους επιλογή σπουδών, ήταν όμως μια επιλογή επαγγέλματος. Για κάποιες από αυτές, στόχος ήταν τα επαγγέλματα υγείας γενικά, και απέρριψαν την ιατρική (παρ' ό,τι την προτιμούσαν) γιατί θεώρησαν πως οι απαιτήσεις που θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν ήταν τέτοιες που δεν θα μπορούσαν να ανταποκριθούν. Πίσω από τέτοιες επιλογές κρύβεται η αποδοχή των περιορισμών που συνδέονται με τους έμφυλους ρόλους. Έτσι, «τα κορίτσια υποβαθμίζουν συνεχώς τις ελπίδες τους για το μέλλον, καθώς αναπτύσσουν μια μειονεκτική ιδέα για τον εαυτό τους, περιορίζοντας ακόμη περισσότερο το φάσμα των μελλοντικών τους επαγγελματικών επιδιώξεων». Για κάποιες άλλες, που προτιμούσαν σπουδές σε συναφή αντικείμενα χωρίς όμως ασφαλή επαγγελματική αποκατάσταση, η επιλογή της

φαρμακευτικής φάνταζε ως μια ρεαλιστική και θετική κατανόηση της αγοράς εργασίας που διανοίγει δυνατότητες.

Το επάγγελμα της φαρμακοποιού φαίνεται πως εδώ και κάποια χρόνια περνούσε ήδη κρίση ταυτότητας, καθώς ωθούνταν στην αποδοχή του ρόλου του «πωλητή» φαρμάκων και την απομάκρυνση από το κλινικό περιεχόμενο του αντικειμένου που σπούδασαν. Στην κρίση αυτή, η οικονομική κρίση προσέθεσε μια σειρά αλλαγών, που απαίτησαν τη βίαιη προσαρμογή του τρόπου άσκησης του επαγγέλματος, και παράλληλα τον επανακαθορισμό των σημείων ισορροπίας μεταξύ των ποικίλων ρόλων, υποχρεώσεων και αναζητήσεων των γυναικών φαρμακοποιών. Τέτοιες αλλαγές ήταν:

1. **Διευρυμένο ωράριο λειτουργίας:** Το διευρυμένο ωράριο λειτουργίας συνάντησε αντιδράσεις και θεωρήθηκε πως επιβαρύνει ιδιαίτερα τις γυναίκες μητέρες φαρμακοποιούς, οι οποίες υποστήριξαν πως η επαγγελματική ζωή βρίσκεται πλέον σε σύγκρουση με την οικογενειακή ζωή και τους ρόλους που καλούνται να εκπληρώσουν.
2. **Η μείωση του τζίρου:** Η συνολική δαπάνη για φάρμακα μειώθηκε την περίοδο 2009-2015 κατά 41,1%, σύμφωνα με στοιχεία του ΕΟΦ.
3. **Οι αλλαγές στο ασφαλιστικό σύστημα** προκάλεσαν διαρκείς καθυστερήσεις στην αποπληρωμή των χρεών προς τα φαρμακεία.
4. **Το προβλεπόμενο άνοιγμα της λιανικής αγοράς φαρμάκου** σε άλλα κανάλια, προβληματίζει ιδιαίτερα τις φαρμακοποιούς για το μέλλον της επιχείρησής τους.

Οι επιπτώσεις των αλλαγών αυτών στην επαγγελματική και οικογενειακή ζωή των φαρμακοποιών, αλλά και στις προσδοκίες τους για το μέλλον, ήταν έντονες. Από τη μια μεριά έχουμε ανατροπές στο χώρο της οικογένειας, συναρτημένες στενά με τη διαχείριση του χρόνου τους. Οι γυναίκες φαρμακοποιοί, που είναι σύζυγοι, μητέρες και μερικές φορές φροντίζουν και ανιόντες με προβλήματα υγείας, και παράλληλα χρειάζεται να ικανοποιήσουν και την κοινωνική πλευρά της προσωπικότητάς τους ή να καλύψουν τις ευρύτερες πνευματικές αναζητήσεις τους, βρίσκονται σε διαρκή σύγκρουση. Ορισμένες φαρμακοποιοί ανέφεραν την υλική υποστήριξη που δέχονται από το σύζυγο και δευτερευόντως από άλλα μέλη της οικογένειας (π.χ. τη μητέρα τους). Ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις η βοήθεια αυτή δεν ελαττώνει το άγχος και το τρέξιμο από το σπίτι στη δουλειά και από τη δουλειά στο σπίτι. Η διαχείριση του χρόνου είναι συνάρτηση διαφόρων παραμέτρων. Η ηλικία των παιδιών είναι μία από αυτές, αρκετά σημαντική αφού τα μικρότερα παιδιά χρειάζονται περισσότερη φροντίδα και επομένως περισσότερο από το χρόνο της μητέρας τους. Η στάση απέναντι στο διευρυμένο ωράριο, είναι επίσης μια σημαντική παράμετρος. Οι περισσότερες το έχουν υιοθετήσει μερικώς. Μια τρίτη παράμετρος είναι η ύπαρξη βοηθών, τόσο στο φαρμακείο όσο και στο σπίτι. Η κρίση – καθώς συνοδεύτηκε από μεγάλες αλλαγές στο οικογενειακό εισόδημα, είχε ως πρώτο αποτέλεσμα την απόλυση των ποικίλων έμμισθων «βοηθών».

Από τις συνεντεύξεις προκύπτει πως η ισορροπία ανάμεσα στην επαγγελματική και την οικογενειακή ζωή, αποδεικνύεται ισορροπία

τρόμου, καθώς – όταν έρχεται η ώρα της αποτίμησης – παραδέχονται πως άσχετα από την προτεραιότητα που θέτουν (και οι περισσότερες δίνουν προτεραιότητα στην οικογένεια), τελικά δεν ικανοποίησαν κανέναν από τους δύο τομείς. Από την άλλη μεριά, η οικονομική κατάσταση με τις ποικίλες παραμέτρους της, φαίνεται πως αποτελεί το βασικό πρόβλημα κατά την άσκηση του επαγγέλματος εν μέσω κρίσης. Περιγράφουν τη θέση τους ως μια εξαιρετικά δυσάρεστη θέση αδυναμίας. Η επιστημονική διάσταση του επαγγέλματός τους χάνεται, και η εργασία τους αποκτά έναν καθαρά διεκπεραιωτικό και γραφειοκρατικό χαρακτήρα. Η σχέση εμπιστοσύνης με τους πελάτες τους (που τους προσέφερε αναγνώριση, ικανοποίηση, κύρος και αποτελούσε μέρος της επαγγελματικής τους ταυτότητας) υποχωρεί, και αισθάνονται «προδομένες», ένα γρανάζι σε μια εμπορική συναλλαγή, σε μια «μπίζνα» χωρίς επιστημονική αξία, χωρίς προσωπική συμβολή.

Στο λόγο τους, οι αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης τόσο στο χώρο του φαρμακείου, όσο και στο σπίτι, διαμορφώνουν ένα κύκλωμα ανατροφοδοτούμενης απογοήτευσης. Το αίσθημα της «προδοσίας» και της επαγγελματικής απαξίωσης, συμβαδίζει με αντίστοιχα αρνητικά συναισθήματα απέναντι στην οικογένεια αλλά και στον ίδιο τους τον εαυτό. Οι ρόλοι που καλούνται να εκπληρώσουν δεν απαιτούν μόνο χρόνο, αλλά και διαρκή προσφορά σε άλλους. Μπορεί η προσφορά να πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας σχέσης αγάπης, φορτισμένης με θετικά συναισθήματα, αλλά δεν αλλάζει το γεγονός του ξοδέματος του εαυτού που προσπαθεί να ανταποκριθεί χωρίς να βρίσκει πάντα την κατάλληλη ισορροπία. Και πράγματι,

αρκετές φορές αναφέρθηκε η λέξη «ισορροπία». «Ανεπάρκεια» είναι μια άλλη λέξη που επανέρχεται. Και σε κάθε περίπτωση, συνοδεύονται από ενοχές.

Ανάμεσα στις συμπληγάδες του φαρμακείου και της οικογένειας, συνθλίβεται η προσδοκία εκπλήρωσης των προσωπικών τους αναγκών και αναζητήσεων. Η μείωση του ελεύθερου χρόνου καταργεί τον προσωπικό τους χρόνο. Η μείωση του εισοδήματος καθιστά απαγορευτική την αγορά υποστηρικτικών υπηρεσιών – είτε στο φαρμακείο, είτε στο σπίτι – τις οποίες τελικά επωμίζονται οι ίδιες, σε βάρος της προσωπικής τους ανάπτυξης και ικανοποίησης.

Σε αυτό το πλαίσιο, το μέλλον διαγράφεται αβέβαιο και «υπό διαπραγμάτευση». Προβλέπουν ότι στο κοντινό μέλλον πολλά φαρμακεία θα κλείσουν, και στη θέση τους θα βρεθούν μεγάλες εταιρείες με πολλούς υπαλλήλους, ενώ πολλά από τα προϊόντα τους θα τα εμπορεύονται επίσης τα super market. Για τις μεγαλύτερες, η αβεβαιότητα σχετίζεται με τις νέες κατευθύνσεις αλλά και πιθανόν τις νέες δυνατότητες που διανοίγονται στο επάγγελμα, όπως οι πωλήσεις μέσω διαδικτύου, τις οποίες όμως οι ίδιες δεν είναι διατεθειμένες να ακολουθήσουν. Για κάποιες άλλες δεν είναι δεδομένη η παραίτηση. Αντιλαμβάνονται πως οι αλλαγές επέρχονται με σχετικά αργό ρυθμό, και επομένως κυριαρχεί μια ρευστή κατάσταση χωρίς σαφή κατεύθυνση.

Πιστεύουν πως η κατάσταση θα δυσκολέψει ακόμη περισσότερο για τις γυναίκες φαρμακοποιούς, καθώς τα φαρμακεία που θα επιβιώσουν θα αναγκαστούν να λειτουργούν χωρίς βοηθό, και επομένως οι υπόλοιποι γυναικείοι ρόλοι και επιθυμίες θα μένουν

ανεκπλήρωτοι, ή εναλλακτικά θα αναγκαστούν να εγκαταλείψουν το επάγγελμα, κάτι που ήδη βλέπουν να συμβαίνει στον κύκλο τους.

Μια άλλη πιθανότητα που διαβλέπουν είναι η αντικατάσταση του φαρμακείου-ατομικής επιχείρησης από μεγάλες, απρόσωπες μονάδες, όπου θα φαρμακοποιοί θα είναι υπάλληλοι. Μια τέτοια προοπτική βιώνεται ως υποβιβασμός και αντιμετωπίζεται με έντονα αρνητικά συναισθήματα. Για κάποιες νεότερες, αντίθετα, μια τέτοια αλλαγή μπορεί να είναι ακόμη και ευπρόσδεκτη, φυσικά υπό προϋποθέσεις. Γενικότερα, οι νεότερες είναι πιο αισιόδοξες. Ακόμη και όταν αναγνωρίζουν πως αδυνατούν να διαβλέψουν την τελική έκβαση, θεωρούν ότι το φαρμακείο ως ατομική επιχείρηση θα επιβιώσει. Υποστηρίζουν πως αυτή η μορφή φαρμακείου ανταποκρίνεται στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής και τα πολιτισμικά πρότυπα που υφίστανται στην Ελλάδα.

Ως εκ τούτου διαπιστώνουμε πως το επάγγελμα της φαρμακοποιού, που εδώ και δεκαετίες θεωρείται ως φιλικό προς την οικογένεια, και συνεπώς ως «γυναικείο επάγγελμα», στην περίοδο της κρίσης τείνει να απωλέσει αυτόν τον χαρακτήρα. Ενώ οι ικανοποιήσεις από το επάγγελμα και από μια σχετικά ισορροπημένη οικογενειακή και προσωπική ζωή αλληλοτροφοδοτούνταν και διαμόρφωναν ένα θετικό περιβάλλον που τους επέτρεπε να είναι ικανοποιημένες από τη ζωή τους, με την εκδήλωση και το βάθεμα της κρίσης ο κύκλος αυτός διερράγη. Το επάγγελμα δεν προσφέρει πια ούτε κύρος, ούτε οικονομική ευημερία, ούτε τη χαρά της προσφοράς. Οι οικιακοί ρόλοι πολλαπλασιάζονται, και απαιτούν περισσότερο χρόνο από όσον είναι διαθέσιμος. Το μέλλον είναι

αβέβαιο και, για τις μεγαλύτερες, ζοφερό. Διαμορφώνεται έτσι ο φαύλος κύκλος που γεννά τα συναισθήματα της ανεπάρκειας, του άγχους για την έλλειψη χρόνου και της ενοχής.

Εν κατακλείδι, μέχρι πρόσφατα πολλές γυναίκες επέλεγαν το επάγγελμα της φαρμακοποιού, θεωρώντας πως ανάμεσα στα επαγγέλματα υγείας είναι το περισσότερο γυναικείο, αφού παρείχε το κατάλληλο ωράριο και συνθήκες εργασίας που επέτρεπαν την ομαλή εξισορρόπηση της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή, Γι αυτό και τις τελευταίες δεκαετίες η πλειοψηφία των φαρμακοποιών στη χώρα μας – και σε άλλες χώρες – είναι γένους θηλυκού. Με την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης και τη διαφοροποίηση του τρόπου λειτουργίας των φαρμακείων. Η ισορροπία που είχε επιτευχθεί κλονίστηκε. Οι γυναίκες φαρμακοποιοί αισθάνονται πως δεν ανταποκρίνονται ικανοποιητικά σε κανέναν από τους ρόλους τους και κοιτάζουν το μέλλον χωρίς αισιοδοξία.

3.8. Όγδοη μελέτη περίπτωσης

Γυναίκες Αισθητικοί

Δήμητρα Κονδύλη

Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης αφορά διπλωματούχους αισθητικούς με δικό τους «εργαστήριο», όπως οι ίδιες οι αισθητικοί αποκαλούν το χώρο εργασίας τους. Στην περίπτωση των διπλωματούχων αισθητικών, για το σύνολο των ερωτώμενων, η

επαγγελματική ιδιότητά τους συνδυάζεται και με επιχειρηματική δραστηριότητα, μικρότερης ή μεγαλύτερης εμβέλειας, δεδομένης της παροχής υπηρεσιών καθώς και πώλησης προϊόντων σε αρκετές περιπτώσεις. Η πλειοψηφία των αισθητικών γενικά είναι γυναίκες. Κατά τον Bourdieu (2002, σ. 153)⁶, δεν είναι τυχαίο ότι ορισμένα επαγγέλματα που ενέχουν παροχή υπηρεσιών και φροντίδας, όπως επίσης και ο τομέας των κοινωνικό-ιατρικών υπηρεσιών, αποτελούν κατά μείζονα λόγο γυναικεία επαγγέλματα. Τέτοια επαγγέλματα, όπως πιο πρόσφατα της αισθητικού ή της κομμώτριας, εμπεριέχουν στην άσκησή τους δύο παραδοσιακούς άξονες δραστηριότητας των γυναικών, τη φροντίδα και το σπίτι.

Στην μελέτη αυτή θα επικεντρωθούμε σε ορισμένα ζητήματα που άπτονται της καθημερινότητά τους και αποτυπώνουν τις προσπάθειες σύζευξης/εξισορρόπησης της οικογενειακής και επαγγελματικής σφαίρας σε συνθήκες κοινωνικό-οικονομικής κρίσης με ό, τι αυτό συνεπάγεται.

Ο πληθυσμός της έρευνας

Σε αντίθεση με τις περιπτώσεις μελέτης άλλων επαγγελμάτων, η δική μας μελέτη συγκεντρώνει γυναίκες νεώτερων σχετικά ηλικιών, ενώ έχουν και μικρότερης ηλικίας παιδιά. Η ηλικία τους κυμαίνεται μεταξύ 32 έως 38 ετών, με εξαίρεση δύο αισθητικούς ηλικίας 46 και 50 ετών. Όλες οι συμμετέχουσες βρίσκονται σε

⁶Bourdieu P. (2002). *Η διάκριση: κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*. Αθήνα: Πατάκης.

έγγαμη συμβίωση. Η πλειοψηφία των παιδιών (12/16) είναι προσχολικής ηλικίας, ενώ οι επτά από τις δέκα συμμετέχουσες έχουν δύο παιδιά.

Οι αισθητικοί που συμμετείχαν στην έρευνά μας δεν έχουν παρόμοια κοινωνική προέλευση και το κοινωνικό τους κεφάλαιο ποικίλλει. Οι σύντροφοί τους, όπως και οι γονείς τους έχουν διαφορετικό εκπαιδευτικό επίπεδο και εντάσσονται σε διαφορετικές επαγγελματικές κατηγορίες. Σε τέσσερις περιπτώσεις, η επιλογή σπουδών φαίνεται ότι επηρεάστηκε έντονα από το οικογενειακό περιβάλλον των συμμετεχουσών, συγκεκριμένα από την επαγγελματική απασχόληση γονέων ή συγγενών α' βαθμού.

Πρώτη επιλογή σπουδών σε κάποιες περιπτώσεις ήταν η ιατρική, εντούτοις εμφανίζονται πολύ ικανοποιημένες με την ακαδημαϊκή και επαγγελματική τους εξέλιξη. Είναι πολυπράγμονες και δραστηριοποιούνται σε περισσότερους του ενός τομείς και είδη παροχής υπηρεσιών αισθητικής, με ευρύ πεδίο ενδιαφερόντων και τεχνογνωσίας.

Μεταξύ των δραστηριοτήτων που ανέφεραν, περιλαμβάνεται το επαγγελματικό μακιγιάζ σε εκπομπές της τηλεόρασης, η διδασκαλία σε ΤΕΙ ή ΙΕΚ Αισθητικής, η κοινωνική αισθητική.

Διεξαγωγή της Έρευνας

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε διάφορες περιοχές της Αττικής κατά τους μήνες Μάιο, Ιούνιο και Ιούλιο 2016 είτε σε κάποιο

διάλειμμα μεταξύ των προγραμματισμένων επαγγελματικών τους ραντεβού, είτε το πρωί πριν την έναρξη της εργασίας τους, είτε αργά το βράδυ. Στη διάρκεια όλων σχεδόν των συνεντεύξεων, η πίεση χρόνου εκ μέρους των ερευνωμένων ήταν εμφανής, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις οι συναντήσεις χρειάστηκε να μετατεθούν.

Το σχέδιο ζωής και καριέρας

Το γεγονός ότι η πλειοψηφία των συμμετεχουσών διανύουν την τρίτη δεκαετία της ζωής τους, περίοδος που σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία (Clark 2000, Pickard 2016) είναι καθοριστική ως προς την επαγγελματική ανέλιξη και πληρότητα της προσωπικής τους ζωής και τη δρομολόγηση του σχεδίου ζωής και καριέρας, αναδύονται τα ακόλουθα ευρήματα ως προς τα ζητήματα της μητρότητας /τεκνοποιίας και συμβίωσης:

α) Ως προς τον επιθυμητό αριθμό παιδιών.

Πολλές συμμετέχουσες έχουν ένα ή περισσότερα μικρά παιδιά και η προοπτική απόκτησης παιδιών είναι ακόμη ανοιχτή ως επιθυμία. Βασικός ρυθμιστικός παράγοντας για την αναστολή της επιθυμίας να αποκτήσουν και άλλα παιδιά φαίνεται να είναι οι αυξημένες επαγγελματικές τους υποχρεώσεις, οι μειωμένες αποδοχές με συγχρόνως αυξανόμενες ώρες εργασίας, καθώς και το ευρύτερο ρευστό περιβάλλον της τρέχουσας οικονομικής κρίσης.

Φαίνεται σαν να υπάρχει μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε εκείνες που αυτήν την περίοδο επενδύουν πολλές δυνάμεις και πόρους στην επέκταση και διαρκή ανάπτυξη της επιχείρησής τους, ή αλλιώς του εργαστηρίου τους, *«Επειδή την αγαπάω πολύ τη δουλειά, νοιώθω ότι όταν φεύγω, ξεφεύγω»* και σε εκείνες που δηλώνουν ότι *«υπαναχωρούν»* για λίγο, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις οικογενειακές επιθυμίες τους. Στο λόγο τους διαφαίνεται η "αναστολή" των επαγγελματικών φιλοδοξιών *«μεγαλώνοντας τα παιδιά, ελπίζω ότι η δουλειά θα πάει καλύτερα, τώρα δεν νομίζω ότι έχω χρόνο για κάτι παραπάνω»*. Το γεγονός επίσης ότι οι νεώτερες σε ηλικία συμμετέχουσες άρχισαν την επαγγελματική τους δραστηριότητα εντός της κρίσης, λειτούργησε εξ αρχής αποτρεπτικά ως προς τη δυνατότητα εξασφάλισης αμειβόμενων υπηρεσιών κατ' οίκον φροντίδας των παιδιών βρεφικής ηλικίας. Έτσι, όταν οι ανιόντες συγγενείς δεν είναι παρόντες, η επιθυμία περιορίζεται, συνοπολογίζοντας επίσης το γεγονός ότι καμία εκ των ερωτώμενων δεν διέκοψε την εργασία της κατά την κύηση ή την περίοδο λοχίας πέραν των 20 ημερών. Η αίσθηση ότι μαζί με τη μητρότητα και την ευθύνη των παιδιών, συσχετίζεται και η μέριμνα φύλαξής τους ως ιδιωτική ευθύνη και υπόθεση, εκφράζεται από το σύνολο σχεδόν των ερωτώμενων.

β) Ο ρόλος του συζύγου

Πρόκειται για οικογένειες στις οποίες το ζευγάρι συνεισφέρει ισότιμα στο οικογενειακό εισόδημα, χωρίς όμως αντίστοιχο καταμερισμό ως προς τις πρακτικές διευθετήσεις και τη διαχείριση

της καθημερινότητας, αν και οι σύντροφοι παρουσιάζονται υποστηρικτικοί σε ό,τι αφορά στην επαγγελματική ενασχόληση των ερευνώμενων. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο λόγο των ερευνώμενων αποτυπώνεται παρόμοια προσπάθεια και κούραση στο τέλος της ημέρας, οφειλόμενη κυρίως στην ένταση της επαγγελματικής τους απασχόλησης. Αντίθετα, σε πολλές περιπτώσεις, η κατανομή των υποχρεώσεων και ευθυνών είναι περισσότερο ισότιμη κατά τη διάρκεια του Σαββατοκύριακου.

γ) Σε αναζήτηση ισορροπιών ανάμεσα στην οικογενειακή και επαγγελματική σφαίρα

Το επάγγελμα της αισθητικού, σύμφωνα με τις συμμετέχουσες, απαιτεί γνώσεις, φυσική αντοχή, ειλικρίνεια, ευγένεια, διακριτικότητα, επικοινωνιακή δεινότητα, ειλικρίνεια, προκειμένου να ανταποκριθούν με επιτυχία στον επαγγελματικό τους ρόλο. Εναλλάσσονται συνεχώς ανάμεσα στο ρόλο του επαγγελματία και της μητέρας, «ακροβατώντας ανάμεσα στα ραντεβού, και τα μπιμπερό». Το σύνθετο δίπολο παιδιά-οικογένεια από τη μία και πελάτες από την άλλη, στο τέλος της ημέρας «έχουν απομυζήσει όλη την ενέργεια». Ο τελικός απολογισμός, άλλοτε γέρνει υπέρ των οικογενειακών υποχρεώσεων και άλλοτε υπέρ των επαγγελματικών, προσπαθώντας το ακατόρθωτο, να είναι όλοι ικανοποιημένοι.

Στις περιπτώσεις συνδρομής τους από τα άτυπα συγγενικά δίκτυα ή από αμειβόμενες υπηρεσίες, η σωματική κόπωση υποχωρεί,

παραχωρώντας παρά ταύτα τη θέση στις «τύψεις και ενοχές» ως προς την οικογένεια, και στην "ικανοποίηση" ως προς την επαγγελματική δραστηριότητα. Εντούτοις, αμφότερες στρατηγικές δεν περιλαμβάνουν την έννοια του ελεύθερου χρόνου.

Αποτίμηση της παρούσας κατάστασης και προοπτικές

Οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις αισθητικούς του δείγματος συνδέονται με την περίοδο έναρξης της επαγγελματικής/επιχειρηματικής τους δραστηριότητας. Με δεδομένο ότι οι περισσότερες περιπτώσεις αισθητικών άρχισαν να δραστηριοποιούνται μέσα στην κρίση, ο λόγος τους αποτυπώνει μια συμβιβαστική διάθεση δεδομένων των συνθηκών. Οι νεώτερες στο επάγγελμα αισθητικοί εμφανίζονται περισσότερο αισιόδοξες, «θα υπάρχει πάντα δουλειά». Οι μεγάλες αλλαγές αφορούν στη μείωση της συχνότητας επισκέψεων και περιπολήσεων, κυρίως σε ό,τι αφορά στην εργασία των εποχιακών μηνών, στην είσοδο νέων δρώντων/πρωταγωνιστών- ιατρικές ειδικότητες που υπεισέρχονται σε πεδία της αισθητικής-, ο αθέμιτος ανταγωνισμός από τις μη δηλωμένες πλέον αισθητικούς που παρέχουν τις υπηρεσίες τους στους πελάτες κατ'οίκον χωρίς το βάρος της δηλωμένης επιχειρηματικής δραστηριότητας⁷, οι συνεχείς αυξήσεις παγίων δαπανών και φορολογίας στις παρεχόμενες υπηρεσίες. Η κρίση

⁷Σε συνέντευξη με μέλη της Ομοσπονδίας Συλλόγων Διπλωματούχων Αισθητικών μας επισημάνθηκε επίσης ότι συνάδελφοι τους κλείνουν την επιχείρηση και συνεχίζουν την δραστηριότητα κατ'οίκον. Φαίνεται πώς αποτελεί πλέον πρακτική που εντάθηκε με τα πρόσφατα φορολογικά μέτρα και την συνέχιση της οικονομικής κρίσης

επηρεάζει συνολικά την ποσότητα των παρεχομένων υπηρεσιών, όπως και την ποιότητα υπό την έννοια της συχνότητας παροχής ακριβών υπηρεσιών. Κάποιες αισθητικοί, προκειμένου να ανταπεξέλθουν στο ευρύτερο δυσμενές οικονομικό/επιχειρηματικό περιβάλλον, προσπαθούν να μεταβάλουν τη δύσκολη συγκυρία σε ευκαιρία, επανδρώνοντας το εργαστήριο αισθητικής με μηχανήματα, εκπαιδευόμενες σε νέες τεχνικές και πεδία όπως η πρόσφατη ανάπτυξη της κοινωνικής αισθητικής.

Η άσκηση του επαγγέλματος της αισθητικού με ίδια επιχείρηση προϋποθέτει αυξημένες γνώσεις και δεξιότητες, δεδομένου ότι η διατήρηση και διεύρυνση της πελατειακής βάσης εν μέσω κρίσης καθίσταται δύσκολο εγχείρημα. Στην επαγγελματική ζωή, η παρούσα κρίση συνετέλεσε στην αύξηση των ωρών εργασίας και στη μείωση του κόστους των παρεχομένων υπηρεσιών και δημιούργησε διλήμματα στην εύθραυστη εξισορρόπηση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Τα διλήμματα ως προς την ιεράρχηση προτεραιοτήτων και αναγκών ανάμεσα στην επαγγελματική και οικογενειακή σφαίρα, οδηγούν κάποιες εξ'αυτών σε αναγκαστική μείωση της επαγγελματικής δραστηριότητας προς όφελος της οικογενειακής ζωής για πεπερασμένο διάστημα, ενώ αντιθέτως η προοπτική ανάπτυξης της επαγγελματικής ενασχόλησης τις ωθεί σε μεταβολή του σχεδίου ζωής/ οικογένειας.

Εν κατακλείδι, η άσκηση του επαγγέλματος της αισθητικού και μάλιστα έχοντας δική της επιχείρηση προϋποθέτει επιχειρηματικές δεξιότητες και φυσική αντοχή, δεδομένου ότι η διεύρυνση ή/και η διατήρηση της πελατείας

σε καιρούς κρίσης καθίσταται δύσκολο εγχείρημα. Η παρούσα κρίση συνετέλεσε στην αύξηση των ωρών εργασίας, στη μείωση του κόστους των παρεχομένων υπηρεσιών δημιουργώντας μια εύθραυστη σύζευξη επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής και διλήμματα ως προς την ιεράρχηση προτεραιοτήτων και αναγκών ανάμεσα στην επαγγελματική και οικογενειακή σφαίρα.

3.9. Ένατη μελέτη περίπτωσης

Γυναίκες Αρχιτεκτόνισσες - Ελεύθεροι Επαγγελματίες Φραϊή Καμούτση

Κεντρικό ζητούμενο της έρευνας ήταν η εξέταση των μορφών και τρόπων διάταξης και ρύθμισης επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής γυναικών σε επάγγελμα «υψηλών» προσόντων και απαιτήσεων, όπως η περίπτωση των γυναικών αρχιτεκτόνων ελευθέρων επαγγελματιών. Έμφαση δόθηκε στα εξής βασικά ερευνητέα θέματα: Εργασία /τρόπος ζωής/ Ανισοβαρής σχέση/ εξισορρόπηση/φύλο. Για το σκοπό αυτό διενεργήθηκαν συνεντεύξεις με δέκα (10) γυναίκες Αρχιτεκτόνισσες με ανήλικα παιδιά, οι οποίες εργάζονται ως αυτοαπασχολούμενες (ελεύθεροι επαγγελματίες).

Στη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης ο οδηγός συνέντευξης εξειδικεύτηκε περαιτέρω προκειμένου να προσαρμοστεί προς τις ιδιομορφίες του παραπάνω επαγγέλματος. Ως εκ τούτου σχεδιάστηκε ένας εκτενής οδηγός συνέντευξης ο οποίος συμπεριέλαβε 12 διακριτές θεματικές ενότητες. Επιπλέον, εντός

κάθε ενότητας διατυπώθηκαν συγκεκριμένα ερωτήματα τα οποία αφορούσαν επιμέρους πτυχές αυτών των ενοτήτων. Αναλυτικότερα ζητήθηκε από τις γυναίκες του πληθυσμού της έρευνας να αφηγηθούν τα βιώματά τους σε σχέση με τις παρακάτω ενότητες:

Αναδρομή: Επιλογή σπουδών σε Αρχιτεκτονική Σχολή

- Πως αποφάσισαν τις σπουδές σε Αρχιτεκτονικές Σχολές
- Ποια εικόνα είχαν για τις σπουδές (καλλιτεχνικές σπουδές / εφαρμοσμένη επιστήμη/ κλπ)
- Πως νοηματοδοτούσαν το επάγγελμα του/της Αρχιτέκτονα (δημιουργικό, με κοινωνική σημασία, αισθητικό περιβάλλον κλπ)
- Ποια τα όνειρά τους σχετικά με το επάγγελμα
- Τυχόν εμπειρίες από το επάγγελμα του/της αρχιτέκτονα στο οικογενειακό ή ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Επιδράσεις
- Ταλέντο/επιδόσεις σε καλλιτεχνικά μαθήματα

Γονεϊκό περιβάλλον

- Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των γονέων της ερωτώμενης
(Ηλικία/ Μορφωτικό επίπεδο, Επάγγελμα, Θέση απασχόλησης πατέρα και μητέρας)
- Θέση κατοικίας του/των γονέων
- Ιδιοκτησιακό καθεστώς κατοικίας

Εκπαιδευτική διαδρομή/ Βιωματική εμπειρία των σπουδών

- Πρωτοβάθμια δευτεροβάθμια εκπαίδευση/φροντιστήριο σχεδίου/μαθημάτων (δημόσιο/ ιδιωτικό/ ιδιαίτερα μαθήματα /σε φροντιστήριο
- Σχολή φοίτησης/ έτος εισαγωγής
- Σχέση του αντικειμένου των σπουδών με τις προσδοκίες της
- Τα κρισιμότερα θέματα/ δυσκολίες που την απασχόλησαν στη διάρκεια των σπουδών
- Κοινωνικό περιβάλλον Σχολής
- Μαθήματα και κατευθύνσεις που επέλεξε
- Προβληματισμός για ζητήματα χώρου και φύλου (Gender studies)
- Διάρκεια σπουδών/ Δυνατότητα ή ανάγκη παράλληλης απασχόλησης (είδος)
- Στόχοι/ επιλογές μεταπτυχιακών σπουδών
- Διάρκεια αυτού του εκπαιδευτικού κύκλου σπουδών / Χρηματοδότηση
- Τόπος
- Ειδικότητα
- Βαθμός ικανοποίησης από την γενικότερη καλλιέργεια και μόρφωση κατά τον κύκλο σπουδών

***Μορφοποίηση ατομικών επαγγελματικών στόχων/
επιλογών***

- Επαγγελματική εμπειρία πριν την επιλογή του ελεύθερου επαγγέλματος
- Μέσα από ποιες διαδρομές/ δυνατότητες επιλογών και τυχόν συγκυρίες επέλεξε το ελεύθερο επάγγελμα

- Η επιλογή αυτοαπασχόλησης σε συνδυασμό με τις επιλογές της οικογενειακής ζωής / ενός τρόπου ζωής
- Απόψεις για διαφοροποιήσεις ή ομοιότητες στην επαγγελματική διαδρομή αντρών /γυναικών. Προσέγγιση έμφυλων διαφορών
- Κυριότερα θέματα/project /Συμμετοχή σε διαγωνισμούς/ Ανάλυση επιβλέψεων/ κατασκευής
- Τυχόν προβληματισμοί για το ρόλο της γυναίκας αρχιτεκτόνισσας στην παραγωγή του χώρου (Αντιμέτωπη με αναπαραγωγή έμφυλων στερεοτύπων?) / Αποδοχή

Εργασιακό προφίλ / Δομή οργάνωσης γραφείου

- Η θέση και ο ρόλος της μέσα στο γραφείο
- Αριθμός ,φύλο, ειδικότητα και σχέσεις μεταξύ των μελών του γραφείου (συγγενικό πρόσωπο, σύντροφος/συζυγος/συμφοιτητής ,φίλη/ος κλπ)
- Αριθμός υπαλλήλων /ειδικότητες
- Ιεραρχία/ ισοτιμία/αυτονομία (συστεγάσεις)
- Ωράριο εργασίας/ ομοιότητες και διαφορές σε σχέση με άντρες συνεργάτες (έμφυλες διαφορές)
- Κριτήρια Επιλογής θέσης γραφείου (χωροταξία εργασίας)
- Ιδιοκτησιακό καθεστώς (ιδιόκτητο/ ενοικιαζόμενο)

Απαιτήσεις της επαγγελματικής ζωής / Σχέση με την κοινωνική ζωή

- Δυσκολίες – Διλήμματα – Συγκρούσεις στο εργασιακό περιβάλλον
- Ανταγωνισμοί/ανισότητες /έμφυλες διακρίσεις

- Περιθώρια και όρια επαγγελματικής εξέλιξης
- Σύγκριση με άνδρες συναδέλφους: Έμφυλες Διαφορές
- Όσμωση μεταξύ επαγγελματικών σχέσεων και κοινωνικής ζωής

Σχέσεις επαγγελματικής και προσωπικής ζωής

- Δυσκολίες του επαγγέλματος: Άγχος, υψηλή ευθύνη, έλλειψη υποστήριξης, εξοντωτικά ωράρια εργασίας κλπ
- Ικανοποίηση/ ευχαρίστηση και επιβεβαίωση
- Οργάνωση Χρόνου - Δραστηριότητες με πρόβλημα επάρκειας χρόνου
- Σχέση γραφείου και κατοικίας- Τάση επέκτασης επαγγελματικής ζωής στον ιδιωτικό χώρο
- Δραστηριότητες στον ελεύθερο χρόνο (πολιτισμός/άθληση/αναψυχή /συμμετοχή σε κοινωνικές ή πολιτικές δράσεις/κοινωνική ζωή)

Εργασία μέσα στην εποχή της κρίσης

- Κατά πόσον η κρίση επηρέασε την άσκηση του επαγγέλματος
- Μείωση απασχόλησης / απασχολουμένων ως προσαρμογή στις συνθήκες κρίσης
- Προσωπική ανασφάλεια για το μέλλον
- Προοπτική μετανάστευσης/ αλλαγής τόπου- χώρου εργασίας
- Προοπτική αλλαγής θέσης απασχόλησης (πέρασμα στη μισθωτή εργασία)
- Επισφάλεια εργασίας και φύλο

Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της ερωτώμενης, καθώς και του νοικοκυριού

- Σύνθεση νοικοκυριού της ερωτώμενης
- Αριθμός/ Φύλο και Ηλικία μελών
- Μορφωτικό επίπεδο μελών του νοικοκυριού
- Επάγγελμα συζύγου/συντρόφου
- Θέση/ Επιφάνεια και ιδιοκτησιακό καθεστώς κατοικίας
- Οργάνωση χώρου κατοικίας / ελλείψεις

***Σχέση του επαγγελματικού και οικογενειακού κύκλου
ζωής***

- Αποφάσεις συγκρότησης οικογένειας / νοικοκυριού και οικογενειακού προγραμματισμό (χρόνος απόκτησης και αριθμός παιδιών) και επαγγελματικές επιλογές
- Φάσεις οικογενειακής ζωής και εντάσεις/ διλήμματα στην επαγγελματική ζωή και διαδρομή
- Οικογενειακή Βοήθεια/ επαγγελματικό βοηθητικό προσωπικό

***Πολλαποί/πολύπλευροι ρόλοι/ Ανάδειξη των
εντάσεων, των ισορροπιών, των πολύπλευρων και
αντιθετικών συναισθημάτων και επιθυμιών στην
άσκηση των πολλαπλών ρόλων***

- Πρόσληψη και νοηματοδότηση των πολλαπλών ρόλων : βιολογικό φύλο (γυναίκα/ μητρότητα), κοινωνικό φύλο (σύζυγος/σύντροφος/ εργαζόμενη)
- Δημιουργία μέσα από το επάγγελμα της αρχιτεκτονικής-δημιουργία ως μητέρα-προσωπικός χώρος/χρόνος.
- Διεύρυνση / συρρίκνωση επιθυμιών. Εκπλήρωση / διάψευση των προσδοκιών

- Σημαντικότερες δυσκολίες στην εξισορρόπηση μεταξύ των πολύπλευρων ρόλων επαγγελματικής, οικογενειακής και προσωπικής ζωής. Προβληματισμός για την ποιότητα ζωής
- Κατανομή οικογενειακών υποχρεώσεων : Συνεργασία ή μη με τον σύζυγο/σύντροφο στις ευθύνες ανατροφής των παιδιών, στις οικιακές εργασίες, καθώς και σε έκτακτα περιστατικά πχ επαγγελματικά ταξίδια, ασθένειες παιδιών ή εξαρτώμενων ενηλίκων στην ευρύτερη οικογένεια
- Εντάσεις / ισορροπία γύρω από το ζήτημα κατανομής ευθυνών με τον σύντροφο/σύζυγο /επιπτώσεις στην καριέρα ή στην οικογενειακή και προσωπική ζωή
- Αποσταθεροποίηση/ Επαναπροσδιορισμός των προσωπικών σχέσεων/των επαγγελματικών σχέσεων /των απαιτήσεων της οικογενειακής ζωής
- Ατομικές ή οικογενειακές πρακτικές διευκόλυνσης της εξισορρόπησης επαγγελματικής ζωής και τρόπου ζωής (Lebensdarstellung)

Απόψεις και κρίσεις ως προς τη παρεχόμενη κοινωνική υποδομή

- Βρεφονηπιακή μέριμνα (βρεφονηπιακός θεσμός)
- Κριτήρια επιλογής βρεφονηπιακού σταθμού
- Κριτήρια επιλογής σχολείου πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (δημόσια/ιδιωτική εκπαίδευση, τόπος κλπ)
- Πώς επηρέασε η κρίση την επιλογή βρεφονηπιακού σταθμού ή σχολείου;

- Σημαντικότερες ελλείψεις ως προς την προσχολική και σχολική κοινωνική υποδομή και λειτουργία που επηρεάζουν την επαγγελματική ζωή
- Μέτρα και πρωτοβουλίες συμφιλίωσης που θα διευκόλυναν στην καλύτερη διαπραγμάτευση των πολύπλευρων ρόλων

Βασικά ευρήματα της έρευνας

Οι γυναίκες αρχιτεκτόνισσες ελεύθεροι επαγγελματίες έχουν επιλέξει το επάγγελμα συνειδητά. Για κάποιες από αυτές η επιλογή αυτή αποτελεί τη φυσική συνέχεια και παρεπόμενο της οικογενειακής τους ιστορίας εφόσον κατάγονται από οικογένειες αρχιτεκτόνων – ελεύθερων επαγγελματιών που αναπαράγονται από γενιά σε γενιά. Μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις η διαγενεακή επιλογή του επαγγέλματος εκτείνεται σε τρεις γενιές. Σε άλλες περιπτώσεις η επιλογή του επαγγέλματος συναρτάται με την σχέση του τόσο με την επιστήμη όσο και με την τέχνη. Και στις δέκα ερωτώμενες η επιλογή του επαγγέλματος διαπνέεται από αυτό που ονομάζουν «αγάπη για την αρχιτεκτονική», έκφραση η οποία παραπέμπει σε ένα είδος ελιτισμού και σε μια ιδιαίτερη ταυτότητα, αυτήν του αρχιτέκτονα. Ενδιαφέρον στοιχείο το οποίο ανέδειξε η έρευνα στις γυναίκες αρχιτεκτόνισσες είναι ότι οι περισσότερες από αυτές έχουν συζύγους είτε αρχιτέκτονες είτε πολιτικούς μηχανικούς, γεγονός που παραπέμπει σε μια ακόμα διάσταση της σχέσης εργασίας και οικογένειας, αλλά και της αναπαραγωγής του επαγγέλματος από γενιά σε γενιά.

Τόσο οι σπουδές των περισσότερων στο εξωτερικό, όσο και ο κύκλος γνωριμιών που διαθέτουν αποτελούν ένα σημαντικό εκπαιδευτικό και κοινωνικό κεφάλαιο το οποίο στηρίζει την άσκηση του ελεύθερου επαγγέλματος. Ενός επαγγέλματος που όταν ασκείται από γυναίκες πρέπει να αντιμετωπίσει τις ιδιαίτερες σχέσεις φύλου που επικρατούν στον κατασκευαστικό τομέα (εργολάβοι, συνεργεία ανδροκρατούμενα κλπ.). Όσο το επάγγελμα αποφέρει έσοδα, η εξισορρόπηση οικογένειας και εργασίας είναι εφικτή εφόσον υπάρχει βοήθεια επ' αμοιβή στο γραφείο και στο σπίτι. Παράλληλα, την άσκηση του ελευθέρου επαγγέλματος στηρίζει και το οικογενειακό δίκτυο (γονείς οι οποίοι βοηθούν στο γραφείο και στο σπίτι με διάφορους τρόπους).

Με την έλευση της κρίσης, την κατάρρευση του κατασκευαστικού κλάδου, τη μείωση των εισοδημάτων, την υπερφορολόγηση των ελευθέρων επαγγελματιών και την υπερφορολόγηση των ακινήτων το επάγγελμα πλήττεται. Ως εκ τούτου η επιβίωση των γραφείων των γυναικών αρχιτεκτόνων ελεύθερων επαγγελματιών καθίσταται προβληματική και τα γραφεία με μεγάλη δυσκολία συντηρούνται. Προκειμένου δε να συντηρηθούν οι γυναίκες αρχιτεκτόνισσες αναλαμβάνουν τρέχουσες διεκπεραιωτικού χαρακτήρα εργασίες που σχετίζονται με νομιμοποιήσεις αυθαιρεσιών στα ακίνητα και υφίστανται τις συνέπειες της μετάθεσης των ευθυνών του κράτους στους μηχανικούς και της αύξησης της γραφειοκρατίας. Από την άλλη πλευρά οι σχέσεις με τους πελάτες δυσχεραίνονται καθώς οι πελάτες και είναι απαιτητικοί αλλά και καθυστερούν να καταβάλουν τις

αμοιβές. Η νέο-διαμορφωθείσα αυτή κατάσταση οδηγεί σε ένα αίσθημα ματαίωσης των υψηλών προσδοκιών που είχαν οι γυναίκες αρχιτεκτόνισσες από την άσκηση ενός επαγγέλματος που θεωρούσαν ότι ανήκει στην κατηγορία των επαγγελμάτων «ελίτ».

Σε πολλές περιπτώσεις η κρίση στο επάγγελμα έχει επιφέρει μια μετατόπιση στους τρόπους προσπορισμού εισοδημάτων. Παράλληλα με το γραφείο που υπολειπεται και δεν αποφέρει έσοδα οι γυναίκες αρχιτεκτόνισσες αναζητούν ευκαιριακές εργασίες ή τρόπους ενίσχυσης του οικογενειακού εισοδήματος. Συχνά προσφεύγουν σε παραδοσιακές μορφές οικοτεχνίας κατασκευάζοντας χειροποίητα αντικείμενα ευρείας κατανάλωσης (τσάντες, πλεκτά, κλπ.) τα οποία πωλούν σε υπαίθριες αγορές ή στον κύκλο των γνωστών.

Η μεγάλη δυσκολία που βιώνουν οι γυναίκες αρχιτεκτόνισσες ελεύθερες επαγγελματίες ως προς τον βιοπορισμό επηρεάζει άμεσα και τη σχέση εργασίας και οικογένειας. Τα ωράρια εργασίας στο γραφείο και στο σπίτι επιμηκύνονται σε βάρος του χρόνου για την οικογένεια και του ύπνου. Η έλλειψη κρατικής μέριμνας αλλά και η αδυναμία επ' αμοιβή βοήθειας για τα παιδιά, αναγκάζουν τις γυναίκες αυτές να επωμίζονται σχεδόν εξ ολοκλήρου και τα βάρη «του οίκου». Ακόμα και στις περιπτώσεις που οι σύζυγοι συμμετέχουν στην ισότιμη κατανομή των οικογενειακών βαρών, οι γυναίκες αρχιτεκτόνισσες ελεύθεροι επαγγελματίες είναι αυτές οι οποίες φέρουν το βάρος της ευθύνης του συντονισμού και του προγραμματισμού των υποθέσεων του σπιτιού.

Με μαεστρία, θυσίες, επινοητικότητα και υπομονή - σαν τις παραδοσιακές ελληνίδες νοικοκυρές - οι γυναίκες αυτές διεκπεραιώνουν τις απαιτήσεις της καθημερινότητας βιώνοντας μέσα στο διαρκή αγώνα επιβίωσης, πολλαπλές ματαιώσεις, ως προς το γόητρο του επαγγέλματος, ως προς την ευμάρεια που το συνόδευε, ως προς την ίδια την 'ελευθερία' του επαγγέλματος.

Συνοπτικά συμπεράσματα

Η άσκηση του ελεύθερου επαγγέλματος του αρχιτέκτονα έχει σοβαρά πληγεί από τις επιπτώσεις της τρέχουσας οικονομικής κρίσης. Όπως προκύπτει από την έρευνα, οι γυναίκες αρχιτεκτόνισσες βρίσκονται σε καθεστώς υποαπασχόλησης ή ετεροαπασχόλησης την ίδια στιγμή που σωρεύονται οι υποχρεώσεις κάλυψης των αναγκών του γραφείου και οι συνεχώς αυξανόμενες φορολογικές επιβαρύνσεις που επιβάλλονται στους ελεύθερους επαγγελματίες εν καιρώ κρίσης.

Από την άλλη πλευρά η υποαπασχόληση φαινομενικά έχει επιτρέψει στις γυναίκες αυτές να απελευθερώσουν χρόνο προς όφελος της ανατροφής των παιδιών. Μια άλλη ανάγνωση όμως του γεγονότος αυτού είναι ότι έχει αυξηθεί ο χρόνος ενασχόλησης στο σπίτι με εργασίες του γραφείου που ελάχιστα αποφέρουν σε εισόδημα όπως και ο χρόνος που απαιτείται για τις οικιακές εργασίες εφόσον δεν υπάρχει πλέον «βοήθεια στο σπίτι».

Η όποια ισορροπία επιτυγχάνεται ανάμεσα στην επαγγελματική και την οικογενειακή ζωή των γυναικών

αρχιτεκτονισσών ελεύθερων επαγγελματιών, επιτυγχάνεται σε βάρος της επιστημονικής και καλλιτεχνικής διάστασης του επαγγέλματος, σε βάρος των προσωπικών επαγγελματικών προσδοκιών αλλά και σε βάρος των προσωπικών αναγκών. Οι γυναίκες αυτές αντιμετωπίζουν το μέλλον με αβεβαιότητα επιχειρώντας καθημερινά να κρατήσουν τις δύσκολες ισορροπίες ανάμεσα στην οικογένεια και την εργασία προκειμένου να μην ματαιωθούν πλήρως τα νεανικά τους όνειρα για το επάγγελμα και την οικογένεια.

Εν κατακλείδι, στην έρευνα αυτή που σκοπό είχε την αποτύπωση των απόψεων των γυναικών αρχιτεκτόνων ελεύθερων επαγγελματιών για τη σχέση εργασίας και οικογένειας φάνηκε ότι η επαγγελματική ζωή των γυναικών αυτών έχει σοβαρά πληγεί από την οικονομική κρίση. Οι αφηγήσεις των γυναικών αυτών, μητέρων ανηλίκων παιδιών ανέδειξαν τα σημεία τριβής που ανακύπτουν τόσο κατά την άσκηση του επαγγέλματος εν μέσω κρίσης όσο και κατά την προσπάθεια εξεύρεσης ισορροπίας μεταξύ του κόσμου της εργασίας και του κόσμου της οικογένειας. Η έρευνα κατέγραψε επίσης τις πολλαπλές επινοήσεις και πρακτικές που οι γυναίκες αυτές υιοθετούν κατά την άσκηση των σύνθετων ρόλων που διαδραματίζουν προκειμένου να ανταποκριθούν στις πολλαπλές απαιτήσεις της επαγγελματικής και της οικογενειακής τους ζωής.

3.10. Δέκατη μελέτη περίπτωσης

Γυναίκες Αρχιτεκτόνισσες / Πολιτικοί Μηχανικοί

Ναταλία Σπυροπούλου

Μεθοδολογία και πληθυσμός της έρευνας

Η έρευνα βασίζεται σε δεδομένα που προήλθαν από ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε με δειγματοληψία χιονοστιβάδας σε γυναίκες και αρχιτεκτόνισσες και πολιτικούς μηχανικούς. Συνολικά, δέκα ημι-δομημένες συνεντεύξεις διεξήχθησαν πρόσωπο με πρόσωπο με γυναίκες αρχιτεκτόνισσες και πολιτικούς μηχανικούς, που πληρούν τα παρακάτω κριτήρια: είναι μητέρες με ανήλικα παιδιά, ελεύθερες επαγγελματίες, υποαπασχολούμενες, άνεργες ή έτερο-απασχολούμενες.

Το τελικό δείγμα μας περιλάμβανε 6 αρχιτεκτόνισσες και 4 πολιτικούς μηχανικούς. Η ηλικία των γυναικών κυμαινόταν από 33 έως 56 ετών (διάμεσος 41 έτη, μέσος όρος 44.1 έτη). Από τις 10 συνεντευξιαζόμενες, οι επτά έχουν 1 παιδί, δύο έχουν 2 παιδιά και μία είναι τρίτεκνη. Είναι μητέρες παιδιών ηλικίας 16 μηνών έως 17 ετών. Όσον αφορά την οικογενειακή τους κατάσταση, οι 7 είναι παντρεμένες, 2 είναι διαζευγμένες και 1 συζεί με τον πατέρα του παιδιού της.

Επιπλέον, αξίζει να αναφέρουμε ότι από τις 10 γυναίκες του δείγματός μας οι 4 προέρχονται από οικογένειες που έχουν σχέση με το επάγγελμα, ενώ οι 6 έχουν/είχαν σύζυγο του ίδιου επαγγελματικού χώρου.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του επαγγέλματος

Οι αρχιτέκτονες και οι πολιτικοί μηχανικοί ανήκουν στη γενική επαγγελματική κατηγορία των «διπλωματούχων μηχανικών» μαζί με άλλες 17 υπο-κατηγορίες. Η δραστηριότητα του Πολιτικού Μηχανικού και του Αρχιτέκτονα είναι θεσμοθετημένη και κατοχυρωμένη με το Νόμο 4663/1930. Για την εξάσκηση του επαγγέλματος οι Διπλωματούχοι Μηχανικοί πρέπει να είναι μέλη του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας (ΤΕΕ) και να έχουν άδεια άσκησης επαγγέλματος.

Όσον αφορά τον καταμερισμό κατά φύλο στο επάγγελμα, σε έρευνα του ΤΕΕ το 2009, το 50% των αρχιτεκτόνων ήταν άνδρες και το 50% γυναίκες. Στους πολιτικούς μηχανικούς, οι άνδρες υπερτερούσαν και αποτελούσαν το 73%, ενώ οι γυναίκες το 27%. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πλειονότητα των Αρχιτεκτόνων και των Πολιτικών μηχανικών απασχολείται στον κατασκευαστικό κλάδο και επίσης ότι η συντριπτική πλειονότητα των Αρχιτεκτόνων και των Πολιτικών μηχανικών εργάζονται ως αυτοαπασχολούμενοι.

Άξονες παρουσίασης των ποιοτικών ευρημάτων

Η παρουσίαση των ευρημάτων θα κινηθεί στους παρακάτω τέσσερις θεματικούς άξονες.

1. την επαγγελματική ζωή,
2. την οικογενειακή ζωή,
3. την ισορροπία επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής και
4. τις επιπτώσεις που επέφερε η κρίση σε κάθε έναν από τους παραπάνω τομείς.

1. Επαγγελματική ζωή

Από τις 10 γυναίκες αρχιτεκτόνισσες και πολιτικούς μηχανικούς του δείγματός μας, οι 8 έχουν εργασιακή εμπειρία από 13 έως 33 χρόνια, ενώ οι 2 νεότερες ηλικίας 33 ετών, δηλώνουν εργασιακή εμπειρία 5 χρόνων.

Όλες οι συνεντευξιαζόμενες ξεκίνησαν την επαγγελματική τους πορεία ως εργαζόμενες (με δελτίο παροχής υπηρεσιών) σε κάποιο γραφείο, εκτός από δύο που είχαν έτοιμες δουλειές από την οικογένειά τους. Οι κύριοι λόγοι που αναφέρονται από τις ίδιες για την επιλογή τους αυτή ήταν η απόκτηση εμπειρίας και η εξοικείωση με τις δραστηριότητες και τις απαιτήσεις του επαγγέλματος. Ωστόσο, μόνο 3 συνέχισαν να εργάζονται σε κάποιο γραφείο μέχρι και την κρίση. Οι υπόλοιπες προχώρησαν -μετά από κάποια χρόνια- στην αυτό-απασχόληση, κυρίως με τη δημιουργία δικού τους γραφείου. Οι κύριοι λόγοι που επικαλούνται για τη μετάβαση αυτή ήταν η καλύτερες προοπτικές για προσωπική επαγγελματική ανέλιξη, η δυνατότητα για μεγαλύτερη αυτονομία και ευελιξία κατά την άσκηση του επαγγέλματος, οι καλύτερες απολαβές, αλλά και η

δυνατότητα για καλύτερη διαχείριση των οικογενειακών τους υποχρεώσεων.

Το επάγγελμα του αρχιτέκτονα και του πολιτικού μηχανικού δε φαίνεται να παρουσιάζει συγκεκριμένες δυσκολίες για τις ίδιες τις επαγγελματίες, αλλά -όπως και άλλα ελεύθερα επαγγέλματα- χαρακτηρίζεται από πολλές ώρες εργασίας. Ενδεικτικά, σταχυολογήσαμε κάποιες από τις απαντήσεις των συνεντευξιαζομένων για τις ώρες που αφιέρωναν στην εργασία τους πριν την εμφάνιση της κρίσης:

- *«Είναι ένα επάγγελμα χωρίς ωράριο.. Όταν σχεδιάζεις ένα σπίτι... μπορεί σε 3 ώρες να το τελειώσεις, μπορεί να θέλεις 13 ώρες».*
- *«Καταρχήν το οκτάωρο δεν υπάρχει. Έτσι; Δωδεκάωρο και μπορεί να γίνει και παρά πάνω. Έχεις και δουλειά στο σπίτι. Βέβαια, εντάξει, αυτό είναι κατά πόσο θέλεις εσύ να το κάνεις. Εγώ ήθελα και το έκανα. Δε μου το επέβαλε κανείς».*
- *«Είχε μίνιμουμ 8 ώρες. Παλιά, το '90 που υπήρχανε πάρα πάρα πολλές δουλειές δουλεύαμε και 10 και 12 ώρες και Σάββατα και Κυριακές πολλές φορές».*

Όλες ανεξαιρέτως οι συνεντευξιαζόμενες δηλώνουν πολύ ικανοποιημένες από το επάγγελμα τους και από το εργασιακό περιβάλλον τους μέχρι και την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης. Χαρακτηριστικές είναι οι απαντήσεις μίας πολιτικού μηχανικού και

μίας αρχιτεκτόνισσας για την επαγγελματική ικανοποίηση τους από την περίοδο εκείνη.

- *«Και πέτυχα τα πολύ καλά χρόνια εγώ. Όταν πρώτο ξεκίνησα δεν προλάβαινα να φάω... Μέσα σε μια μέρα έτρεχα σε τρεις οικοδομές. Όλο αυτό το πράγμα, η οικοδομή, μου άρεσε πάρα πολύ. Πάρα πολύ!»*
- *«Μπορείς να ζεις δηλαδή μέσα στην αρχιτεκτονική, εάν σου αρέσει. Γιατί σου τα δίνει όλα. Όλα! Τα πάντα! Την επαφή με τον άνθρωπο, την επαφή με την τέχνη, την επαφή με την πολιτική, με τα πάντα! Μου αρέσει πολύ αυτό το επάγγελμα. Πιστεύω ότι έχει απεριόριστες δυνατότητες».*

2. Η οικογενειακή ζωή

Η συντριπτική πλειονότητα των αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών του δείγματός μας απέκτησαν οικογένεια μετά τα 35 έτη. Δύο μόνο γυναίκες δηλώνουν ότι την απέκτησαν πριν τα 28 έτη. Οι απαντήσεις στην ερώτηση για το αν ανέβαλαν τη δημιουργία οικογένειας για επαγγελματικούς λόγους είναι μοιρασμένες στο δείγμα μας, με τις μισές να απαντούν θετικά και τις άλλες μισές να απαντούν αρνητικά.

Όσον αφορά τις ευθύνες ανατροφής των παιδιών, αυτές βαραίνουν κατά κύριο λόγο τις γυναίκες που, με τη σειρά τους, χρησιμοποιούν στην πλειονότητά τους έναν συνδυασμό άτυπων δικτύων, έμμισθου προσωπικού και υποδομών φροντίδας

προκειμένου να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις. Ο ρόλος των συζύγων/ πατεράδων για τις καθημερινές ημέρες εξαντλείται -στις περισσότερες περιπτώσεις- στο βραδυνό καληνύχτισμα, ενώ φαίνεται να είναι περισσότερο ενεργός τα Σαββατοκύριακα.

Και αν στη φροντίδα των παιδιών υπάρχει μία έστω συμβολική συμμετοχή των συζύγων, όσον αφορά τις καθημερινές οικιακές εργασίες αυτές αποτελούν αποκλειστική ευθύνη των γυναικών, πλην δύο περιπτώσεων όπου αναφέρθηκε ότι υπάρχει κάποια βοήθεια από το σύζυγο.

Με βάση τα παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι ο καταμερισμός των ευθυνών μεταξύ των δύο φύλων, τόσο όσον αφορά τη φροντίδα του παιδιού, όσο και τις οικιακές εργασίες εξακολουθεί να παραμένει άνισος, με τις γυναίκες να διατηρούν τον παραδοσιακό τους ρόλο που τις θέλει να επιφορτίζονται με το σύνολο σχεδόν των ευθυνών για τις εργασίες αυτές.

- *«Εγώ! Δηλαδή, τα ψώνια εγώ, καθαριότητα εγώ, σχετικά με το σπίτι εγώ. Ε! Άμα βάλουμε και το παιδί θα έλεγα στην αρχή 95%-5% και τώρα πια 80%-20%, δηλαδή 80% εγώ...»*

3. Η ισορροπία οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής

Οι περισσότερες μητέρες αρχιτεκτόνισσες και πολιτικοί μηχανικοί πιστεύουν ότι η εξισορρόπηση καριέρας και οικογένειας, ειδικά στην Ελλάδα, είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθεί.

- *«Κοιτάξτε, η καριέρα ενός ελεύθερου επαγγελματία με την οικογένεια δεν είναι πάρα πολύ εύκολο να συνδυαστούν..».*

Σύμφωνα με τις απόψεις των γυναικών, πάντα το βάρος τείνει να γέρνει είτε προς την μία πλευρά είτε προς την άλλη πλευρά.

- *«Ότι προσπαθείς να είσαι στο ένα συνεπής και χάνεις το άλλο...»*
- *«Είναι και τα δυο πολύ απαιτητικά. Αν είσαι και τελειομανής, είναι αδύνατο να κάνεις και τα δύο τέλεια. Οπότε αναγκαστικά ή δεν θα γίνει κανένα από τα δύο τέλεια ή άμα το ένα γίνει, το άλλο θα μείνει αρκετά πίσω».*
- *«Συνήθως έκανα ή το ένα ή το άλλο. Γιατί έτσι γίνονται σωστά τα πράγματα. Αφιερώνεσαι κάπου και βγαίνει ένα καλό αποτέλεσμα. Βέβαια, άμα έχεις παιδί δεν γίνεται αυτό το πράγμα».*

Έτσι λοιπόν, σε περιόδους που το μεγαλύτερο βάρος έπεφτε στο επαγγελματικό κομμάτι, μετά οι μητέρες διαπίστωναν ελλείψεις και προβλήματα στην οικογενειακή τους ζωή. Αντίστοιχα, σε περιόδους που η ανατροφή του παιδιού απορροφούσε το μεγαλύτερο μέρος του ατομικού τους χρόνου, η αδυναμία ανταπόκρισης ή η μερική αποχή από τις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις είχε αρνητικό αντίκτυπο για τις ίδιες.

- *«Και πάντα, όταν είχα τη φουλ δουλειά, μέσα μου έλεγα ότι έλειπα από το παιδί μου. Και τώρα ότι μου λείπει η δουλειά μου. Απίστευτο;;; Δηλαδή παρά πολύ!».*

Η συντριπτική πλειονότητα των γυναικών παραδέχεται ότι η δημιουργία οικογένειας επηρέασε την επαγγελματική τους ζωή και τις επαγγελματικές τους αποφάσεις, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

4.α. Οι επιπτώσεις της κρίσης στο επάγγελμα

Οι επιπτώσεις της κρίσης ήταν πάρα πολύ αισθητές στα επαγγέλματα των αρχιτεκτόνων και των πολιτικών μηχανικών. Οι επιπτώσεις αυτές αρχίζουν να διαφαίνονται σε κάποιες από τις συνεντευξιαζόμενες ήδη από το 2008, ενώ για την πλειονότητα εμφανίζονται μετά το 2012, όπου η κατάσταση χαρακτηρίζεται πλέον ως απογοητευτική.

Στις αυτοαπασχολούμενες που στεγάζονται σε δικά τους γραφεία, η κρίση επέφερε μείωση του όγκου των εργασιών που αναλάμβαναν, μείωση των ωρών εργασίας, αλλαγή του αντικειμένου των εργασιών, δηλαδή ενασχόληση ως επί το πλείστον με διεκπεραιωτικές συνοδευτικές εργασίες και όχι με το κύριο αντικείμενο των επαγγελμάτων αυτών, καθώς και μείωση των αμοιβών. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια μίας συνεντευξιαζόμενης για την κατάσταση που επικρατεί σήμερα:

- *«Τώρα τα πράγματα σέρνονται πια...Δηλαδή είμαστε στη φάση που έχουμε 2-3 δουλειές το χρόνο και απλώς, πασχίζοντας, συντηρούμε τα γραφεία μας».*

Όσον αφορά τις επαγγελματίες, οι οποίες απασχολούνταν σε εταιρείες, η κρίση είχε ως αποτέλεσμα για όλες την απώλεια της εργασίας τους και την αποχώρησή τους από τις εταιρίες αυτές. Οι επαγγελματίες αυτές βρίσκονται σήμερα να βιώνουν καταστάσεις ανεργίας, ετεροαπασχόλησης ή και 'αδράνειας'. Οι καταστάσεις αυτές έχουν οδηγήσει τις γυναίκες επαγγελματίες σε σημαντική έως ολοκληρωτική απώλεια εισοδημάτων και σε διαδικασίες αναζήτησης άλλων επαγγελματικών διεξόδων.

- *«Αυτό που συνέβη τελικά με εμένα και αναγκάστηκα να σταματήσω είναι ότι... σταμάτησε να με πληρώνει..»*
- *«Με στεναχωρεί πάρα πολύ. Τόσα χρόνια δούλεψα σαν αρχιτέκτονας... όσο δούλεψα, περίμενα ότι αυτή τη δουλειά θα κάνω».*

Γενικότερα, υπάρχει μία διάχυτη απαισιοδοξία για το μέλλον του επαγγέλματος στην Ελλάδα από τις συνεντευξιζόμενες και ένας έντονος προβληματισμός σχετικά με τις μελλοντικές ατομικές επαγγελματικές προοπτικές, με τις περισσότερες από αυτές να δηλώνουν ότι για να επανακάμψει ο κλάδος θα περάσει τουλάχιστον μία δεκαετία.

4.β. Οι επιπτώσεις της κρίσης στην οικογενειακή ζωή

Η κρίση έχει οδηγήσει τις περισσότερες οικογένειες σε περικοπές μέρους των δαπανών, τόσο όσον αφορά στις δραστηριότητες των παιδιών, όσο και σε σχέση με τις οικιακές εργασίες. Η κατάσταση αυτή έχει προκαλέσει επιπλέον ψυχολογική και σωματική επιβάρυνση στις μητέρες, οι οποίες και επωμίζονται το μεγαλύτερο βάρος των συνεπειών αυτών.

- *«Κουράζομαι πολύ περισσότερο από ότι κουραζόμουνα παλαιότερα. Τώρα δηλαδή και δουλεύω, και βοηθάω τη μικρή στα μαθήματα, και κάνω τις δουλειές του σπιτιού μόνη μου, και όλα τα κάνω σχεδόν μόνη μου. Συν τη ψυχολογική κούραση, με την έννοια ότι στεναχωριέμαι με όλη αυτή την κατάσταση που επικρατεί».*
- *«Ενώ είχα λίγο χρόνο, αλλά μπορούσα να κάνω πολλά πράγματα με τα παιδιά, τα οποία είχανε οικονομική επιβάρυνση... Τώρα, υπάρχει περισσότερος χρόνος, αλλά λόγω της οικονομικής κρίσης δεν μπορώ να κάνω πολλά πράγματα».*

4.γ. Οι επιπτώσεις της κρίσης στην ισορροπία επαγγελματικής-οικογενειακής ζωής

Η σημερινή κρίση έχει επιφέρει σημαντική επιδείνωση στην επαγγελματική καριέρα των γυναικών, ωστόσο έχει -κατά κάποιο

τρόπο- συμβάλει στην πιο ενεργή συμμετοχή τους στην οικογενειακή ζωή και στην ανατροφή των παιδιών. Εκ των πραγμάτων, σήμερα, η ζυγαριά μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής γέρνει προς όφελος της οικογένειας.

- *«Τώρα θα μπορούσα θεωρητικά να πάρω γυναίκα να μου κρατάει το μωρό και να ασχοληθώ. Αλλά, δεν υπάρχει λόγος κανένας αφού δεν έχω αντικείμενο [εργασίας]».*
- *«Αν ήμασταν σε μια άλλη περίοδο, με πάρα πολύ δουλειά ίσως και εγώ να είχα παρασυρθεί να ήμουν λιγότερες ώρες στο σπίτι και να αφιέρωνα για το παιδί και για τον άντρα μου λιγότερο [χρόνο]. Επηρεάζει. Η κρίση ήτανε στη δουλειά, αλλά για την οικογένεια νομίζω ότι ήταν ένα καλό κομμάτι. Γιατί αφιερώνω πιο πολύ [χρόνο] στο σπίτι».*
- *«Θα μπορούσε, αν υπήρχε δουλειά, να είμαι πολύ πιο μέσα στο επάγγελμα, αλλά η κρίση με έχει λίγο αποτραβήξει. Είναι γιατί δεν υπάρχουν δουλειές. Ως μητέρα υπάρχει αυτό το αντιστάθμισμα, επειδή έχω το χρόνο να είμαι πολύ πιο ενεργή ως μητέρα. Οπότε, η στεναχώρια που φέρνει το ένα, αντισταθμίζεται από το άλλο».*

Συμπεράσματα

Το επάγγελμα του αρχιτέκτονα και του πολιτικού μηχανικού έχει πληγεί σημαντικά από την κρίση με αποτέλεσμα οι γυναίκες του δείγματός μας να βιώνουν καταστάσεις υποαπασχόλησης, 'ανεργίας' και αδράνειας, χωρίς ορατές προοπτικές ανάκαμψης για το άμεσο μέλλον. Η κρίση στο επάγγελμα έχει όμως συμβάλει στην ενεργητικότερη συμμετοχή τους στην ανατροφή των παιδιών. Ειδικότερα όσες έχουν μικρά παιδιά σήμερα, αφιερώνουν περισσότερο προσωπικό χρόνο από ότι οι μητέρες επαγγελματίες του κλάδου που μεγάλωναν μικρά παιδιά την εποχή πριν την κρίση, όπου οι επαγγελματικές υποχρεώσεις ήταν πολύ μεγαλύτερες.

Ωστόσο, οι νέες αυτές συνθήκες δεν οδηγούν στην εξισορρόπηση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, αλλά μάλλον στην απώλεια της επαγγελματικής τους ταυτότητας. Έτσι λοιπόν, η ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής εξακολουθεί να παραμένει ζητούμενο για την πλειονότητα των γυναικών αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών της έρευνάς μας.

- *«Δεν είναι εύκολο να βρεις ισορροπίες και στην επαγγελματική ζωή, και στην οικογενειακή ζωή και σαν προσωπικοί ρόλοι μάνα, επαγγελματίας, φίλη, σύζυγος, όλα».*

Εν κατακλείδι, η έρευνά μας βασίζεται σε υλικό από τη διεξαγωγή 10 προσωπικών συνεντεύξεων με γυναίκες αρχιτεκτόνισσες/ πολιτικούς μηχανικούς, μητέρες ανήλικων παιδιών, των οποίων η επαγγελματική ζωή έχει πληγεί από την οικονομική

κρίση. Κύριος σκοπός της έρευνας ήταν η αποτύπωση των απόψεων των γυναικών σχετικά με τις συνθήκες εργασίας του συγκεκριμένου επαγγελματικού κλάδου και τους τρόπους με τους οποίους συνδύαζαν την επαγγελματική με την οικογενειακή ζωή προ κρίσης. Επιπλέον, αναδείχθηκαν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν σήμερα λόγω της κρίσης, αλλά και οι διαφορετικές στρατηγικές που αυτές ακολουθούν προκειμένου να ανταποκριθούν στους πολλαπλούς ρόλους που έχουν αναλάβει στο πλαίσιο της επαγγελματικής και της οικογενειακής τους ζωής.

3.11. Ενδέκατη μελέτη περίπτωσης

Γυναίκες Κοινωνιολόγοι

Μάχη Χατζηγιάννη

Η εξισορρόπηση, συμφιλίωση ή εναρμόνιση μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής ή σωστότερα η 'εξισορρόπηση της ζωής με την εργασία' (work-life balance όπως έχει επικρατήσει ο όρος διεθνώς) δεν αφορά βέβαια μόνο τις γυναίκες, δεν είναι γυναικείο θέμα ή πρόβλημα, αλλά θέμα και πρόβλημα και των δύο φύλων. Ταυτόχρονα δεν είναι ένα θέμα που περιορίζεται στην οργάνωση του χρόνου των γυναικών οι οποίες καλούνται να τον οργανώσουν σωστά ώστε να ανταποκριθούν στους ρόλους τους ως εργαζόμενες αλλά και υπεύθυνες για την φροντίδα της οικογένειας. Η εμπειρική διερεύνηση όμως της συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, έχει συνήθως ως υποκείμενα τις γυναίκες με την έννοια ότι αυτές καλούνται κατά

κύριο λόγο να βρουν τους τρόπους να συνδυάσουν τους πολλαπλούς τους ρόλους και να ανταποκριθούν στις εργασιακές και οικογενειακές τους υποχρεώσεις, ακόμη και στην περίπτωση όπου οι σύντροφοι ή σύζυγοι μοιράζονται μαζί τους πολλά από τα 'βάρη' του σπιτιού και της οικογένειας.

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας συνομιλήσαμε με 10 άνεργες ή υποαπασχολούμενες γυναίκες κοινωνιολόγους. Η μελέτη όμως της «συμφιλίωσης» εργασιακής και οικογενειακής ζωής για τις άνεργες ή υποαπασχολούμενες γυναίκες κοινωνιολόγους, εμπεριέχει μια αντίφαση: οι γυναίκες αυτές τη στιγμή της συνέντευξης δεν έχουν επαγγελματική ζωή - ως άνεργες, ή έχουν λίγες επαγγελματικές υποχρεώσεις λόγω της περιορισμένης τους απασχόλησης, επομένως η συνέντευξη έπρεπε να καλύψει διαφορετικές πλευρές της εργασιακής τους κατάστασης σε σχέση με τον ρόλο τους στην οικογένεια και τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις : την προηγούμενη εργασιακή τους εμπειρία (για όσες εργάστηκαν στο παρελθόν), τη δυσκολία τους να ενταχθούν ή να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας (στην περίπτωση των σποραδικών ή ευκαιριακών απασχολήσεων) αλλά και την απώλεια της εργασίας ή τη μη δυνατότητα εύρεσης εργασίας, ενδεχομένως και λόγω της μη δυνατότητας συνδυασμού της επαγγελματική τους ζωής με την οικογενειακή τους. Όλα τα παραπάνω έπρεπε επίσης να ιδωθούν επίσης μέσα στο πλαίσιο της σχετικά πρόσφατης δημιουργίας του επαγγέλματος του κοινωνιολόγου στη χώρα μας αλλά και την μικρή «αξία» των συγκεκριμένων σπουδών και του αντίστοιχου πτυχίου στην ελληνική αγορά εργασίας.

Γνωρίζουμε ότι οι σπουδές στην Κοινωνιολογία, οδηγούν σε ένα 'ασθενές πτυχίο' στη χώρα μας και σε θέσεις εργασίας οι οποίες συχνά δεν απαιτούν αντίστοιχα ειδική τεχνογνωσία, όπως είναι οι μη εξειδικευμένες θέσεις στη διοικητική μηχανή του Κράτους. Έτσι φαίνεται ότι η πλειοψηφία των απόφοιτων των τμημάτων κοινωνιολογίας της χώρας μας δεν κατάφερε ποτέ να ασχοληθεί σε κάτι συναφές με την κοινωνιολογία και ετερο-απασχολείται στον Δημόσιο και τον Ιδιωτικό τομέα σε θέσεις διοικητικές, σε εργασίες γραφείου, ή ασχολείται σε κάτι εντελώς άσχετο με τις συγκεκριμένες σπουδές.

Η υπόθεση εργασίας η οποία κατεύθυνε τις συνεντεύξεις μας είναι ότι οι γυναίκες κοινωνιολόγοι προσπαθούν να συνδυάσουν επαγγελματική και προσωπική και οικογενειακή ζωή ξεκινώντας από 'μειονεκτική' θέση, σε σχέση με τις απόφοιτες άλλων κλάδων σπουδών και ότι η υποαπασχόληση τους συνδέεται και με τις συγκεκριμένες σπουδές. Η περίοδος της οικονομικής κρίσης των τελευταίων ετών φαίνεται να επιδείνωσε τις δυνατότητες απασχόλησης για την συγκεκριμένη επαγγελματική ομάδα, επειδή έπληξε τις περισσότερο «ευάλωτες» ομάδες εργαζόμενων, όπως οι γυναίκες κοινωνιολόγοι που συναντήσαμε, οι οποίες συχνά, είχαν κάποια part-time απασχόληση, κάνοντας για παράδειγμα ιδιαίτερα μαθήματα ξένων γλωσσών ή συμμετέχοντας με μικρές συμβάσεις σε διάφορα προγράμματα ΕΣΠΑ, εργασίες οι οποίες μειώθηκαν δραματικά κατά την περίοδο αυτή.

Εργασία και οικογένεια για τις κοινωνιολόγους

Στην περιγραφή της επαγγελματικής τους διαδρομής από τη στιγμή της αποφοίτησής τους μέχρι σήμερα οι υποαπασχολούμενες γυναίκες κοινωνιολόγοι που μας μίλησαν, αναφέρουν συχνά απασχόληση σε ιδιαίτερα μαθήματα γλωσσών ή άλλα ιδιαίτερα μαθήματα ή μικρές διαδοχικές συμβάσεις μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται μεγάλα κενά ανεργίας ή ηθελημένης μη απασχόλησης (στις περισσότερες περιπτώσεις σε σχέση με την απόκτηση των παιδιών τους). Κάποιες φορές κατά την περίοδο που δεν απασχολούνται, έρχεται μία εγκυμοσύνη, ίσως όχι τυχαία, και καταυτόν τον τρόπο για ένα διάστημα εκ των πραγμάτων δεν αναζητούν δουλειά και αφοσιώνονται στην οικογένεια και τη φροντίδα του/των παιδιών. Διαπιστώσαμε επομένως, ότι πέρα από τις αντικειμενικές δυσκολίες εύρεσης μίας θέσης εργασίας με πλήρη απασχόληση, η υποαπασχόληση ή η μη απασχόληση κατά την περίοδο που τα παιδιά τους είναι μικρά, αποτέλεσε σε ένα βαθμό και μια 'επιλογή' για τις γυναίκες κοινωνιολόγους με τις οποίες μιλήσαμε.

Για τις μεγαλύτερες σε ηλικία κοινωνιολόγους φαίνεται ότι οι σπουδές δεν συσχετίζονταν αυτόματα με την επαγγελματική ένταξη στην αγορά εργασίας και την επαγγελματική αποκατάσταση. Αποφάσισαν τι θα σπουδάσουν περισσότερο με κριτήριο το ενδιαφέρον για τις συγκεκριμένες σπουδές παρά την 'απασχολησιμότητα'. Οι δυνατότητες βέβαια απασχόλησης ήταν πολύ μεγαλύτερες δύο δεκαετίες πριν, από τις σημερινές στην Ελλάδα της κρίσης. Ταυτόχρονα φαίνεται από τις διηγήσεις τους ότι ούτε οι ίδιες, ούτε οι σύζυγοι τους, έθεταν ως προτεραιότητα την

ένταξη τους στην αγορά εργασίας. Αντίθετα φαίνεται ότι προτεραιότητα αποτελούσε η δημιουργία οικογένειας και η ανατροφή των παιδιών, ενώ η εργασία εντάσσονταν συμπληρωματικά στο μέτρο που δεν αποτελούσε εμπόδιο στις οικογενειακές υποχρεώσεις. Για τον λόγο αυτό άλλωστε οι γυναίκες αυτές, όταν μπορούσαν διατηρούσαν μία μικρή απασχόληση (κάποια ιδιαίτερα μαθήματα ως επί το πλείστον). Αλλά και οι αντιλήψεις τους για τον ρόλο της γυναίκας και τις έμφυλες σχέσεις αλλά και το οικογενειακό μοντέλο το οποίο υιοθέτησαν οι γυναίκες αυτές είναι πολύ περισσότερο παραδοσιακό από ότι για τις νεότερες, με την έννοια ότι οι οικογενειακές ανάγκες παραμένουν προτεραιότητα τους, με αποτέλεσμα το θέμα της ενεργής συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας να περνάει σε δεύτερη μοίρα.

Για τις νεότερες κοινωνιολόγους οι δυσκολίες της επαγγελματικής αποκατάστασης ήταν εξ αρχής γνωστές, πολλές φορές δε η επιλογή του τι θα ήθελαν να σπουδάσουν γίνονταν με κριτήριο τις δυνατότητες απασχόλησης που διαφαίνονταν στην αγορά εργασίας τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή (παιδαγωγικά, σχολές κοινωνικών λειτουργιών, ψυχολογία, κλπ). Σπουδάζοντας στις σχολές κοινωνιολογίας οι ερωτώμενες μας ανέφεραν συχνά ότι είχαν συνείδηση των δυσκολιών ένταξης τους στην αγορά εργασίας σε σχετικό αντικείμενο (άρα της μικρής 'αξίας' του πτυχίου τους για την αγορά εργασίας) αλλά και τις δυσκολίες εύρεσης κάποιας 'κανονικής' δουλειάς, έστω και σε ετερο-απασχόληση.

Ενώ το οικογενειακό μοντέλο το οποίο υιοθετούν οι νεότερες στην ηλικία κοινωνιολόγοι παραμένει ουσιαστικά παραδοσιακό,

φαίνεται ότι η ανεργία κάποιων ανδρών συζύγων/συντρόφων τους σπρώχνει προς μία σε μια πιο ουσιαστική συμμετοχή στη φροντίδα των παιδιών, του σπιτιού και της οικογένειας γενικότερα. Έτσι στην περίπτωση που κάποιος σύζυγος είναι άνεργος κατά την περίοδο που η σύζυγος του απασχολείται, εκείνος αναλαμβάνει τη φύλαξη του μικρού παιδιού και κάποιες δουλειές του σπιτιού τις οποίες δεν αναλάμβανε – ή αναλάμβανε σε πολύ μικρότερο βαθμό - όταν δούλευε. Ακόμη όμως και στην περίπτωση των συζύγων που είναι άνεργοι ή/και της έλλειψης υποστήριξης από την οικογένεια, η κατανομή των οικογενειακών βαρών φαίνεται να παραμένει ανισοβαρής. Ο σύζυγος αναλαμβάνει ένα μέρος από τη φροντίδα του/των παιδιών ή του σπιτιού αλλά ο συντονισμός και η κύρια ευθύνη του σπιτιού, του παιδιού και της οικογένειας γενικότερα παραμένει γυναικεία υπόθεση.

Απασχόληση και οικογενειακές υποχρεώσεις. Οι πολλαπλοί ρόλοι και η οικογενειακή αλληλεγγύη

Όπως ήδη αναφέραμε στις νεότερες γυναίκες κοινωνιολόγους εντοπίζουμε πολύ εντονότερη τη διεκδίκηση του ρόλου της μητέρας η οποία ταυτόχρονα είναι και εργαζόμενη και καταφέρνει, παρά τις δυσκολίες να συνδυάζει επιτυχημένα τους δύο ρόλους. Υιοθετούν δηλαδή τελικά ένα μοντέλο λιγότερο παραδοσιακό από τις μεγαλύτερες σε ηλικία συναδέλφους τους και προσπαθούν να συνδυάσουν εργασία και οικογένεια, έστω και αν η εργασία αυτή δεν είναι τόσο απαιτητική. Βέβαια και η μη ύπαρξη σταθερής απασχόλησης των γυναικών που ερωτήθηκαν συμβάλει προς την

κατεύθυνση της ανάληψης εκ μέρους τους του μεγαλύτερου και ουσιαστικότερου βάρους των οικογενειακών υποχρεώσεων ενώ οι δυσκολίες συμφιλίωσης οικογενειακών υποχρεώσεων και εργασίας εμφανίζονται ως πρόβλημα της γυναίκας κατά κύριο λόγο.

Επειδή το κράτος πρόνοιας δεν έχει ποτέ αναπτυχθεί σοβαρά στην χώρα μας, **το γεγονός αυτό επηρεάζει και τις αντιλήψεις των γυναικών σχετικά με τις ανάγκες τους και τα δικαιώματά τους ως εργαζομένων αλλά και ως πολιτών γενικότερα. Έτσι το θέμα της φύλαξης των μικρών παιδιών αντιμετωπίζεται σχεδόν πάντα ως προσωπικό θέμα και σχεδόν ποτέ ως υποχρέωση της Πολιτείας να προσφέρει αυτή την παροχή στους εργαζόμενους γονείς και ειδικότερα τις γυναίκες.** Βλέπουμε επίσης ότι ο θεσμός της οικογένειας με την οικογενειακή αλληλεγγύη και την αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών να παραμένει ένα μοντέλο καλά εδραιωμένο στην ελληνική κοινωνία, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις και αλλαγές φαίνεται να έχει υποστεί τις τελευταίες δεκαετίες.

Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην απασχόληση των γυναικών κοινωνιολόγων

Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλές φορές μας ειπώθηκε από τις γυναίκες κοινωνιολόγους με τις οποίες συνομιλήσαμε, ότι θεώρησαν από την αρχή της επαγγελματικής τους ζωής ότι θα ήταν δύσκολο με το συγκεκριμένο πτυχίο να βρουν κάποια σταθερή και 'κανονική' δουλειά ενώ η εργασιακή τους διαδρομή περιλαμβάνει διάφορες part-time ή επισφαλείς εργασίες. Η οικονομική κρίση φαίνεται να

ανατρέπει όμως ακόμη και αυτή την επισφαλή εργασιακή κατάσταση: η ζήτηση για ιδιαίτερα μαθήματα μειώνεται δραματικά, τα προγράμματα μέσω ΕΣΠΑ επίσης, αλλά ακόμη και για τις μικρές περιστασιακές συμβάσεις απαιτείται εγγραφή στο ΤΕΒΕ, ενώ τα αφορολόγητα ποσά μειώνονται, περιορίζοντας καταυτόν τον τρόπο και το εισόδημα από τέτοιου είδους απασχόληση, επομένως και τη δυνατότητα να απασχοληθεί κάποια γυναίκα για ένα μικρό χρονικό διάστημα.

Η οικονομική κρίση επηρέασε αναμφίβολα με διάφορους τρόπους και σε διάφορα επίπεδα τον τρόπο ζωής, την καθημερινότητα των οικογενειών και τους ρόλους ανδρών και γυναικών εντός της οικογένειας. Καταρχήν επηρεάζοντας αρνητικά την 'απασχολησιμότητα' των γυναικών και ιδιαίτερα όσων έχουν και οικογενειακές υποχρεώσεις, ως της πιο ευάλωτης ομάδας. Η οικονομική κρίση όμως δημιούργησε ασφυκτικές συνθήκες γενικότερα στην αγορά εργασίας με αποτέλεσμα να περιοριστούν οι δυνατότητες για απασχόληση κάθε μορφής – μόνιμης, part-time, περιστασιακής απασχόλησης ή απασχόλησης ως ελεύθερων επαγγελματιών, ανδρών και γυναικών. Είναι εμφανές επίσης από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήσαμε ότι οι γυναίκες αυτές όσο λιγότερο απασχολούνται, τόσο στρέφονται προς την οικογένεια και τον παραδοσιακό τους ρόλο των μητέρων, υπεύθυνων για τη φροντίδα του σπιτιού και την καθημερινότητα της οικογένειας ενώ θεωρούν ότι η βοήθεια για τη φύλαξη των παιδιών, αλλά και κάθε άλλη βοήθεια, μπορεί να προέλθει μόνο από την οικογένεια.

Τέλος να επισημάνουμε, ότι μπορεί μπροστά στη δυσκολία της 'συμφιλίωσης' της εργασίας και της οικογένειας, οι γυναίκες που συναντήσαμε να επέλεξαν να αποσυρθούν από την αγορά εργασίας για να φροντίσουν τα παιδιά τους διατηρώντας κάποια part-time ή ευέλικτη απασχόληση, αλλά το γεγονός της απόσυρσης, έστω και μερικής, από την αγορά εργασίας και η 'επιλογή' τους να ρίξουν το βάρος στη φροντίδα της οικογένειας φαίνεται να βιώνεται ως, μερική τουλάχιστον, αποτυχία. Η συχνή αναφορά των γυναικών κοινωνιολόγων στην ικανοποίηση από την οικογένεια, ακόμη και όταν γίνεται φανερό ότι η ύπαρξη της οικογένειας υπήρξε ανασταλτικός παράγοντας για τη 'δημιουργία' κάποιου τύπου καριέρας, δεν μπορεί να καλύψει και απογοήτευση των γυναικών αυτών από την αποτυχία τους να ικανοποιήσουν τις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες. Για να είμαστε περισσότερο ακριβείς, θα λέγαμε ότι η απογοήτευση εντοπίζεται στο ότι τελικά δεν κατάφεραν να «συνδυάσουν» μια πιο μόνιμη απασχόληση, κάποια καριέρα δηλαδή, με τη φροντίδα των παιδιών τους και της οικογένειας τους. **Η ύπαρξη της οικογένειας και των οικογενειακών υποχρεώσεων βιώνεται τελικά ως ανασταλτικός παράγοντας για την εξέλιξη στη δουλειά και την καριέρα και ως μία προσωπική απογοήτευση και ματαίωση.**

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η ανάλυση των συνεντεύξεων που πραγματοποιήσαμε επιβεβαίωσε την υπόθεση εργασίας μας. Οι συγκεκριμένες γυναίκες θεωρούν ότι οι σπουδές στην κοινωνιολογία δεν τους προετοιμάζουν για ένα συγκεκριμένο επάγγελμα και ότι το

‘ασθενές πτυχίο’ τους είναι μία από τις βασικές αιτίες της αδυναμίας τους να ενταχθούν ‘κανονικά’ στην αγορά εργασίας. Οι ίδιες δηλώνουν ότι θα επιθυμούσαν μία εργασία συμβατή με τη δημιουργία οικογένειας και την ανατροφή των παιδιών τους, ενώ οι περισσότερες εξέφρασαν και την επιθυμία να δουλέψουν μόνο σε κάποιο αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές τους. Οι δυσκολίες όμως που συνάντησαν οδήγησαν τις περισσότερες κοινωνιολόγους στην υποαπασχόληση ή την απασχόληση σε δουλειές ασταθείς οι οποίες επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών, αφήνοντας τις συχνά άνεργες.

Μέσα από τις συνεντεύξεις φάνηκε επίσης ότι η οικογένεια αποτέλεσε προτεραιότητα στη ζωή τους και ότι η απασχόληση και η συμφιλίωση της με τις οικογενειακές υποχρεώσεις υπήρξε ζητούμενο, το οποίο όμως δεν κατάφεραν να υλοποιήσουν, διότι δεν κατάφεραν να ενταχθούν κανονικά στην αγορά εργασίας. **Η υποαπασχόληση τους και η μη απασχόληση τους σχετίζεται δηλαδή τελικά ακριβώς με τη δυσκολία συμφιλίωσης της οικογενειακής τους ζωής με την επαγγελματική τους.**

Διαπιστώσαμε ότι οι μεγαλύτερες στην ηλικία γυναίκες κοινωνιολόγοι επέλεξαν με μεγαλύτερη ‘ευκολία’ να μην εργαστούν ή να έχουν μία μικρή ή ευέλικτη απασχόληση η οποία να συνδυάζεται με την ανατροφή των παιδιών τους, θεωρώντας ότι αργότερα θα μπορούσαν ενδεχομένως να ενταχθούν ή να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας. Οι νεότερες προσπάθησαν να ενσωματωθούν στην αγορά εργασίας αμέσως μετά την αποφοίτηση τους, αλλά οι προσπάθειές τους συνέπεσαν και με την οικονομική

κρίση οπότε δυσκολεύτηκαν πολύ περισσότερο από τις παλαιότερες συναδέλφους τους και περιορίστηκαν τελικά στη μερική απασχόληση.

Η δυσκολία συμφιλίωσης ή εναρμόνισης της οικογενειακής τους ζωής με την επαγγελματική τους εκφράζεται συχνά από τις γυναίκες αυτές ως δυσκολία να ικανοποιήσουν τις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες και βιώνεται ως, μερική τουλάχιστον, «αποτυχία». Είναι όμως παράλληλα φανερό ότι η ύπαρξη της οικογένειας και των οικογενειακών υποχρεώσεων τις οποίες ανέλαβαν και αναλαμβάνουν κατά κύριο λόγο εκείνες στο πλαίσιο του παραδοσιακού οικογενειακού μοντέλου υπήρξε ο κύριος ανασταλτικός παράγοντας για τη 'δημιουργία' κάποιου τύπου καριέρας για τις γυναίκες αυτές.

Σε όλες τις περιπτώσεις των γυναικών κοινωνιολόγων με τις οποίες συνομιλήσαμε το παραδοσιακό μοντέλο για τους ρόλους των δύο φύλων στο πλαίσιο της οικογένειας φαίνεται να είναι αυτό που καθορίζει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, την κατανομή των οικογενειακών υποχρεώσεων μεταξύ των συντρόφων/συζύγων, ακόμη και στις περιπτώσεις όπου λόγω της ανεργίας οι άνδρες σύζυγοι δεν εργάζονται.

Εν κατακλείδι, για τις άνεργες ή υποαπασχολούμενες γυναίκες κοινωνιολόγους η συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής τίθεται με άλλους όρους σε σχέση με τις συναδέλφους τους που έχουν μία μονιμότερη απασχόληση. Πρόκειται για γυναίκες οι οποίες απασχολούνται ευκαιριακά ή έχουν μια ελάχιστη επαγγελματική δραστηριότητα (κάποια ιδιαίτερα μαθήματα ή μία 5μηνια σύμβαση κάθε δύο χρόνια λόγω ανεργίας) συχνά από την

αποφοίτηση τους και μετά, κατάσταση η οποία επιδεινώθηκε στα χρόνια της κρίσης στη χώρα μας. Παρόλα αυτά ακόμη και η μικρή ή ελάχιστη απασχόληση τους στηρίζεται συχνά στη δυνατότητα φύλαξης των παιδιών και γενικότερα στη βοήθεια από την οικογένεια. Τέλος ιδιαίτερα για τις νεότερες γυναίκες παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι η απόκτηση παιδιών είναι μία συνειδητή επιλογή και φαίνεται να μην επηρεάζεται σοβαρά για εκείνες από τη δυσκολία συνδυασμού των ρόλων της εργαζόμενης γυναίκας και μητέρας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ποιοτική έρευνα έδειξε ότι η σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής επηρεάζεται σημαντικά από τις νέες συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί λόγω της πρόσφατης οικονομικής κρίσης. Επτά χρόνια μετά την έλευση της κρίσης, η ελληνική κοινωνία έχει υποστεί ποικίλες επιπτώσεις που αντανακλώνται στο εισόδημα, την εργασία, το κράτος πρόνοιας αλλά και την ιδιωτική σφαίρα. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες η σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, όπως δείχνουν οι μελέτες περίπτωσης του έργου επηρεάζεται από τους αλληπάλληλους κραδασμούς των κοινωνικών μετασχηματισμών που συντελούνται εν μέσω κρίσης. Ωστόσο παράλληλα εξακολουθούν να εμφανίζονται και βασικές διαστάσεις της ανισότητας κατά φύλο που προϋπήρχαν της πρόσφατης οικονομικής κρίσης.

Στην *πρώτη* μελέτη περίπτωσης που αφορά γυναίκες ιστορικούς στον ακαδημαϊκό χώρο η «ισότητα» στις σχέσεις των δύο φύλων αν και προβλέπεται στο παρόν σύστημα από ένα ισχυρό θεσμικό πλαίσιο, παρεμποδίζεται δομικά και εμπράκτως ακόμη και σε επαγγελματικές κατηγορίες που κατατάσσονται αβίαστα στις κοινωνικές και πνευματικές «ελίτ» της χώρας. Τα προβλήματα δεν οφείλονται αποκλειστικά στην εγγενή ανδροκρατική στελέχωση

κάποιων ανώτερων δημοσίων δομών, ούτε εκπορεύονται μόνον από τον πολυσυζητημένο τα τελευταία χρόνια «ιεραρχικό κατά φύλα καταμερισμό στην αγορά της εργασίας».

Στη *δεύτερη* μελέτη περίπτωσης αναδεικνύεται η δύσκολη συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής για τις γυναίκες δημοσίου υπαλλήλους. Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στη χώρα την τελευταία εξαετία, οι γυναίκες υπάλληλοι του δημόσιου τομέα βιώνουν δυσμενείς ανατροπές στους όρους και τις συνθήκες εργασίας τους, οι οποίες επηρεάζουν τόσο τις επαγγελματικές τους προσδοκίες όσο και την ικανότητά τους να τις εναρμονίσουν με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Η έρευνα κατέγραψε τις ιδιαιτερότητες της διαδικασίας αυτής δίνοντας έμφαση στην προσπάθεια των γυναικών υπαλλήλων με παιδιά να εξισορροπήσουν τις υποχρεώσεις της δουλειάς με τη φροντίδα της οικογένειάς τους. Οι αφηγήσεις δέκα γυναικών υπαλλήλων του δημόσιου τομέα, επικεντρώθηκαν στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες αυτές στην καθημερινή τους ζωή καθώς και σε προτάσεις μέτρων που θα μπορούσαν να συμβάλουν στη βελτίωση της ισορροπίας της οικογενειακής και επαγγελματικής τους ζωής.

Στην *τρίτη* μελέτη περίπτωσης προκύπτει ότι η σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής των γυναικών δικαστών είναι μια σχέση ασύμπτωτη. Μέσα από αυτή την έρευνα αναδείχθηκαν περιπτώσεις γυναικών δικαστών που είναι δραστήριες, δουλεύουν σκληρά αλλά είναι και ευαίσθητες, με βαθιά ενσυναίσθηση για τους ανθρώπους που καλούνται να κρίνουν από την έδρα. Τα καθήκοντά

τους ως δικαστικών λειτουργιών συγκρούονται με τα συναισθήματά τους και πολύ περισσότερο με τις απαιτήσεις του μητρικού τους ρόλου. Ενός ρόλου τον οποίο υποχρεούνται να διαδραματίζουν σε συνθήκες πίεσης και φόρτου εργασίας στην «έδρα» και πολύ περισσότερο στο σπίτι το οποίο είναι ο συνήθης και κύριος χώρος εργασίας. όσο κ τη συγκίνηση που νοιώθουν , να συγκινούνται, και να μιλούν ελεύθερα – να έχουν ανάγκη να μιλήσουν – για όλα, ακόμα και για τα πιο λεπτά προσωπικά κι επαγγελματικά ζητήματα. Αυτές τις γυναίκες, λοιπόν, που συμμετείχαν στην έρευνά μου με αφορμή τη σημερινή μου παρουσίαση θέλω να ευχαριστήσω για την εμπιστοσύνη και τη γενναιοδωρία τους, να μοιραστούν μαζί μου τις απόψεις τους αλλά και μερικά πολύ προσωπικά και συχνά επώδυνα βιώματα. Ως εκ τούτου η έρευνα έδειξε ότι είναι πολλαπλές οι ψυχολογικές και κοινωνικές πιέσεις που υφίστανται οι γυναίκες δικαστές όχι μόνον εξαιτίας της ιδιομορφίας του επαγγέλματος αλλά και της εξαιρετικής δυσκολίας να συνδυαστούν οι διιστάμενες απαιτήσεις του κόσμου της εργασίας και του κόσμου της οικογένειας.

Στην *τέταρτη* μελέτη περίπτωσης αναφέρεται ότι το ελεύθερο επάγγελμα γενικά και η δικηγορία ειδικότερα θεωρείται ασυμβίβαστο με την μητρότητα, επειδή δεν μπορεί να διευθετηθεί με χρονικούς περιορισμούς στην άσκησης του. Στο πλαίσιο της διερεύνησης της ισορροπίας εργασίας-ζωής των γυναικών αυτοαπασχολούμενων δικηγόρων οι περιπτώσεις που μελετήθηκαν, ανέδειξαν πολλές πτυχές της σχέσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, σκιαγραφώντας έναν «κόσμο τύψεων», μια «σύγκρουση που

τρέφει» προσφέροντας και ικανοποίηση και μία συνεχή υπέρβαση. Σημαντική στήριξη παρέχει η γονεϊκή οικογένεια, η συζυγική ανάληψη του πατρικού ρόλου ή έστω η κατανόηση καθώς και η οικονομική άνεση που εξασφαλίζει την παροχή διάφορων υπηρεσιών, παράγοντες που ιδανικά θα πρέπει να συντρέχουν ταυτόχρονα. Παρά τους ελιγμούς και τις καταπονήσεις που είναι ή ήταν διατεθειμένες να κάνουν οι γυναίκες αυτές, οι απώλειες είναι δεδομένες και ποικίλει το που εντοπίζονται: στις στιγμές που χάθηκαν από την σχέση μητέρας- παιδιού, στον κλονισμό του γάμου, στον επαγγελματικό χώρο, στην προσωπική τους υγεία. Η κρίση που αντιμετωπίζει η χώρα και αφορά σε όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής έχει επιδεινώσει κατά πολύ την κατάσταση και οι προοπτικές του επαγγέλματος είναι δυσσείωνες γενικά με τις γυναίκες να πλήττονται περισσότερο.

Στην *πέμπτη* μελέτη περίπτωσης αναδεικνύεται ότι η σχέση εργασίας και οικογένειας των γυναικών συμβολαιογράφων διέπεται από τους νέους όρους άσκησης του επαγγέλματος εν μέσω οικονομικής κρίσης. Κατά παράδοση το επάγγελμα του συμβολαιογράφου ήταν συνυφασμένο με υψηλό κύρος, γόητρο και υψηλές οικονομικές απολαβές. Επιπλέον η δυνατότητα ρύθμισης του ωραρίου εργασίας αποτελούσε σημαντικό λόγο επιλογής του επαγγέλματος αυτού από γυναίκες που ήθελαν να αποκτήσουν οικογένεια. Όλες αυτές οι παράμετροι του συμβολαιογραφικού επαγγέλματος δημιουργούσαν μέχρι την έλευση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα ένα ασφαλές περιβάλλον εντός του οποίου ήταν δυνατή η εξισορρόπηση οικογένειας και εργασίας γιατί υπήρχαν

ισχυρά αντισταθμίσιμα. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, με τις αλλαγές που συντελούνται στο κράτος, με τη κρίση στον κατασκευαστικό τομέα και την υπερφορολόγηση των ακινήτων, με την φορολογική επιβάρυνση των πολιτών αλλά και των ελευθέρων επαγγελματιών, την πολυνομία και την αύξηση της γραφειοκρατίας, οι συνθήκες άσκησης του επαγγέλματος άλλαξαν ριζικά επηρεάζοντας καταλυτικά τα αντισταθμίσιμα που επέτρεπαν την εξισορρόπηση της επαγγελματικής και της οικογενειακής ζωής των γυναικών συμβολαιογράφων. Στο νέο επισφαλές περιβάλλον εργασίας τους, οι γυναίκες αυτές, οι οποίες αποτελούν σήμερα και την πλειοψηφία στον κλάδο, ο συνδυασμός του ρόλου της μητέρας και της συμβολαιογράφου βασίζεται σε συνεχή αναζήτηση νέων ισορροπιών ανάμεσα από την μία πλευρά στην άσκηση ενός ελεύθερου επαγγέλματος που συνεχώς επιφορτίζεται με αρμοδιότητες και ευθύνες του κράτους χωρίς αντίστοιχες οικονομικές απολαβές και από την άλλη στην ανταπόκριση στον παραδοσιακό ρόλο της μητέρας και νοικοκυράς που δεν υποστηρίζεται ούτε από το κράτος ούτε πλέον από προσφυγή σε επί αμοιβή εξωτερική βοήθεια. Τις ανατροπές που προκαλεί η τρέχουσα κρίση οι γυναίκες συμβολαιογράφοι βιώνουν με καθημερινό άγχος και οδύνη μη διαβλέποντας ένα ευοίωνο μέλλον για την επιβίωση του επαγγέλματός τους αλλά και για τις προοπτικές εξασφάλισης ενός ικανοποιητικού επιπέδου ζωής για τις ίδιες και για τα παιδιά τους.

Στην *έκτη* μελέτη περίπτωσης δίδεται έμφαση στη διαρκή σύγκρουση μεταξύ των επαγγελματικών και οικογενειακών ρόλων

των γυναικών γιατρών με ανήλικα παιδιά. Η επιτυχής και ισορροπημένη εναρμόνιση της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή μοιάζει ιδιαίτερα δύσκολη για τις περισσότερες γυναίκες γιατρούς με ανήλικα παιδιά, καθώς η παρατεταμένη οικονομική κρίση επιτείνει τις αντικειμενικές και υποκειμενικές δυσκολίες που έτσι κι αλλιώς αντιμετωπίζουν στην προσπάθειά τους να ασκήσουν επιτυχώς το επάγγελμά τους, παράλληλα με τη δημιουργία οικογένειας, αλλά και την προσωπική τους ισορροπία. Καθώς χειροτερεύουν οι συνθήκες άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος, χειροτερεύουν και οι προοπτικές εξισορρόπησης των σύνθετων ρόλων που έχουν επωμιστεί οι γυναίκες γιατροί. Όπως προκύπτει από την ποιοτική έρευνα, οι γιατροί αντιμετωπίζουν με στωικότητα και προσωπικές θυσίες τις σημαντικές δυσκολίες συνδυασμού των σύνθετων ρόλων τους, με μικρές εκπτώσεις στον χρόνο που αφιερώνουν στα παιδιά τους και πολύ μεγαλύτερες στην καριέρα τους και την προσωπική τους ανάπτυξη.

Στην *έβδομη* μελέτη περίπτωσης αναδεικνύονται κρίσιμες ανατροπές που συντελούνται στο γυναικείο επάγγελμα της φαρμακοποιού εν μέσω κρίσης. Μέχρι πρόσφατα πολλές γυναίκες επέλεξαν το επάγγελμα της φαρμακοποιού, θεωρώντας πως ανάμεσα στα επαγγέλματα υγείας είναι το περισσότερο γυναικείο, αφού παρείχε το κατάλληλο ωράριο και συνθήκες εργασίας που επέτρεπαν την ομαλή εξισορρόπηση της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή, Γι αυτό και τις τελευταίες δεκαετίες η πλειοψηφία των φαρμακοποιών στη χώρα μας – και σε άλλες χώρες – είναι γένους θηλυκού. Με την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης και τη

διαφοροποίηση του τρόπου λειτουργίας των φαρμακείων Η ισορροπία που είχε επιτευχθεί κλονίστηκε. Οι γυναίκες φαρμακοποιοί αισθάνονται πως δεν ανταποκρίνονται ικανοποιητικά σε κανέναν από τους ρόλους τους και κοιτάζουν το μέλλον χωρίς αισιοδοξία.

Στην *όγδοη* μελέτη περίπτωσης έρχονται στην επιφάνεια οι εύθραυστες ισορροπίες ανάμεσα στις φιλοδοξίες και τις επιθυμίες των γυναικών αισθητικών που είναι μητέρες ανηλίκων παιδιών, ιδιαίτερα σε συνθήκες κρίσης. Η άσκηση του επαγγέλματος της αισθητικού και μάλιστα έχοντας δική της επιχείρηση προϋποθέτει επιχειρηματικές δεξιότητες και φυσική αντοχή, δεδομένου ότι η διεύρυνση ή/και η διατήρηση της πελατείας σε καιρούς κρίσης καθίσταται δύσκολο εγχείρημα. Η παρούσα κρίση συνετέλεσε στην αύξηση των ωρών εργασίας, στη μείωση του κόστους των παρεχομένων υπηρεσιών δημιουργώντας μια εύθραυστη σύζευξη επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής και διλήμματα ως προς την ιεράρχηση προτεραιοτήτων και αναγκών ανάμεσα στην επαγγελματική και οικογενειακή σφαίρα.

Στην *ένατη* μελέτη περίπτωσης, που αφορούσε γυναίκες αρχιτεκτόνισσες που ασκούν ελεύθερο επάγγελμα φάνηκε ότι η επαγγελματική ζωή των γυναικών αυτών έχει σοβαρά πληγεί από την οικονομική κρίση. Οι αφηγήσεις των γυναικών αυτών, μητέρων ανηλίκων παιδιών ανέδειξαν τα σημεία τριβής που ανακύπτουν τόσο κατά την άσκηση του επαγγέλματος εν μέσω κρίσης όσο και κατά την προσπάθεια εξεύρεσης ισορροπίας μεταξύ του κόσμου της εργασίας και του κόσμου της οικογένειας. Η έρευνα κατέγραψε επίσης τις πολλαπλές επινοήσεις και πρακτικές που οι γυναίκες αυτές

υιοθετούν κατά την άσκηση των σύνθετων ρόλων που διαδραματίζουν προκειμένου να ανταποκριθούν στις πολλαπλές απαιτήσεις της επαγγελματικής και της οικογενειακής τους ζωής.

Στη *δέκατη* μελέτη περίπτωσης φάνηκε ότι η οικογενειακή και επαγγελματική ζωή των γυναικών αρχιτεκτόνων / πολιτικών μηχανικών που κινούνται ανάμεσα στην ετεροαπασχόληση και την ανεργία έχει πληγεί από την οικονομική κρίση. Έχουν σοβαρά επηρεαστεί οι συνθήκες εργασίας των συγκεκριμένων επαγγελματικών κλάδων αλλά και οι τρόποι με τους οποίους, προ κρίσης, οι γυναίκες αυτές συνδύαζαν την επαγγελματική με την οικογενειακή ζωή. Η έρευνα ανέδειξε τα προβλήματα που οι γυναίκες αυτές αντιμετωπίζουν σήμερα λόγω της κρίσης, αλλά και τις διαφορετικές στρατηγικές που αυτές ακολουθούν προκειμένου να ανταποκριθούν στους πολλαπλούς ρόλους που έχουν αναλάβει στο πλαίσιο της επαγγελματικής και της οικογενειακής τους ζωής.

Στην *ενδέκατη* μελέτη περίπτωσης αναδείχθηκε ότι για τις άνεργες ή υποαπασχολούμενες γυναίκες κοινωνιολόγους η συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής τίθεται με άλλους όρους σε σχέση με τις συναδέλφους τους που έχουν μία μονιμότερη απασχόληση. Πρόκειται για γυναίκες οι οποίες απασχολούνται ευκαιριακά ή έχουν μια ελάχιστη επαγγελματική δραστηριότητα συχνά από την αποφοίτηση τους και μετά, κατάσταση η οποία επιδεινώθηκε στα χρόνια της κρίσης στη χώρα μας. Παρόλα αυτά ακόμη και η μικρή ή ελάχιστη απασχόληση τους στηρίζεται συχνά στη δυνατότητα φύλαξης των παιδιών και γενικότερα στη βοήθεια από την οικογένεια. Τέλος ιδιαίτερα για τις

νεότερες γυναίκες παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι η απόκτηση παιδιών είναι μία συνειδητή επιλογή και φαίνεται να μην επηρεάζεται σοβαρά για εκείνες από τη δυσκολία συνδυασμού των ρόλων της εργαζόμενης γυναίκας και μητέρας.

Αποτιμώντας συνολικά τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας προκύπτει ότι κοινός παρονομαστής όλων των μελετών είναι ότι σήμερα, στην Ελλάδα της κρίσης, η σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής αποκλίνει όλο και περισσότερο από την προοπτική της συμφιλίωσης. Ανεξάρτητα με το αν πρόκειται για γυναίκες ιστορικούς που εργάζονται ως μέλη ΔΕΠ και ερευνήτριες, δικαστές, γιατρούς, δικηγόρους, συμβολαιογράφους, φαρμακοποιούς, αρχιτέκτονες/ πολιτικούς μηχανικούς, κοινωνιολόγους, επιχειρηματίες/αισθητικούς, δημοσίους υπαλλήλους και κοινωνιολόγους, η εξισορρόπηση του κόσμου της εργασίας και του κόσμου της οικογένειας εμφανίζεται σαν ένα επιπλέον επώδυνο 'καθήκον' στον μακρύ κατάλογο επαγγελματικών και οικογενειακών υποχρεώσεων των γυναικών αυτών. Εν απουσία υποστηρικτικών κρατικών δομών και σε συνθήκες συρρίκνωσης των εισοδημάτων η προσφυγή σε αμειβόμενες εξωτερικές υπηρεσίες βοηθητικού χαρακτήρα, τόσο στην εργασία, όσο και στην οικογένεια, καθίσταται εξαιρετικά δυσχερής. Αντίθετα, οι υιοθετούμενες μνημονιακές πολιτικές, επιδεινώνουν τις συνθήκες άσκησης των επαγγελμάτων και πλήττουν ποικιλοτρόπως τις γυναίκες που μελετήθηκαν. Οι πολιτικές αυτές λειτουργούν σε βάρος της προοπτικής συμφιλίωσης του κόσμου της εργασίας και της

οικογένειας ωθώντας, σε κάποιες περιπτώσεις, τις γυναίκες αυτές να αναζητούν διέξοδο στην πρόωρη έξοδο από το επάγγελμα.

Στην Ελλάδα της κρίσης η πλάστιγγα ανάμεσα στην επαγγελματική και οικογενειακή ζωή των γυναικών που μελετήθηκαν έχει αρχίσει να γέρνει προς την πλευρά της επιστροφής στον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας ως μητέρας και νοικοκυράς σε βάρος της θέσης που κατέκτησαν οι γυναίκες στη δημόσια σφαίρα μεταπολεμικά και ιδίως κατά τις τελευταίες δεκαετίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αβδελά Έ., 1990, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού: καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Μελέτες νεοελληνικής ιστορίας, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα.

Αλιπράντη, Λ. (1998). «Καταμερισμός ή συνέργεια; Ένα δίλημμα για άντρες και γυναίκες. Τάσεις και προοπτικές». Πρακτικά Ευρωπαϊκού Φόρουμ. *Ίδρυμα για το Παιδί και την Οικογένεια, Οικογένεια-Ευρώπη-21^{ος} αιώνας: Όραμα- Θεσμοί*. Αθήνα: Νέα Σύνορα, Λιβάνης, , σελ.178-182.

Αλιπράντη-Μαράτου, Λ. (συνεργ. Τσακμάκης, Δ.) (2008). *Παλαιά και νέα επαγγέλματα. Μια προσέγγιση από την πλευρά του φύλου*. Αθήνα: Κ.Ε.Θ.Ι.

Αρβανίτης, Κ., Ξυδοπούλου, Ε., Παπαγιαννοπούλου, Μ. (2007). *Εγχειρίδιο για το ρόλο των ανδρών/ πατέρων στην εξισορρόπηση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής*. Αθήνα: Κ.Ε.Θ.Ι.

Εμκε-Πουλοπούλου, Η. (2015). *Το κόστος της κρίσης και η άδικη κατανομή του στην Ελλάδα, 2009-2014*. Αθήνα: Εκδ. Βογιατζή.

Θανοπούλου, Μ. κ.ά. (1999). «Η σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Διερεύνηση ελληνικής βιβλιογραφίας», *Σύγχρονα Θέματα*, Τεύχος 71-72.

Καραμεσίνη, Μ. (2015) *Γυναίκες και Λιτότητα: Η οικονομική κρίση και το μέλλον της ισότητας των φύλων*, Rubery J. (επιμ), μετφρ: Γιάννης Βογιατζής, Γιώργος Καράμπελας, Μιχάλης Λαλιώτης, Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.

Κορωναίου, Α., Πρεπούδης, Χ., Σιώτου, Ι. & Τικταπανίδου, Α. (2006). *Ο ρόλος των πατέρων στην εξισορρόπηση της επαγγελματικής και οικογενειακής - προσωπικής ζωής*, Αθήνα: Κ.Ε.Θ.Ι.

Λυμπεροπούλου Χριστ., Βασιλάτη Ζαφ., 1991, «Η Γυναίκα Δικαστική Λειτουργός», Εταιρεία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες, Δικαιοσύνη και Δικαστές. Προβλήματα και Προοπτικές, Α' Συνέδριο, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (1999). *Η οικογένεια στην Αθήνα. Πρότυπα οικογένειας και συζυγικές πρακτικές*. Πρόλογος: Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη. Β' έκδοση, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, ΕΚΚΕ.

Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (2000). «Οι ρόλοι των δυο φύλων στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία: Καταμερισμός ή συνέργεια;» στο *Δομές*

και σχέσεις εξουσίας στη σημερινή Ελλάδα, Αθήνα: Ίδρυμα Σ. Καράγιωργα, σελ. 482-498.

Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (επιμ.), 2002. Οικογένεια και κράτος πρόνοιας στη νέα χιλιετία. Αθήνα: Gutenberg/ΕΚΚΕ.

Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (Επιμέλεια-Εισαγωγή) 2002. *Οικογένειες και το Κράτος Πρόνοιας στην Ευρώπη. Τάσεις και προκλήσεις στον εικοστό πρώτο αιώνα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ-Gutenberg (Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης και Κοινωνικής Πολιτικής).

Μαράτου-Αλιπράντη Λ. (2010). «Νέες μορφές οικογένειας. Τάσεις και εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα» *Εγκέφαλος* 47(2):55-66.

Μαράτου-Αλιπράντη Λ. (2012). «Οικογένεια, μορφές συμβίωσης και διαγενεακές σχέσεις: σύγχρονες τάσεις και εξελίξεις στην Ελλάδα». Στο Μ. Βαρβούνης, Μ. Σέργης (επιμ.). *Ελληνική Λαογραφία. Ιστορικά, Θεωρητικά, Μεθοδολογικά, Θεματικά*. Αθήνα.

Μαράτου- Αλιπράντη Λ. (2013), «Ελληνική οικογένεια: Σύγχρονες τάσεις και εξελίξεις». Στα Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΕΚΕ, *Ελληνική Κοινωνία, 1975-2010. Μετασχηματισμοί, Ανακατατάξεις, προκλήσεις*. Επιμ. Μ. Αντωνοπούλου, Σ. Κονιόρδος

Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (2014). «Κοινωνική συνοχή και οικογένεια-Μεταβολές και αλληλεπιδράσεις». Στο Οικογένεια, Φύλο και

Μετανάστευση στη Σύγχρονη Ελλάδα. Τιμητικός Τόμος για την Καθηγήτρια Λ. Μουσούρου, Αθήνα: Gutenberg, σελ. 70-87.

Μαράτου –Αλιπράντη, Λ. (2015). « Διερευνώντας τις ανάγκες των γονέων των παιδιών σε παιδικούς σταθμούς της Αθήνας». Στο Μ. Θανοπούλου, Α. Μουρίκη, Ι. Τσίγκανου (επιμ.). *Απασχόληση και Κοινωνική Πολιτική στο Δήμο της Αθήνας. Ερευνητικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: ΕΚΚΕ,σελ.85-104.

Ματσαγγάνης, Μ., Πετρόγλου, Α. 2001, Το σύστημα κοινωνικής προστασίας και οι γυναίκες, Αθήνα: ΚΕΘΙ.

Μοίρα-Μυλωνοπούλου Π., 1998, *Οι Δημόσιοι Υπάλληλοι. Κοινωνιολογική προσέγγιση: αυτοαντίληψη, αυτοκριτική, στερεότυπα*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας.

Μουρίκη, Α. (2006). *Πολιτικές προτεραιότητες και σημαντικά ζητήματα που αναδύονται σε σχέση με τη συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής*. Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής- Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών -Έργο Άλκηστις- ΚΠ EQUAL.

Μουρίκη, Α. (2008-α). *Συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Το θεσμικό πλαίσιο στην Ελλάδα για την ισότητα και τη συμφιλίωση*. Κ.Π. Equal – Εθνικό Θεματικό Δίκτυο.

Μουρίκη, Α. (2008-β). *Πολιτικές προτεραιότητες και σημαντικά ζητήματα που αναδύονται σε σχέση με τη συμφιλίωση οικογένειας και επαγγελματικής ζωής*. Εθνικό Κέντρο Ερευνών (ΕΚΚΕ).

Μουρίκη, Α., 2005. «Η ισότητα των φύλων στις πολιτικές απασχόλησης», στο Μ. Καραμεσίνη, Γ. Κουζής (επιμ.), Πολιτική Απασχόλησης: Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής. Αθήνα: Gutenberg, σσ. 241-263.

Μουσούρου, Λ., Στρατηγάκη Μ. (επιμέλεια) (2004), *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής. Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις*. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ), Αθήνα : Gutenberg.

Μουσούρου, Λ., 2005. Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική. Αθήνα: Gutenberg.

Μουσούρου, Λ. (2005α) *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία των ηλικιών και των γενεών*, Αθήνα: Gutenberg (Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης και Κοινωνικής Πολιτικής).

Μουσούρου, Λ. (2005β) *Γυναίκα και απασχόληση*. Δέκα Ζητήματα. Αθήνα: Gutenberg (Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης και Κοινωνικής Πολιτικής).

Παπαικονόμου Α.(2013). «Η κατανομή των οικογενειακών ρόλων στην ελληνική οικογένεια και η επίδραση της στην κοινωνικοποίηση των παιδιών. Εμπειρική προσέγγιση»,. *ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ* τεύχος 107-108 .

Πετρόγλου Π., Δημητριάδη, Μ. 2002. Οδηγός καλών πρακτικών για το συνδυασμό οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Αθήνα: ΚΕΘΙ.

Στρατηγάκη, Μ., 2004. “Η απασχόληση των γυναικών: ανάγκη ή επιλογή;” στο Λ. Μουσούρου, Μ.Στρατηγάκη (επιμ.), Ζητήματα Οικογενειακής Πολιτικής. Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρικές Διερευνήσεις. Αθήνα: Gutenberg, σελ. 227-250.

Στρατηγάκη, Μ., 2007. Το φύλο της κοινωνικής πολιτικής. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Συμεωνίδου, Χ. (2002) «Γάμος – Διαζύγιο, Συμβίωση – Χωρισμός στην Ελλάδα: Αποτελέσματα Έρευνας». Στο Μαράτου-Αλιπράντη Λ. (επιμ.), *Οικογένειες και Κράτος Πρόνοιας στην Ευρώπη. Τάσεις και προκλήσεις στον εικοστό πρώτο αιώνα*, Αθήνα: Gutenberg, , σελ. 115-130.

Συμεωνίδου, Χ. (2006). «Η Κατανομή της απασχόλησης στην αγορά εργασίας και στο νοικοκυριό: Αποτελέσματα Πανελλήνιας Έρευνας».

Στο Κονιόρδος, Σ., Μαράτου, Λ., Παναγιωτοπούλου, Ρ., *Κοινωνικές εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Σάκουλας, σελ 395-411.

Τσουκαλάς Κ., 1986. Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στην μεταπολεμική Ελλάδα. Αθήνα: Θεμέλιο.

Χατζηγιάννη Α., Κάλλας Γ. (2005). «Εκπαιδευτικό κεφάλαιο και πρόσβαση στην αγορά εργασίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, No 116, σσ 141-166.

Ξενόγλωσση

Abendroth, A.-K., Dulk, L. den, 2011, "Support for the work-life balance in Europe: the impact of state, workplace and family support on work-life balance satisfaction", *Work, employment and society*, 25 (2), p.p. 234-256.

Alipranti, L. and Nikolaou, A. (2008). *Participation of Women in the Labour Market and Reconciliation Policy in Greece*. Available online at:

http://www.ciimu.org/uploads/20080328/alipranti_nikolau_doc.pdf

(Last Accessed: 2 October 2009).

Alipranti-Maratou, L. and Nikolaou, A. (2011). "*Reconciliation of work and family in Greece: policy responses and dimensions of public*

debate". In Elisabetta Addis et al. (eds) *Gender and well being: the role of institutions*. Aldershot: Ashgate Publications, pp. 201-219.

Alipranti-Maratou L. - Nikolaou A., (2011). «Reconciliation of work and family in Greece: policy responses and dimensions of public debate», in Elisabetta Addis et al. (eds). *Gender and wellbeing: the role of institutions*. Aldershot: Ashgate Publications, 2011, σελ.201-219.

Alipranti-Maratou, L. (2016) « L'impact de la crise sur l'emploi des femmes dans la réalité européenne actuelle ». Communication aux *15es Journées Internationales de Sociologie du Travail (JIST 2016)*, Athènes 11-13 mai 2016.

Amin, M.E.K., Chewning, B., 2016, "Pharmacists' counseling on oral contraceptives: A theory informed analysis", *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 12 (5), p.p. 669-681.

Bjork Eydal Guony Bet al. (eds). (2008). *Equal Rights to Earn and Care. Parental Leave in Iceland*. Iceland: Haskola Islands Gimli.

Boje, T. 2007. «Welfare and work. The gendered organization of work and care in different European countries», *European Review*, Vol. 3, pp. 373-395.

Campbell Clark, S., 2000, "Work/family border theory: A new theory of work/family balance", *Human Relations*, 53 (6), p.p. 747-770.

Campbell Clark, S., 2001, "Work Cultures and Work/Family Balance", *Journal of Vocational Behavior*, 58 (3), p.p. 348-365.

Craig, L.(2006). *Does Father Care Mean Fathers Share? Gender & Society*. Vol. 20 no. 2, pp. 259-281.

Crompton R., Lyonette C., 2006. Work-Life 'Balance' in Europe, *Acta Sociologica*, Vol 49(4), pp. 379-393.

Foster, C., Resnick, S., 2013, "Service worker appearance and the retail service encounter: the influence of gender and age", *The Service Industries Journal*, 33 (2), p.p. 236-247.

Gauthier, A. (2010). *The Impact of the Economic Crisis on Family Policies in the European Union*. European Commission, Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG Social Protection and Integration Social and Demographic Analysis.

Gidman, W. K., Hassell, K., Day, J., Payne, K., 2007, "The impact of increasing workloads and role expansion on female community pharmacists in the United Kingdom", *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 3 (3), p.p. 285-302.

Gidman, W., 2007, *Factors underpinning the work patterns of female community pharmacists over the age of 30*, London: Pharmacy Practice Research Trust.

Goldin, Cl., Katz, L. F., 2016, "A Most Egalitarian Profession: Pharmacy and the Evolution of a Family-Friendly Occupation", *Journal of Labor Economics*, 34 (3), p.p. 705-746.

Greenhaus, H.J., Collins, M.K. & Shaw, D.J., "The relation between work-family balance and quality of life", *Journal of Vocational Behaviour*, Vol. 63, 2003, pp. 510-531.

Hattery, A. (2001). *Women, Work and Family: Balancing and Weaving*. London: Sage.

Heather Boushey (2016), "Finding Time: The Economics of Work-Life Conflict", *Harvard University Press*, April 2016. Available at: <http://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674660168&content=toc>

Henderson, M.L., 2000, "Women in Pharmacy: Twenty-Five Years of Growth", *Annals of Pharmacotherapy*, 34 (7-8), p.p. 943-946.

Huink, J. (2012). "New patterns or no patterns? Changing family development and family life in Europe". In Scabini, Eug. and

Rossi, G. (eds) (2012). *Family Transitions and Families in Transition*. Milano, Vita e Pensiero, pp 49-71.

Jeanne Fagnani J., Letablie M.Th., "Work and family life balance: the impact of the 35-hour laws in France", *Work, employment and society*, Vol 18 (3), pp.551-572.

Jeanne Fagnani J., Letablie M.Th., 2003. «Qui s'occupe des enfants pendant que les parents travaillent?», *Recherches et Prévisions*, No 72, pp. 21-35.

Kalliath, T. and Brough, P. (2008). "Work-Life Balance: A Review of the Meaning of the Balance Construct". *Journal of Management and Organisation*. Vol. 14, no. 3, pp. 323-327.

Karamessini, M. (2013). "Comments Paper – Greece Parenting in Greece. Parenting in France, France, 05-06 November 2013 Exchange of good practices on gender equality.

Lewis Suzan, Smithson Janet (2001). "Sense of Entitlement to Support for the Reconciliation of Employment and Family Life", *Human Relations*, vol. 54, no 11, pp. 1455-1481.

Lewis, J. (2001). *The Decline of the Male Breadwinner Model. Implications of Work and Care*. Social Politics. Oxford University Press.

Lewis, J. (2006). "Work/Family Reconciliation, Equal Opportunities, and Social Policies: The Interpretation of Policy Trajectories at the EU Level and the Meaning of Gender Equality" , *Journal of European Public Policy*. Vol. 13,no. 3,pp. 420-437.

Maratou-AliprantiL. (2007). «*Private Sphere and Gendered Differentiation*. Στο 'Εμφυλοι Μετασχηματισμοί/ *Gendered Differentiations*. Conference proceedings. Rethymnon: University of Crete, pp. 224-234.

Marks, S.R., & MacDermid, S. M. (1996). "Multiple roles and the self: A theory of role balance". *Journal of Marriage and the Family*.Vol. 58, pp. 417-432.

Matsaganis, M. (2013).*The Greek Crisis: Social Impact and Policy Responses*. Friedrich Ebert Stiftung.

Mattingly, M.&Sayer L., (2006). "Under Pressure: Gender Differences in the Relationship between Free Time and Feeling Rushed". *Journal of Marriage and Family*.Vol..68, pp. 205–221.

Pandolfini, V. (2014)."Families, care and work in European Mediterranean Countries: findings and lessons from a comparative analysis of work-life balance policies". *Italian Sociological Review*, 4 (1), 53-80.

Perrons D., 2003. "The new Economy and the Work-Life Balance: Conceptual Explorations and a Case Study of New Media". *Gender, Work and Organizations*, Vol 10, No1, pp. 65-93.

Scabini, Eug. and Rossi, G. (eds) (2012). *Family Transitions and Families in Transition*. Milano, Vita e Pensiero.

Seston, L., Hassel, K., 2009, *Pharmacy Workforce Census 2008: Main findings*, London: Royal Pharmaceutical Society of Great Britain.

Shann, Ph., Hassell, K., 2004, *An exploration of the diversity and complexity of the pharmacy locum workforce*, London: Royal Pharmaceutical Society of Great Britain.

Shann, Ph., Hassell, K., 2006, "Flexible working: Understanding the locum pharmacist in Great Britain", *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 2 (3), p.p. 388-407.

Stratigaki, M. (2004). "Cooptation of Gender Concepts in EU Policies". *Social Politics*. Vol. 11, no. 1, pp. 30-56. Oxford University Press.

Verloo M. and Pantelidou M., (editors), (2005), "Differences in the Framing of Gender Inequality as a Policy Problem across Europe». *The Greek Review of Social Research*, Special Issue, No 117 B.

Verloo M., Maratou-Alipranti, L. et al. (2005), "Framing the organisation of intimacy as a policy problem across Europe ». *The Greek Review of Social Research*, Special Issue "Differences in the Framing of Gender Inequality as a Policy Problem across Europe», M. Verloo and Maro Pantelidou, (Editors), No 117 B, σελ. 119-148.

Visser, F. & Williams, L. (2006). " *Work-Life Balance: Rhetoric Versus Reality?*" UNISON.

Voicu, M., Voicu, B. & Strapcova, K. (2008-b). "Housework and Gender Inequality in European Countries". *European Sociological Review*. Vol. 00 no.00 pp. 1–13.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ**

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟΣ ΒΑΣΙΚΟΣ ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΣΚΕΛΕΤΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Εξειδικεύτηκε ανά κατηγορία

Υποέργο

Ισορροπία μεταξύ εργασίας και ζωής στο πλαίσιο της αλλαγής στην
οικογένεια και στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα - WORLBAL - EOX

GR07 / 3939

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ:.....

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:.....

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ:

1. Βασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά της ερωτώμενης

(ηλικιακή ομάδα 25-40 ή 40-55, οικογενειακή κατάσταση, αριθμός και ηλικία παιδιών, εξαρτώμενα μέλη, επίπεδο εκπαίδευσης, θέση στο επάγγελμα, τόπος γέννησης, τόπος κατοικίας, τόπος εργασίας).

2. Βιογραφικό ιστορικό

- 2.1. Πατρική οικογένεια (καταγωγή, επίπεδο εκπαίδευσης και επάγγελμα γονέων)
- 2.2. Σχολική πορεία και επιλογή σπουδών (λόγοι και επιδράσεις οικογένειας)
- 2.3. Επιλογή επαγγέλματος (λόγοι και επιδράσεις οικογένειας)
- 2.4. Γάμος (επιλογή συζύγου/συντρόφου, επάγγελμα συζύγου και επιδράσεις οικογένειας)
- 2.5. Απόκτηση παιδιών (επίδραση του επαγγέλματος ή άλλων παραγόντων στον αριθμό κλπ.)
- 2.6. Άσκηση του επαγγέλματος (απαιτήσεις επαγγέλματος, επιλογή της έδρας ή της θέσης εργασίας)
- 2.7. Άσκηση του επαγγέλματος από γυναίκα

3. Παρούσα κατάσταση

- 3.1. Άσκηση του επαγγέλματος εν μέσω κρίσης (συνθήκες, όροι, κλπ. σήμερα)
- 3.2. Περιγραφή μιας συνηθισμένης ημέρας (εργασία και οικογένεια)
- 3.3. Συνδυασμοί και συγκρούσεις ρόλων
 - Εργαζόμενη - μητέρα,
 - Εργαζόμενη – σύζυγος
 - Εργαζόμενη – νοικοκυρά
 - Εργαζόμενη - κόρη
 - Εργαζόμενη και κοινωνικές σχέσεις
- 3.4. Συναισθήματα σε σχέση με τους ρόλους (αμφιταλαντεύσεις, ανησυχίες, φόβοι, ενοχές, ικανοποίηση κλπ.)

- 3.5. Απόψεις σε σχέση με τους ρόλους (η οικογένεια ως υποβοηθητικός ή ανασταλτικός παράγοντας για την άσκηση του επαγγέλματος ή και το αντίθετο)

- 4. Προοπτικές (ως προς τη συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας)
 - 4.1. Για το άμεσο μέλλον και την οικογενειακή της κατάσταση
 - 4.2. Για τις λοιπές συναδέλφους του χώρου